

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА

П.Г.РЕНДЮК

Соціологія

Кредитно-модульний курс

Полтава
2009

Рекомендовано до друку вченою радою Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, протокол № 3 від 25.09.2008.

П.Г. Рендюк. Соціологія: Кредитно-модульний курс. – Полтава, 2009.
– 150 с.

АВТОР:

П.Г. Рендюк – старший викладач кафедри політекономії Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Г.С. Аляєв – доктор філософських наук, професор Полтавського національного технічного університету ім. Юрія Кондратюка

С.М. Приходько – кандидат політичних наук, доцент Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Навчально-методичний посібник „Соціологія: кредитно-модульний курс” підготовлено з урахуванням вимог кредитно-модульної системи організації навчального процесу (КМСОНП) у вузах і складається з робочої навчальної програми (пояснювальної записки, тематичних планів і програми, загальних методичних вказівок і планів семінарських занять з переліком тем рефератів і рекомендованої літератури, тестів самоконтролю знань студентів, базових термінів і понять, які використовуються при вивченні дисципліни, завдань до модульних контрольних робіт та питань підсумкової перевірки знань студентів з курсу), додатку конспектів лекцій з основних тем курсу і варіанту оформлення реального власного пробного соціологічного дослідження студентами.

**I. Робоча навчальна
програма з курсу
«Соціологія»**

1. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Курс „Соціологія” є обов’язковою навчальною дисципліною у системі вищої освіти України. Він передбачає розгляд з використанням досягнень зарубіжної й вітчизняної соціологічної науки як на рівні загальнотеоретичної макросоціологічної, так і галузевих мікросоціологічних теорій, ознайомлення з методологією і технологією, конкретною методикою емпіричних соціологічних досліджень, необхідних молодим спеціалістам-випускникам вищого навчального закладу для формування їх і громадянської, і професійної, і безпосередньо соціологічної культури.

Предмет сприяє об’єктивному вивченню і аналізу соціальних явищ і процесів, з’ясуванню провідних тенденцій розвитку соціальних відносин в їх соціальній мобільності, обґрунтуванню управлінських рішень та вірній оцінці ефективності їх реалізації всіма соціальними інститутами для поліпшення соціальної організації і досягнення соціальної гармонії у суспільстві.

Мета вивчення курсу „Соціологія” полягає у систематизованому і практично зорієнтованому вивченні суспільства, його соціальної сфери, функціонування соціальної системи в інтересах плідної і ефективної соціалізації особистості майбутнього педагогічного працівника в умовах сьогодення.

Основними **завданнями** її вивчення є розвиток у майбутніх спеціалістів соціологічної культури мислення, формування певного алгоритму з’ясування самої природи соціальних явищ і процесів. Опанування курсу соціології дозволить також оволодіти фундаментальними основами важливих і актуальних соціальних знань, уміннями та навичками з підготовки та проведення конкретних соціологічних досліджень.

Вивчення дисципліни здійснюється за кредитно-

модульною системою організації навчального процесу і у таких формах навчання як лекції, семінарські заняття, організація самостійної роботи студентів, розв'язання тестів, проведення індивідуальних і групових консультацій, виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань і модульних контрольних робіт.

Програма курсу „Соціологія” розрахована згідно з тематичними планами психолого-педагогічного факультету:

- для груп М-22, К-24, ОМ-25 – 90 годин (20 – лекції, 12 – семінари, 28 – СРС і 30 – ІНДЗ);
- для груп ПП – 311-313 – 81 година (14 – лекції, 16 – семінари, 25 – СРС і 26 – ІНДЗ);
- для груп ДФ-31, СП-38, ХІ-39, факультетів ТД, філологічного, історичного – 54 години (14 – лекції, 12 – семінари, 14 – СРС, 14 – ІНДЗ, а для історичного: 20, 10, 12, 12 – відповідно);
- для груп ДВ – 36,37 – 36 годин (12 – лекції, 8 – семінари, 8 – СРС, 8 – ІНДЗ);
- для груп ПН- 414-418 – 108 годин:
 - а) у VII семестрі – 10 – лекції, 10 – семінари, 8 – СРС, 8 – ІНДЗ;
 - б) у VIII семестрі – 14 лекції, 12 – семінари, 23 – СРС, 23 – ІНДЗ.
- для груп інших факультетів – розподіл годин відповідно до груп .

Завершальним етапом вивчення дисципліни „Соціологія” є залік, який враховує як якість і рівень теоретичних знань студента з предмету, оцінених у балах, так і виконання ним індивідуальних науково-дослідних завдань – ІНДЗ (підготовку рефератів, проведення власних пробних соціологічних досліджень). За сумою одержаних балів за всі види робіт формується рейтингова оцінка студента (за шкалою ECTS)

- Примітка 1)
- МО – групи М-22, ОМ-25, К-24 – 90 годин
 - групи Дв-36,37 – 36 годин
 - групи ПП – 311-314 – 81 година
 - групи Пн – 414-418 – 108 годин
 - групи Дф-31, СП-38, ХІ-39,
групи факультетів ТД, історичного
та філологічного – 54 години
- 2) Заняття у групах МО – IV семестр, в інших (окрім Пн) – у V семестрі.
У групах ПН – VII – VIII семестр
- 3) Заняття у групах історичного факультету – у VII семестрі.

3. ПРОГРАМА КУРСУ „СОЦІОЛОГІЯ”

Змістовний модуль I.

Тема 1: Соціологія як наука

Соціологія як наука про суспільство, її об'єкт та предмет вивчення. Суспільство, його походження, історичні типи, основні теорії розвитку і сфери життя. Соціальна сфера і соціальна система суспільства. Поняття соціальної структури в соціології. Соціальні спільноти людей і їх соціально-класові, соціально-територіальні, соціально-демографічні, соціально-етнічні відносини. Зміни в соціальній структурі сучасного суспільства: соціальна стратифікація і поляризація, маргіналізація населення. Соціальні статуси і ролі.

Проблема класифікації соціологічних законів. Структура соціології: мікросоціологія і макросоціологія. Зв'язок соціологічного знання з іншими суспільними науками.

Основні завдання і функції соціології, зростання ролі соціологічних знань в удосконаленні суспільних відносин сучасності.

Тема 2: Історія соціологічних учень

Загальна періодизація розвитку соціологічного знання. Стародавні емпіричні уявлення про форми і правила суспільного життя людей. Розвиток соціальних знань у стародавній Індії, Китаї, в античній Греції, у період Відродження та Реформації. Започаткування географічного напрямку в соціології (Жан Боден, Шарль Монтеск'є) і філософії історії (Дж. Віко, Ж. Кондорсе, Й. Гердер).

Становлення соціології як самостійної академічної науки, його етапи. О. Конт – батько соціологічної науки. Основні напрями, школи розвитку соціологічного зна-

ння на контовському етапі: органічна (Г. Спенсер), соціал-дарвіністська (Беджгот), расово-антропологічна (Гюбіно), географічна (Г. Бокль) школи; емпірична і марксистська соціологія.

Психологічний напрям у соціології ХІХ ст.: Г. Тард і теорія наслідування, „психологія натовпу” Г. Лебона, „психологія народів” Вундта, „інтеракціонізм” Кулі і Міда, інстинктивізм Мак-Дугала і соціальні проблеми психоаналізу З. Фрейда.

Кінець ХІХ – поч. ХХ ст. Німецькі класичні соціологічні школи. Ф.Тьонніс, Г.Зіммель. Розвиток соціології соціальної дії М. Вебером. В. Парето. „Соціологізм” концепції Е. Дюркгейма.

Вивчення соціальної поведінки людей в 20–60-роки ХХ ст. Дж. Хоманс, Б. Скінер і теорія „соціального біхевіоризму”, „соціобіологія” Е. Уілсона, структурно-функціональна школа в соціології Р. Мертонна, Т. Парсонса, теорія конфлікту (Л. Козер, Р. Дарендорф, Дж. Рекс).

Новітні (80–90-х років) пошуки у соціології (неофункціоналізм Дж. Александера, постструктуралізм Леві-Стросса, М. Фуко, постмодернізм П. Бурд’є та ін.).

Історія вітчизняної соціологічної думки. Соціальні ідеї часів Київської Русі, козацької доби.

Соціологічні проблеми в творчості Я. Козельського, В. Каразіна, П. Лодія, О. Потебні, І. Шада. М. Грушевський як історик і соціолог. Політична соціологія М. Драгоманова, В. Липинського. Соціологічної концепції Б. Кістяківського, М. Шаповала. Кирило-Мефодіївське товариство і його роль для формування соціологічної думки в Україні.

Сучасний етап розвитку соціологічної теорії в Україні.

Змістовний модуль II.

Тема 3: Соціологічні дослідження

Громадська думка як предмет емпіричних соціологічних досліджень.

Основні етапи і види соціологічних досліджень. Підготовка дослідження, його програма, робочий план і допоміжні матеріали. Визначення проблеми, предмета і об'єкта дослідження, його завдань і кінцевої мети. Формулювання гіпотез.

Методи збору первинної соціологічної інформації. Характеристика соціологічного спостереження, аналізу документів і соціологічного експерименту в дослідженні. Місце опитування серед інших методів збору інформації, його різновиди. Особливості інтерв'ю і анкетування при опитуванні. Методика складання і роботи з анкетами. Експертні опитування.

Методика обробки (попередньої і безпосередньої) анкет, узагальнення соціологічних даних і їх пояснення, аналізу.

Звіт і використання результатів соціологічного дослідження на практиці. Етичні принципи проведення соціологічних досліджень.

Змістовний модуль III

Тема 4: Соціальні інститути

Поняття соціальних інститутів, їх місце і роль у суспільстві, в соціальній системі. Класифікація соціальних інститутів, їх основні елементи. Проблема інституалізації соціальних інститутів.

Соціологічні аспекти дослідження політики: оцінка суспільною думкою органів політичної влади, діяльності і впливу на маси політичних партій і рухів, ступеню демократизації суспільно-політичного життя, рівня політичної культури населення.

Соціальні проблеми трудової діяльності, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ, організації послуг. Зміни в економічній свідомості народу як предмет соціологічного аналізу.

Соціальні інститути релігії і культури, їх роль у духовній сфері життя суспільства. Секуляризація і сакралізація як альтернативні процеси у ставленні до релігії. Соціологічний аналіз ступеню, рівня, характеру релігійності населення. Проблема нетрадиційних релігій. Культура як головний об'єктивний фактор виховання, удосконалення людей, їх взаємин в групі, суспільстві і предмет соціологічного аналізу.

Елементи соціологічного аналізу освіти. Функції, структура (ступені), форми і основні моделі освіти. Шляхи вдосконалення народної освіти в Україні. Соціологія виховання. Взаємодія між суспільством, особистістю і вихованням. Соціальний статус особистості і соціальна відповідальність. Демократизація суспільства і виховання особистості.

Тема 5: Соціологія сім'ї та шлюбу

Сім'я як соціальна група і соціальний інститут суспільства. Основи сім'ї, її особливості і соціальні функції. Гендерні дослідження основних суперечностей сучасних форм сімейного життя.

Параметри соціологічного аналізу сучасних сімей. Класифікація умов життя. Структура сімей: відносно форм життя, спорідненості людей в них, форм шлюбних відносин, розподілу влади, місця проживання молодих сімей тощо. Основні життєві цикли сім'ї та соціологія розлучень. Внутрішні сили і зовнішні умови, які утримують подружжя в шлюбі. Соціальні програми допомоги сім'ї на Україні.

Соціологія студентської сім'ї: мотиви утворення і їх структура та соціальна характеристика. Вплив сім'ї на професійне становлення, дозвілля студентів. Діти у студентській сім'ї.

Тема 6: Соціальна організація і соціологія управління

Об'єктивна необхідність організації при співіснуванні, соціальній взаємодії людей. Соціальна організація як упорядкована, скоординована діяльність людей для досягнення єдиної мети. Ознаки наявності, принцип і закон соціальної організації, її форми. Причини дезорганізації соціальних взаємовідносин, її різновиди. Сутність соціальної девіації, її причини, прояви, напрями оптимальної протидії. Соціальна організація і конфлікти. Класифікація соціальних конфліктів, стадії їх визрівання, варіанти управління конфліктними ситуаціями. Основи соціології управління. Проблема керівництва, менеджменту, авторитету і лідерства в управлінні соціальними спільнотами, колективами людей.

Тема 7: Соціальна система і особистість. Соціалізація особистості

Поняття особистості в науці. Соціальна обумовленість характеристик індивідуальності і особистості. Специфічність соціологічного вивчення особистості як об'єкта і суб'єкта соціального розвитку. Соціальна типологія особистості. Ієрархія фізичної, соціальної та духовної особистості. Суспільство і особистість. Соціальна освіта, соціальне виховання та соціалізація особистості. Психологічні основи, умови та рівні інтеграції особистості в суспільство, групу. Етапи соціалізації особистості. Соціальні фактори, які впливають на хід і рівень соціалізації особистості.

4. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Вивчення курсу „Соціологія” здійснюється за кредитно-модульною системою організації навчального процесу.

Кредитно-модульна система організації навчального процесу (КМСОНП) – це модель організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульної технології навчання та залікових освітніх одиниць (кредитів).

Змістовний модуль – це система навчальних елементів, що має самостійну логічну структуру і зміст, що дає змогу оперувати даним блоком інформації в процесі розумової діяльності студента.

Заліковий кредит – це одиниця виміру навчального навантаження, необхідного для засвоєння блоку змістовних модулів.

КМСОНП як атрибуту Болонської декларації надаються дві основні функції: чітке визначення узагальнюючих обсягів проведеної студентами роботи з урахуванням всіх видів навчальної та індивідуальної навчально-дослідницької діяльності (ІНДЗ) та сприяння мобільності співпраці викладачів і студентів, спрощення переходу завдяки рейтингу студента із одного університету до іншого.

Загальний обсяг годин з навчальної дисципліни „Соціологія” включає час на проведення, лекцій, семінарських занять, самостійної роботи студентів (СРС) і виконання ІНДЗ (див. тематичні плани курсу). Загальний обсяг курсу складає: 3 кредити (108 год. – ПН); 2,5 кредити (81, 90 год. – ПП, М, К, ОМ); 1,5 кредити (54 год. – ДФ, СП, ХІ, факультетів ТД, філологічного та історичного) і 1 кредит (36 год. – ДВ).

Курс „Соціологія” поділяється на три змістовних модулів:

– Першому („Предмет і історія розвитку соціологічної науки”) і другому („Соціологічні дослідження”) модулям

відповідає по 0,25 кредиту (групи ДВ), 0,35 (гр. ДФ, СП, XI, факультетів факультетів ТД, філологічного та історичного), 0,65 (гр. ПП, М, К, ОМ), 0,75 (гр. ПН);

– Третьому („Соціальна система”) модулю відповідає 0,5 кредиту (гр. ДВ), 0,8 (гр. ДФ, СП, XI факультетів ТД, філологічного та історичного), 1,2 (гр. ПП, М, К, ОМ), 1,5 (гр. ПН).

Після опанування курсу студенти повинні

знати:

- специфіку суспільства як об'єкту і соціальної сфери життєдіяльності людей як предмету соціологічної науки, її основні закономірності, структуру і функції;
- особливості соціальної структуралізації (стратифікації) українського суспільства;
- історію соціологічних учень;
- елементи соціальної системи суспільства і основні параметри їх соціологічного дослідження в умовах сьогодення;
- технологію і методи організації і проведення соціологічних досліджень.

уміти:

- використовувати методологічні положення науки для адекватного оцінювання соціальної ситуації у суспільстві як у широкому, та і у вузькому його розумінні;
- реально проводити власні пробні соціологічні дослідження.

У ході вивчення курсу використовуються наступні форми контролю:

- а) проміжний контроль: усна відповідь на семінарі, поточний тестовий контроль під час практичних занять; фронтальне опитування на семінарському занятті;

- b) рубіжний контроль: модульна контрольна робота;
- c) підсумкова оцінка складається з усіх балів отриманих студентом під час поточного і модульного видів контролю.

Оцінювання навчання проводиться за модульно-рейтинговою системою, коли опанування студентом навчальної дисципліни відбувається шляхом послідовного опрацювання змістовних модулів і оцінюється у балах, а кінцеве визначення якості його роботи та рівня здобутих знань, умінь і навичок здійснюється за рейтинговою системою з урахуванням всієї суми балів, одержаних протягом семестру.

***Критерії оцінювання усних відповідей студента
на семінарському занятті:***

- 10-12 б. – вичерпна вільна, упевнена, логічна і творча відповідь на питання семінарського заняття. Студент виявляє всебічне, глибоке засвоєння основної і додаткової літератури з теми, рекомендованої планом.
- 7-9 б. – студент виявляє досить повні знання матеріалу, не допускається у відповідях суттєвих неточностей, засвоїв основну літературу, орієнтується у додатковій.
- 4-6 б. – доповідач виявляє знання матеріалу, але сильно прикутий до конспекту, припускається помилок, не повно розкриває проблему.
- 1-3 б. – студент має матеріали, в яких слабо орієнтується, доповідає поверхово, фрагментарно.
- 0 б. – відповіді немає або вона не розкриває суті питання.

Таблиця розподілу балів

№	Види робіт	Бали		Розрахунок	
		Всі групи	ДВ	Для всіх груп	ДВ-36,37
1.	Виступ на семінарі	0-12	0-15	3сем.×12 б.=366.	2сем.×156.=306
2.	Доповнення відповіді	4	7	3сем.×4 б.=126.	2сем.×76.=146.
3.	Фіксоване повідомл. (1 на семінар)	4	7	3сем.×4 б.=126.	2сем.×76.=146.
4.	Реферат (максимум – 1 на модуль)	0-6	0-6	2мод.×6 б.=126.	2мод.×6 б.=126.
5.	Модульні контрольні роботи	0-10	0-10	2мод.×106.=206	2мод.×106.=206.
6.	Участь у соцдослідженні	0-10	0-10	1дос.×106.=106.	1дос.×106.=106.
Всього:		100 балів			
<u>Додаткові бали:</u> а) Відвідування лекцій; б) Відвідування семінарів		1	1,5	7лек.×16.=76. 6сем.×16.=66.	6лек.×1,56.=96. 4сем.×1,56.=66.

Максимальна кількість балів, які набирає студент на семінарському занятті за самостійну відповідь, складає 12 балів (15 б. – для 1 кредиту), а за виступи навіть на половині семінарів він отримує від 30 до 36 балів (3 сем.×12 б.=366.; 2 сем.×15 б.=30 б.). За змістовне доповнення відповіді чи фіксоване повідомлення по матеріалам додаткової літератури (одна стаття на семінар) – 4 бали (7 б. – для 1 кредиту), і тоді за таку ж кількість семінарів отримується за кожним параметром по 12 або 14 балів (3 сем.×4б.=12 б.; 2 сем.×76.=14 б.)

Отже, ґрунтовні самостійні виступи, доповнення чи фіксовані повідомлення студентів тільки на половині семінарів гарантуватимуть йому 58 (60) балів, необхідних для отримання заліку з дисципліни.

Підготовка реферату і участь в організації і реальному проведенні власного пробного соціологічного дослідження визначаються як індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ). Виступ із рефератом (один на модуль) на семінарському занятті оцінюється у 6 балів. Проведення власного соціологічного дослідження, участь у ньому студента оцінюється у 10 балів.

Кожна модульна контрольна робота (МКР) складається із III питань за 4 варіантами. При відповіді на всі питання роботи студенту нараховується 10 балів, на 2 питання – 5 балів, на 1 – 1 бал.

Отже, студент, працюючи в оптимальному режимі (підготувавши реферат до двох з трьох модулів – 12 балів, прийнявши участь в одному соцдослідженні – 10 балів і успішно виконавши завдання тільки двох модульних контрольних робіт – 20 балів) може одержати додаткових 42 бали.

Отримана загальна сума балів за всі види діяльності складають предметний та загальний рейтинг студента.

Таблиця переведення балів у рейтингові оцінки

За шкалою ECTS	За національною шкалою	За шкалою дисципліни у балах
A	відмінно	90-100
B	добре	83-89
C	добре	75-82
D	задовільно	68-74
E	задовільно	60-67
FX	незадовільно з можливістю повторного складання	35-59
F	незадовільно з обов'язковим повторним курсом	1-34

Таким чином, при активній ефективній роботі на кожному семінарі (виступи, доповнення, фіксовані повідомлення), при якісному виконанні ІНДЗ (реферати, соцдослідження) і успішному виконанні всіх МКР сумлінний студент може у кінці вивчення курсу „Соціологія” набрати 100 балів, що відповідає рейтинговій оцінці „відмінно” за національною шкалою або рейтингу „А” за шкалою ECTS.

Додаткові можливості для одержання резерву балів надають відвідування лекцій (для груп М, О, К – наприклад: 10 лекцій × 1 бал=10 балів; для груп ПП, ДФ – 7 лекцій × 1 бал=7 балів) та семінарських занять (для груп М, О, К – 6 семінарів × 1 бал=6 балів; для груп ПП – 8 семінарів × 1 бал=8 балів)

У випадку набрання студентом менше 60 балів – проводиться підсумковий контроль знань, за яким він може набрати максимум 20 балів.

**5. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ, ТЕМАТИКА
РЕФЕРАТИВ І СПИСКИ РЕКОМЕНДОВАНОЇ
ЛІТЕРАТУРИ**

Змістовний модуль I

СЕМІНАР № 1.

СОЦІОЛОГІЯ ЯК НАУКА

План:

I. Теоретична частина:

1. Суспільство як об'єкт вивчення соціологічною наукою:
 - а) поняття суспільства, основні теорії його походження і розвитку;
 - б) типи суспільства і його структура.
2. Соціальна система і соціальна структура суспільства.
3. Предмет, структура і функції соціології.

II. Практична частина:

Реферативні повідомлення:

1. Проблема об'єкту і предмету соціологічної науки.
2. Соціологічний аналіз суспільства: суспільне і соціальне.
3. Сучасне українське суспільство у дзеркалі соціології: соціальна структура, стратифікація і поляризація його населення.
4. Проблема класифікації законів соціологічної науки.
5. Соціологія в системі суспільних і гуманітарних наук.

Ви рішення вправ і практичних завдань до теми.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ:

Семинар №1 передбачає загальне ознайомлення з проблематикою курсу, об'єктом і предметом вивчення соціології. При підготовці до нього слід усвідомити сутність категорій: суспільство, соціальна (сфера, система, структура, спільнота), основні закони, структура і функції соціології як науки, її зв'язок з іншими науками.

Якість підготовки до семінару і, особливо, реферативних, фіксованих повідомлень, залежить від умілого використання як загальної, так і додаткової літератури. Підсумки власної підготовки до семінарського заняття можна перевірити при вирішенні конкретних тестів до даної теми (див. розділ 6 посібника).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

I. Загальна:

1. Гідденс Е. Соціологія. Гл. 1, 3, 9, 10. – К., 1999
2. Городяненко В.Г. Соціологія. Розділ 1. – К., 2003
3. Павліченко П., Литвиненко Д. Соціологія: Навч. посібник. Розділ 1, 3, 4. – К., 2000
4. Рендюк П.Г. Соціологія. Тема 1. – Полтава, 2007
5. Смелзер Н. Социология. – М., 1994
6. Соціологія /під ред. Андрущенко В.П Вступ, Розділ 2. – К.-Х., 1998
7. Соціологія. Навчальний посібник / за ред. Макеєва С.О. Розділ 1. – К., 2003
8. Соціологія. Курс лекцій / за ред. Пічі В.М.- Львів, 2002.-Тема 1, 3, 4
9. Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій. Випуск 1: тема 1; Випуск 3: тема 6. – Львів, 1996
10. Указ Президента України „Про розвиток соціологічної науки в Україні” // Урядовий кур'єр, 2000, 11 травня

II. Додаткова:

1. Браун Дж. Гендерные различия и здоровье // Социс. – 2007. – № 6.
2. Бурлачук В. Ще раз стосовно питання „Що таке суспільство?” // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 4.

3. Бутенко И. Профессионализм // Социс. – 2009. – №1.
4. Бороноев А., Смирнов П. О понятиях „общество” и „социальное” // Социс. – 2003. – №8
5. Волков Ю. Социальные отношения и социальная сфера // Социс. – 2003. – №4
6. Городяненко В. Проблемы консолидации украинского общества // Социс – 2007. – № 2
7. Городяненко В. Положение русских в Украине // Социс – 2009. – № 1
8. Давидюк Г. Социологические законы // Социс. – 2001. – № 6
9. Дридзе Т. Станет ли социология „наукой наук об обществе?” // Социс. – 2001. – № 3
10. Исакова В. Підприємці-жінки в Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 2
11. Качанов Ю. Что такое социологическая теория // Социс. – 2002. – № 12
12. Кон М. Соціальна структура та особистість // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3
13. Куценко О. Україна у трансформаційних процесах // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 1
14. Мкртчян Г. Стратификация молодежи // Социс. – 2005. – № 2
15. Павленок О. О понятийно-категориальном аппарате социологии // Социс. – 2003. – № 4
16. Пищик А. Соціальні кола // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 4.
17. Ринкявичус С. Концепция общности // Социс. – 2007. – № 7
18. Романович Н. Дихотомия отношения интеллигенции к власти // Социс. – 2009. – №1.
19. Рудницька Т. Міграція в Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2
20. Симончук О. Робітничий клас в Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – №2
21. Симонян Р. Средний класс // Социс. – 2009. – №1.
22. Стрельник О. Гендерна нерівність // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4
23. Тощенко Ж., Романовский Н. О тенденциях развития социологии // Социс. – 2007. – № 6
24. Штомпка П. Понятие социальной структуры // Социс. – 2001. – №9
25. Фетисов В. Социальная жизнь как предмет исследования социологии // Социс. – 2007. – № 6

СЕМІНАР №2.

ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ УЧЕНЬ

План:

I. Теоретична частина:

1. Розвиток соціальних ідей у протосоціологічний період.
2. Характеристика основних етапів становлення теоретичної (академічної) соціології у ХІХ-ХХ ст.
3. Історія соціологічної думки в Україні і на Полтавщині.

II. Практична частина:

Реферативні повідомлення:

1. Соціальні аспекти творчості мислителів Стародавнього світу, Середньовіччя й епохи Відродження.
2. Систематизація соціальних ідей у період Нового часу.
3. Контовський етап розвитку соціологічної науки.
4. Е. Дюркгейм – патріарх французької академічної соціологічної школи.
5. Німецькі класичні соціологічні школи (Тьонніс Ф., Зіммель Г., Вебер М.).
6. Характеристика натуралістичного і психологічного напрямів соціологічних досліджень.
7. Класики української соціологічної думки.
8. Історія розвитку соціологічної думки на Полтавщині.

Вирішення вправ і практичних завдань до теми

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ:

Самостійна робота над розділом „Історія соціологічних учень” має за мету чітке розуміння студентами самого процесу розробки основних елементів функціонування соціальної системи на різних етапах становлення соціології як науки. Тема семінару сприятлива для підготовки рефератів щодо певних етапів, напрямів і шкіл розвитку соціологічних знань і фіксованих повідомлень.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. - М., 1993
2. Гофман А. Семь лекций по истории социологии. - М., 2005
3. Городяненко В.Г. Соціологія. Розділ 1. - К., 2003
4. Захарченко М., Погорілий О. Історія соціології. - М., 1993
5. Коломийцев В. Социология Г. Спенсера // Социс. - 2004. - № 1
6. Лапин Н. Когда и как О.Конт ввел термин „социология” // Социс. - 2003. - № 4
7. Ленин В.И., Карл Маркс. Полн. собр. соч. Т. 26
8. Павліченко П., Литвиненко Д. Соціологія. Розділ 2. - К., 2000
9. Погорілий О. Соціологічна думка ХХ ст. - К., 1995
10. Подвойский Д. О предпосылках и истоках рождения социологической науки // Социс. - 2005. - № 7
11. Резник В., Резник О. Українська соціологія після 1991 р. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2004. - № 3
12. Рендюк П.Г. Історія соціологічних учень. - Полтава, 2003
13. Рендюк П.Г. Соціологічна думка і полтавці. - Полтава, 2001
14. Ручка А., Танчер В. Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995
15. Соціологічна думка України. - К., 1996
16. Соціологія / під ред. Андрущенко В.П. Розділ 1. - К.-Х.: 1998
17. Соціологія. Навч. посібник / за ред. Макеева С.О. Розділ 2. - К., 2003
18. Соціологія: курс лекцій / за ред. Пічі В. Тема 2. - Львів, 2002
19. Черниш Н. Соціологія: курс лекцій. Випуск 1: тема 2. Випуск 2: теми 3, 4, 5. - Львів, 1996

Змістовний модуль II

СЕМІНАР № 3.

СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ОРГАНІЗАЦІЯ І ПРОВЕДЕННЯ

План:

I. Теоретична частина

1. Основні етапи соціологічного дослідження, його види
2. Основні і допоміжні документи дослідження
3. Методи збору соціологічної інформації
4. Обробка, узагальнення, пояснення соціологічних даних
5. Оформлення результатів соціологічного дослідження

II. Практична частина

Реферативні повідомлення:

1. Сучасні технології соціальних досліджень
2. Методика збору соціологічної інформації
3. Особливості підготовки робочих документів соціологічного дослідження

Звіти щодо результатів пробних соціологічних досліджень

Підготовка кожним студентом проектів соціологічних документів

Соціологічний практикум (тестування учасників семінару на тему: "Ваш творчий потенціал")

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ:

Специфікою семінарського заняття № 2 є тісне поєднання соціологічної теорії з практикою. Кожному студенту

ту необхідно засвоїти не тільки саму методологію і технологію соціологічних досліджень, але й бути готовим в ході семінарського заняття використати наявні знання для практичної розробки документів (програми дослідження, робочого плану, проекту соціологічної анкети), проявити свої уміння в обробці соціологічних даних, їх поясненні і оформленні кінцевих результатів соціологічного дослідження.

Доречними на даному семінарі є заслуховування перших звітів за підсумками особистих пробних соцдосліджень.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

I. Загальна:

1. Городяненко В. Социологический практикум. – К., 1999
2. Как провести социологическое исследование? – М., 1990
3. Казаринова Н. и др. Практикум по социологии. – М., 2000
4. Методология и методы социологических исследований. – Киев, 2000
5. Новикова С. Методика составления, социологических анкет. – М., 1993
6. Опитування громадської думки. – Київ, 2005
7. Паніна Н. Технологія соціологічних досліджень. – К., 1996
8. Практикум з соціології / Ред. Піча В. – Львів, 2004
9. Рабочая книга социолога. – М., 1983
10. Сикевич З. Социологические исследования: Практическое руководство. – СПб, 2005
11. Соціологія / Під ред. В. П. Андрущенко. – Київ-Харків., 1998
12. Социологический справочник. – К., 1990
13. Ядов В. Стратегия соц. исследования: описание, объяснение, понимание социальной реальности. – М., 2000.

II. Додаткова:

1. Балабанова Е. О комплексном характере социсследований // Социс. – 2002. – № 10
2. Коноплицький С. Інтернет як предмет соціологічного аналізу // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3
3. Лагун А. Невербальное поведение: к методике использования в социологическом исследовании // Социс. – 2004. – № 2
4. Міщенко М. Дослідження впливу інтерв'юєра на відповіді респондента // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 1
5. Міщенко М. Застосування вуличних опитувань // Соціологія:

- теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 1
6. Мягков А. Всегда ли респонденты говорят правду // Социс.– 2008. – № 9.
 7. Назарова И. Качество опроса: факторы неотвѣтов // Социс. – 1999. – № 11
 8. Ньюман Л. Полевые исследования // Социс. – 1999. – № 4
 9. Рендюк П. Соціологія: Навчально-методичний посібник для студентів педвузів. – Полтава, 2007
 10. Рендюк П., Годзь О. Самостійна робота студентів з підготовки соціологічних анкет і організації проведення інтерв'ю. – Полтава, 2006
 11. Стукало С. Якість роботи опитувальної мережі // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 4
 12. Тарасенко В. Соціальне, суспільне соціологічне пізнання // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 4
 13. Толстова Ю. Може ли социология разговаривать на языке математики? // Социс. – 2000. – № 5
 14. Шубина Л. Общественное мнение об опросах общественного мнения // Социс. – 2005. – № 11
 15. Яшова А. Формирование выборки: поиск новых возможностей // Социс. – 2007. – № 8

Змістовний модуль III

СЕМІНАР № 4

ОСНОВНІ СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ СУСПІЛЬСТВА: СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ

План:

I. Теоретична частина

1. Поняття соціальних інститутів, їх елементи і роль у суспільстві
2. Класифікація соціальних інститутів. Соціологічні аспекти досліджень у сфері політики, економіки, права, релігії, культури, освіти
3. Сім'я як соціальний інститут, основи її утворення, особливості і функції

4. Основні параметри соціологічного аналізу сучасних сімей
5. Соціологія студентської сім'ї

II. Практична частина

Реферативні повідомлення:

1. Проблема соціальних інститутів у соціології. Деінституалізація і становлення нових соціальних інститутів в Україні
2. Політична і економічна ситуація в Україні як предмет соціологічного аналізу
3. Сучасна соціологія права
4. Соціологічний аналіз соціокультурного і релігійного життя населення
5. Реформування системи освіти: думки і очікування
6. Соціальний статус і самовідчуття вчителів у сучасному суспільстві
7. Проблеми становлення молоді сім'ї
8. Стабільність сім'ї, сімейні конфлікти і розлучення
9. Особливості і соціальні проблеми студентської сім'ї
10. Сім'я як цінність у Європі і Україні

Звіти щодо результатів пробних соціологічних досліджень

Вирішення вправ і практичних завдань

Соціологічний практикум (тестування учасників семінару на тему "Ваше місце в майбутній сім'ї")

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ:

Головною метою вивчення теми є усвідомлення сутності та великої організуючої ролі основних соціальних інститутів суспільства у соціалізації особистості в умовах сьогодення. При підготовці до семінару кожен студент особливу увагу повинен приділити умінню характеризувати як елементи будь-якого соціального інституту, так і основні параметри їх соціологічного аналізу.

Важливим аспектом даного семінарського заняття є не тільки вивчення, але й формування у майбутніх педагогів певних навичок й умінь роз'яснювальної роботи щодо сутності, структури, основ утворення і певних циклів функціонування такого соціального інституту як сім'я і студентська сім'я в особливості.

Дана семінарська тема надає необмежені можливості для підготовки і проведення конкретних пробних соціологічних досліджень і вирішення вправ, практичних завдань, тестів.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

I. Загальна:

1. Говако Б. Студенческая семья. – М., 1988
2. Жоль К. К. Философия и социология права. – К., 2000
3. Ионин Л. Социология культуры. – М., 1998
4. Лукашевич Н. Социология воспитания. – К., 1996
5. От Я до МЫ: азбука семейной жизни. – М., 1990
6. Нечаев В. Я. Социология образования. – М., 1992
7. Политическая социология. – Р- на Д., 1997
8. Радаев В.В. Экономическая социология: курс лекций. – М., 2000
9. Смелзер Н. Социология. – М., 1994
10. Семья: социально-психологические и этические проблемы. – К., 1991
11. Соціологія / Під ред. Андрущенко В. П. – Київ-Харків, 1998
12. Социология семьи / Ред. А.Антонов. – Москва, 2005
13. Спеціальні та галузеві соціології / під ред. В. Пилипенка. – К., 2003
14. Студенческая семья. – Минск, 1991
15. Молода сім'я в Україні. – К., 2003
16. Черняк Е. Социология семьи. – М., 2006

II. Додаткова:

1. Аліджадін Л. Трансформаційні зміни інституту сім'ї та шлюбних відносин в українському суспільстві // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – №3
2. Артамонова М. Преподаватели и руководители ВУЗов об интеграции в европейское образовательное пространство // Социс. – 2008. – №1

3. Быстров А. Концепция семьи: «марксизм и советская социологическая школа» // Социс. – 2006. – № 11
4. Баргамов В. «Цветные революции» // Социс. – 2006. – № 8
5. Вдовина М. Межпоколенные конфликты в современной русской семье // Социс.–2005. – № 1
6. Голод С. Социально-демографический анализ состояния и эволюции семьи // Социс. – 2008. – №1
7. Григорьев С. Экспертные оценки отношения россиян к реформе высшей школы. // Социс. – 2008. – №11
8. Головаха Є., Панина Н. Пострадянська деінституалізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – №4
9. Дементьева И. Негативные факты воспитания детей в неполной семье // Социс. – 2001. – №11
10. Дементьева И. Социальное самочувствие семьи // Социс. – 2008. – №9
11. Добрускин М. О социальных функциях церкви // Социс. – 2002. – № 4
12. Єфременко Т. Економічна ментальність українського етносу // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 2
13. Каримова З. Жизненные ценности одиноких матерей // Социс. – 2007. – № 6
14. Лебедев С.Д. Отношение учащейся молодежи к религии // Социс. – 2007. – № 7
15. Макарова М., Соломенников В. Болонский процесс: мнения и ожидания // Социс. – 2007. – №6
16. Митрикас А. Семья как ценность в Западной Европе // Социс. – 2004. – № 5
17. Носкова А. Год семьи: некоторые итоги // Социс. – 2008. – №12 (там же – ст. Голод С.И.)
18. Паниотто В. Гіпотеза стосовно механізмів моногамного статевого кохання // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 1
19. Панкратова Н. Социальные и биологические проблемы родительства // Социс. – 2006. – №10
20. Радаев В. Еще раз о предмете экономической социологии // Социс. – 2002. – № 7
21. Рендюк П.Г. Соціологія сім'ї та шлюбу. – Полтава, 2000
22. Рендюк П.Г. Соціологія. Навчально-методичний посібник. – Полтава, 2007
23. Стрельник О. Поняття соціального потенціалу в інтерпретації проблем гендерної нерівності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – №4

24. Сохань И. Деспотия демократии // Социс. – 2008. – № 3
25. Стефановская Н. Читатели о чтении // Социс. – 2009. – №1
26. Танчер В. Соціологія інтимності: секс, еротика, кохання у постмодерній реконструкції // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4
27. Тимашев Н. Что такое социология права? // Социс. – 2004. – № 4
28. Узланер Д. Секуляризация как социологическое понятие // Социс. – 2008. – № 8
29. Шевченко И., Шевченко П. Большая семья – какая она? // Социс. – 2005. – № 1.

СЕМІНАР № 5

СОЦІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ І СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

План:

I. Теоретична частина

1. Соціальна організація і управління – закон суспільного життя
2. Соціальна девіація і конфлікти – прояви соціальної дезорганізації
3. Проблема: “індивід”, “індивідуальність”, “особистість” і “людина” у науці. Соціологічні аспекти аналізу особистості
4. Соціалізація особистості
5. Основи соціології молоді

II. Практична частина

Реферативні повідомлення:

1. Соціальна організація як елемент соціальної системи і закон соціології
2. Соціологія девіантної поведінки
3. Соціологічна концепція конфлікту: конфлікт – це норма?
4. Проблема соціалізації, ресоціалізації особистості в сучасних умовах

5. Молодь України сьогодні. Особливості соціалізації студентської молоді
6. Специфіка людських відносин у сучасному соціальному управлінні. Патерналізм і партнерство у взаємодії керівників і підлеглих

*Звіти щодо результатів пробних соціологічних досліджень
Соціологічний практикум (тестування учасників семінару на
тему: “Хто ви у даному житті?”)*

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ:

Семінар № 4 є завершальним при вивченні курсу соціології у вузі і передбачає опанування студентами змісту таких важливих у людському житті соціальних законів як соціальна організація і управління, девіація і соціалізація особистості. На самостійне вивчення з використанням як загальної, так і додаткової літератури орієнтована така актуальна для аудиторії проблема, як соціологія молоді і студентської молоді зокрема.

Тема семінару є актуальною для підготовки змістовних реферативних, фіксованих повідомлень й пробних соцдосліджень. На даному занятті за поточними результатами роботи на всіх семінарах кожен студент отримує залік з виставленням відповідної оцінки у балах та за шкалою ECTS.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

I. Загальна:

1. Гідденс Е. Соціологія. – К., 1999
2. Головатий М.Ф. Соціологія молоді. – К., 2006
3. Кравченко А. Социология: Учебное пособие для студентов вузов. – М., 1997
4. Молодь України у дзеркалі соціології. – К., 2001
5. Смелзер Н. Социология. – М., 1994
6. Социология. Основы общей теории. – М., 1996
7. Соціологія / під ред. Андрущенко В. П. – К-Х., 1998

8. Удальцова М. Социология управления. – М., 1999
9. Фролов С. Социология: сотрудничество и конфликты. – М., 1997
10. Щекин Г. Практическая психология менеджмента. – К., 1994

П. Додаткова:

1. Ахмадинуров Р. Социальное партнерство на предприятии // Социс. – 2008. – № 3
2. Бевзенко Л. Життєвий успіх, цінності, стилі життя // Соціологія: теорія, метод, маркетинг. – 2007. – № 4
3. Вишневський Ю. Парадоксальный молодой человек // Социс. – 2006. – № 6
4. Волкова Н. Типология карьерных стратегий молодых специалистов // Социс. – 2006. – №1
5. Ворона М. Мотивы студенческой занятости // Социс. – 2008. – № 8
6. Городяненко В. Феномен зрадництва як предмет обговорення // Соціологія: теорія, метод, маркетинг. – 2007. – № 2
7. Грошева Н. Социальный контроль в практике профилактики девиации // Социс. – 2008. – № 2
8. Дивисенко К. Динамика ценностей школьников // Социс. – 2008. – № 8
9. Злобіна О. Категорія “особистість” в системі понять соціологічної теорії // Соціологія: теорія, метод, маркетинг. – 2002. – № 2
10. Зубова Л. Ориентации выпускников на научно-исследовательскую деятельность // Социс. – 2008. – №11
11. Зубок Ю. Молодежный экстримизм // Социс. – 2008. – № 5
12. Костин В., Костина Н. К вопросу об определении понятия “социальная организация” // Социс. – 2001. – № 10
13. Козырева П. К вопросу о доверии в трудовых коллективах // Социс. – 2008. – №11
14. Моргун В. Делинквентный подросток. – Полтава, 1995
15. Осипова О. Девиантное поведение: благо или зло? // Социс. – 1998. – № 9
16. Петров А. Ценностные предпочтения молодежи // Социс. – 2008. – № 2
17. Проноза А. Мифы дедовщины в современной украинской армии // Социс. – 2007. – № 4
18. Рендюк П. Соціологія. – Полтава, 2007
19. Рубцова М. Управляемость // Социс. – 2007. – № 12
20. Санина А. Уклонение от уплаты налогов // Социс. – 2007. – № 4
21. Солодникова И. Социализация личности // Социс. – 2007. – № 2

22. Темницкий А. Ориентации рабочих на патерналистские и партнерские отношения с руководством // Социс. – 2004. – № 6
23. Ушакова Е. Суицидальные риски // Социс. – 2008. – №2
24. Хутка С. Соціальна адаптованість особистості: концептуальні поняття // Соціологія: теорія, метод, маркетинг. – 2007. – № 2
25. Чигирин В. Сільська молодь // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 2
26. Щербина В. Особенности менеджмента как направление управленческой деятельности // Социс. – 2001. – № 10
27. Щукин К. Юношеский спорт – фактор социализации // Социс. – 2005. – № 11
28. Яковенко А. Формування інноваційної активності студентства // Соціологія: теорія, метод, маркетинг. – 2002. – № 1

6. ТЕСТИ САМОКОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Змістовний модуль I

Тема №1: Соціологія як наука

1.1. Предметом вивчення соціологічної науки є:

- a) суспільство як складна система;
- b) соціальні відносини;
- c) соціальна сфера (система) суспільства;
- d) соціальні спільноти людей;
- e) соціальні інститути;
- f) закони соціальної взаємодії, масової поведінки людей;
- g) вивчення громадської думки й накопичення соціальних фактів.

1. Виберіть вірні на Ваш погляд варіанти відповідей.

2. Аргументуйте свій вибір.

1.2. Які визначення найбільш відповідають сутності соціальних відносин?

- це політичні, економічні відносини суспільства;
- це відносини закоханих;
- це сімейні, побутові відносини людей;
- це духовні, релігійні, морально-етичні відносини;
- це відносини типу: керівник-підлеглий;
- це соціальні дії спільностей, груп людей, які мають значення для інших, орієнтовані на їх думку, реакції;
- це соціально-демографічні, класові, соціально-етичні відносини;
- це статусні відносини людей.

1.3. Зверніть увагу на деякі соціальні поняття: девіація, соціалізація, комунікація, єдність соціальної статистики і соціальної динаміки, організація, солідарність...

Яке відношення вони мають до предмета соціології?

- a) це її основні гіпотези;

- b) це її категорії;
- c) це закони соціологічної науки;
- d) це соціологічні теорії.

1.4. Які з нижче перерахованих варіантів наукових досліджень слід віднести до макросоціологічних, а які – до мікросоціологічних?

- соціологія праці;
- розвиток соціологічної науки в Україні в 90-і роки ХХ ст.;
- соціологія Е. Дюркгейма;
- соціологія девіантної поведінки молоді;
- економічна ситуація в країні в к. ХХ – на початку ХХІ стт.;
- соціологія студентської сім'ї;
- соціологія проблем управління народним господарством;
- етносоціальна ситуація в Україні в умовах сьогодення.

Тема №2: Історія соціологічних вчень

2.1. Спосіб життя спільноти людей – важливий напрям соціологічних досліджень.

1. Кому в історії соціологічної науки належить виділення таких способів життя як: грубий (брутальний), державний, споглядальний?
 - а) Геродот;
 - б) Платон;
 - в) Ж.Ж. Руссо;
 - г) Г. Сковорода;
 - д) Аристотель;
 - е) Монтеск'є;
 - ж) К.Маркс.

2. Ваше відношення до даної класифікації способів життя.

2.2. Існують теорії, які стверджують, що клімат, родючість ґрунтів, рельєф, флора та фауна зумовлюють особливості людського життя, тому фізичні умови існування визначають особливості тілесного і духовного складу людей: хто міцніший духом, той слабший фізично. Взагалі, цивілізації

виникають, найбільш ефективно розвиваються в широтах з середньороковою температурою повітря 15–22 градуси.

1. Хто є, на Ваш погляд, їх авторами?

а) Спенсер;	е) Ш. Монтеск'є;
б) Енгельс;	ж) Р. Мальтус;
в) У. Беджгот;	з) Л.І. Мечніков;
г) Ж. Боден;	і) О. Конт.
д) Е. Дюркгейм;	

2. Ви – прибічник даних поглядів?

2.3. Відома наступна класифікація наук О. Конта:

математика – механіка – астрономія – фізика – хімія – фізіологія – біологія – психологія – соціальна фізика.

1. Виходячи з даної класифікації сформулюйте закономірності, відкриті Контом.

2. Яке значення вони мають для соціології?

2.4. Основними умовами існування суспільства, спільнот людей є діалектична єдність факторів збереження суспільного порядку, злагоди („соціальної статичності”) і факторів еволюції, реформ, розвитку суспільства („соціальної динаміки”).

1. Яке відношення має дане положення до соціологічної науки?

2. Вкажіть три стадії прогресу людського розуму як прояву соціальної динаміки в теорії О. Конта.

2.5. М. Вебер класифікував колективні дії на:

- а) традиційні;
- б) афективні;
- в) ціннісно-раціональні;
- г) цілераціональні.

1. Дайте їм визначення і наведіть конкретні приклади.

2. Як розумів соціальну поведінку сам М.Вебер?

2.6. До яких соціологічних шкіл і якого напрямку розвитку соціологічної думки може належати кожен з нижченаведених виразів:

а) в міжгруповій боротьбі за існування перемагають

- більш згуртовані, сильні, з традиціями і вірою етноси, які заставляють інших працювати на себе;
- б) головна причина розвитку цивілізацій – в чистоті рас, змішування яких призводить тільки до краху цивілізацій. Успішний їх розвиток пов'язаний лише на чолі з білою расою;
 - с) спосіб виробництва обумовлює соціальний, політичний і духовний процеси. Не свідомість людей визначає їх буття, а навпаки, буття визначає їх свідомість;
 - д) на зміну цивілізації, „ери еліти” – настає „ера сліпого, стихійного натовпу”, ера суцільної руйнівної сили, не здібної до творчості. При цьому особистість анігілюється, деперсоналізується;
 - е) культура є відмовлення від задоволення імпульсів підсвідомості. Розвиток культури зменшує частку людського щастя, засуджує людину на страждання, психічні захворювання.

1. Напрями і школи:

- Психологічний:
 - а) інтеракціонізм; г) інстинктивізм;
 - б) фрейдизм; д) теорія натовпу.
 - в) соціальний біхевіоризм;
 - Цивілізаційний.
 - Натуралістичний (геополітика, соціобіологія, расизм, соціальний дарвінізм).
 - Марксистський.
2. Назвіть їх авторів (представників).

2.7. Велике значення в своїх соціологічних дослідженнях М. Вебер приділяв проблемі політичного лідерства.

- 1. Назвіть три основних типи політичного лідерства за трактовкою М. Вебера і дайте їм коротку характеристику.
- 2. Наведіть приклади подібних лідерів.

2.8. „Людські пристрасті, – писав Е. Дюркгейм, пасують лише перед зовнішніми моральними силами, які вони поважають”.

- 1. В чому полягає „соціологізм” теоретичної концепції Е. Дюркгейма?

2. Ваше відношення до даної концепції.

2.9. Е. Дюркгейм класифікував самогубства на:

- а) егоїстичні;
- б) альтруїстичні;
- в) аномічні.

1. Дайте визначення кожному з них, наведіть характерні приклади.

2. Як Ви відноситеся до даної класифікації самогубств видним соціологом?

2.10. Відомо, що Е. Дюркгейм приділяв увагу дослідженням таких важливих для соціологічної науки категорій, як: соціальна солідарність людей, соціальна норма і соціальна патологія, самогубства...

1. Назвіть основні закономірності, які ним були відкриті внаслідок вивчення вищенаведених явищ?

2. Вкажіть на можливості їх урахування в умовах сьогодення.

2.11. Прочитайте два вирази.

а) не слід впадати в оману, що в суспільстві панують гармонія, стабільність, злагода. Соціальний порядок встановлюється через конфлікти;

б) еластичне суспільство (група) добувають користь з конфлікту, тому що він допомагає модифікувати, змінювати норми.

1. Представниками якого напрямку в розвитку соціологічної науки другої половини ХХ ст. можуть належати дані вислови?

2. Назвіть прізвища вчених, країни.

2.12. Помітний слід у розвитку соціологічної думки, її узагальнені залишили і представники України. Будь-ласка, посправайте, виходячи з переліку тем національних соціологічних надбань, які записані в нижченаведеній таблиці зліва вказати на авторів, які мають до відповідних теорій, досліджень безпосереднє відношення (перелік прізвищ у таблиці – справа).

Теми	Автори
1. Спосіб життя („Дійсне щастя людини – у поміркованому способі життя”)	Костомаров М. Танчер В. Драгоманов М. Кістяківський Б. Грушевський М Липинський В. Захарченко М. Сковорода Г. Шаповал М. Шевченко Т.Г Франко І. Погорілий О.
2. Розробка „генетичної соціології” (виникнення суспільства і основних біологічних, психологічних і економічних законів його трансформації)	
3. Історія розвитку соціологічної думки (в тому числі в Україні)	
4. Необхідність розробки теорії соціології і перетворення її в справжню науку про суспільство	
5. Українська державність і національна культура	
6. Критика соціальної несправедливості, соціальної експлуатації людини людиною, необхідність встановлення більш справедливого соціального устрою	
7. Поділ суспільства на еліту (національну аристократію) і громадянство (класи і стани), а націй на державні, і поневолені	
8. Влада, відносини держави і суспільства, федералізму і централізму в системі політичної соціології	

Змістовний модуль II

Тема №3: Соціологічні дослідження

3.1. Будь-яке соціологічне дослідження включає 5 етапів.

1. Які (запишіть):

1.	2.	3.	4.	5.
----	----	----	----	----

2. Дайте характеристику основних заходів, які проводяться на кожному з даних етапів.

3.2. Головним методом збору соціологічної інформації при соціологічних дослідженнях є опитування респондентів.

Змістовний модуль III

Тема №4: Соціальні інститути

4.1. Проблема інституалізації і деінституалізації соціальних інститутів:

- а) історичний (генетичний) аспект інституалізації;
- б) юридичний (правовий) аспект інституалізації.

4.2. Слід визначити основні елементи формальних соціальних інститутів суспільства:

- а) політичних;
- б) правових;
- в) освіти;
- г) релігійних.

4.3. Слід визначити основні елементи неформальних соціальних інститутів суспільства:

- а) політичних;
- б) правових;
- в) освіти;
- г) релігійних.

Тема №5: Соціологія сім'ї і шлюбу

5.1. Досить відомим є положення про те, що сім'я це є: „Сім-Я”!:

1. Я – батьки.
2. Я – діти.
3. Я – друзі.
4. Я – юристи (прокурори-адвокати).
5. Я – (моралісти-сповідувачі).
6. Я – постачальники.
7. Я – відповідачі.

А американський письменник-гуманіст А. Бірс зазначав, що „сім'я є спільність, яка складається із пана та пані і двох рабів, загальною чисельністю дві людини”.

1. Яке значення дані підходи мають для характеристики сім'ї як соціального інституту?
 2. Як би Ви самі визначили, що таке сім'я?
- 5.2. Про кохання, як основу утворення сім'ї, написано багато:
- а) лише сильне кохання може заглибити ті дрібні непорозуміння, які виникають у сімейному житті (Т. Драйзер);
 - б) там, де шлюб без кохання, буде і кохання без шлюбу (Б. Франклін);
 - с) сім'я, шлюб без кохання – це є проституція у законі (А. Моруа).
1. Окрім кохання, вивченню яких основ сім'ї приділяє увагу соціологія?
 2. Дайте їм коротку характеристику.
- 5.3. Форма життя, форма шлюбу, розподіл влади в сім'ї, місце проживання – важливі параметри соціологічного аналізу структури сучасних сімей.
1. Що таке „нуклеарна”, „егалітарна”, „матрилокальна” сім'я?
 2. Наведіть приклади народів, сімейні традиції яких і сьогодні не забороняють поліандричних шлюбів?
- 5.4. У виборі партнера для сумісного сімейного життя велике значення має адекватна оцінка його матеріальних можливостей, краси.
- „Краса ж, – як підкреслював Стендаль, – є лишень обіцянка щастя. Для народження любові, краса необхідна як вивіска”.
- А „хто одружується заради багатства, – знаходимо ми у Герберта, – той втрачає свою свободу”.
1. Вкажіть на інші індивідуальні й соціальні фактори, які суттєво впливають на вибір „супутників” майбутнього сімейного життя.
 2. Які б Ви визначили причини утворення студентської сім'ї?
- 5.5. Предметом соціологічного аналізу є проблеми, пов'язані з дослідженням основних життєвих циклів сім'ї.

1. Назвіть дані цикли.
2. Укажіть на основні сили і мотиви, які утримують подружжя від розлучень.

Тема № 6. Соціальна організація і управління

6.1. Існує ряд суспільних явищ: тютюнопаління, злочинність, раціоналізаторство, обман, алкоголізм, реформаторство, зрадництво, наркоманія, дисидентство, суїцид, дармоїдство...

1. Зміст якого соціологічного закону розкривають дані відхилення в соціальній поведінці людей?
2. Вкажіть на найбільш ефективні соціальні методи реагування на дані соціальні відхилення.

6.2. Уважно прочитайте наступні вирази:

- A.** Коли серед друзів немає згоди,
До ладу їх справа не дійде,
Не справа вийде з цього, тільки мука (Крилов І.А.).
- B.** Всі ми утворені для взаємодії – як руки, ноги, очі (Марк Аврелій).
- B.** Окрема людина слабка, ціле – це сила (К. Маркс).
- Г.** У кінцевому рахунку порядок і тільки порядок стверджує свободу (Ш. Пегі).

1. Що розуміє соціологічна наука під соціальною організацією?
2. Назвіть ознаки її наявності (відсутності) у суспільстві (групі).

6.3. Американський соціолог Н. Сметзер розробив варіанти управління конфліктною ситуацією:

- а) Попередження.
 - б) Стимування.
 - в) Відстрочка.
 - г) Розв'язування.
1. Конкретизуйте зміст роботи для кожного з варіантів.
 2. Чи існують взагалі реалістичні соціальні конфлікти з конструктивною фазою їх вирішення?

Тема №7. Соціалізація особистості

7.1. Хлопчика назвали Джон. Вважають, що йому вже 7 років. Він не розмовляє, але швидко бігає і спритно перескакує з гілки на гілку. В свій час його піймали мисливці серед мавп недалеко від озера Танганьїка. Тепер новоявлений Мауглі знаходиться у дитбудинку столиці Бурунді, де його оточують піклування та увага лікарів і вчених.

Важко йому дається повернення до людського життя. Але вчені не втрачають надії, і наче у відзнаку за їх копітку працю, Джон недавно подарував своїм вихователям посмішку. Першу у своєму житті (С. Філатов).

1. Чи можна зараз Джона назвати особистістю?
2. Чи є він людиною? Чому повернення його до людей проходить так повільно і важко?

7.2. Існують різні теоретичні підходи до співвідношення біологічного і соціального в структурі особистості:

- а) Особистість формується суспільством, а що стосується біологічних особливостей людини, то вони на даний процес суттєво не впливають.
 - б) Особистість – феномен суспільного розвитку людини, в якому біологічні фактори є природними передумовами, а соціальні – рушійною силою даного розвитку і формування особистості.
 - с) Особистість визначається біологічними, спадковими факторами, суспільство не спроможне змінити те, що закладене в людині природою.
1. Яку з вказаних позицій слід вважати вірною?
 2. Доведіть, чому при діагностиці розвитку особистості слід враховувати як біологічну, так і соціальну сторону буття людини?
 3. Яке значення для соціологічної науки має проблема співвідношення біологічного і соціального в людині?

7.3. Російський психолог Каган М.С розглядає 5 потенціалів структури особистості:

- а) гносеологічний;
- б) аксіологічний;
- с) комунікативний;
- д) художній;
- е) творчий;

Американський психолог У. Джемс вивів досить цікаву ієрархію особистостей:

- а) фізичні;
- б) соціальні;
- с) духовні.

Також науці знайома класифікація людей:

- Хомо-ферус (людина-дика);
 - Хомо-фабер (людина-примітивна);
 - Хомо-сапієнс (людина-розумна);
 - Хомо-боніс (людина-добра);
 - Хомо-креатор (людина-універсальна, гармонійна).
1. Дайте пояснення кожному елементу із вказаних класифікацій.
 2. Які з них найбільш характеризують соціологічний аспект особистості?

7.4. Заповніть праву частину таблиці:

<i>Прізвища</i>	<i>Етапи соціалізації особистості</i>
Платон	
Ж.Ж. Руссо	
Е. Еріксон	

7.5. Яке визначення соціалізації особистості є найбільш близьким до істинного:

- а) Це є соціальне навчання і соціальне виховання особистості;
- б) Це є інтеграція людини в суспільство, групу через активне засвоєння нею норм і цінностей соціального середовища з метою формування особистих, соціально-значимих рис і якостей, необхідних для їх втілення на практиці;

- с) Це є соціальна адаптація і інтериоризація особистості;
- д) Це є активне засвоєння людиною соціального досвіду;
- е) Це є конформізація особистості.

1. Аргументуйте свій вибір.

7.6. Прочитайте кілька виразів:

- а) Найжорстокіша тиранія є та, що виступає під маскою законності і прапором справедливості (Ш.Л. Монтеск'є);
 - б) Якщо правила застаріли, не дозволяють вигравати – слід змінювати самі правила (Г.Д. Ласкі);
 - с) Питання ставиться таким чином: чи потрібно дітей виховувати так, щоб вони ладили із суспільством, чи суспільство зробити здібним ладити з людьми благовихованими (В.Г. Белінський);
 - д) Якогома більше вимог до людини, якомога більше довіри і поваги до неї (А.С. Макаренко).
1. Вкажіть, будь-ласка, на основні випадки, коли соціалізація особистості не проходить успішно?
2. Що таке ресоціалізація особистості?

7. БАЗОВІ ТЕРМІНИ ТА ПОНЯТТЯ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ПРИ ВИВЧЕННІ ДИС- ЦИПЛІНИ

Суспільство (у широкому розумінні) – це вищий вид матерії, складна соціетальна система з конкретно-історичним способом буття людей, сукупність їх взаємовідносин, форм життєдіяльності.

Суспільство (у вузькому розумінні) – це сукупність людей, форм їх життєдіяльності, з якими безпосередньо стикається, організує взаємодію кожна людина.

Соціальна система суспільства – цілісне соціальне утворення яке характеризується соціальними спільнотами і їх взаємовідносинами (соціальною структурою), функціонуючими під впливом соціальної організації і управління, здійснюваними соціальними інститутами для ефективної соціалізації і життєдіяльності людей у суспільстві.

Соціальна структура – це є поділ суспільства на соціальні спільноти із специфічними соціальними (рівності-нерівності, справедливості-несправедливості, задоволення-незадоволення, владарювання-підлеглості) відносинами між ними.

Соціальна спільнота – більш-менш стійка, постійна, взаємодіюча для досягнення конкретної соціальної мети група людей.

Соціальні відносини – відносини, які заздалегідь свідомо орієнтовані на соціальне середовище, на громадську думку, її оцінки, реакції; це така поведінка людей, яка пристосована до інших і має значення для них.

Соціальна стратифікація – вертикальний поділ населення у суспільстві на прошарки їх нерівності залежно від рівня й джерел доходів, способів життя, за наявністю прав, привілеїв, за відношення до владних структур, за престижністю освіти, роботи тощо.

Соціальний статус – положення, яке посідають люди

у суспільстві як представники великої соціальної групи (професії, етносу...).

Соціальна роль – це соціальний статус у дії, або динамічна, функціональна сторона статусу.

Соціальна організація – це є сам процес і результат координації, погодження, упорядкування, узгодження соціальних дій людей для досягнення ними єдиної мети.

Соціальна девіація – це форма дезорганізації, відхилень поведінки людей у суспільстві, невідповідність її очікуванням, колективним моральним і правовим нормам.

Соціальний конфлікт – надзвичайне загострення суперечностей, зіткнення інтересів у суспільстві, групі з метою стримування або усунення впливу протилежної сторони.

Соціальне управління – зкоординовані дії людей і соціальних інститутів, підлеглих і керівників з метою поліпшення соціальної організації, досягнення єдиних соціальних цілей з урахуванням свідомого і ефективного використання вимог соціальних законів.

Авторитет в управлінні – об'єктивно загально визначений вплив, яким користуються люди завдяки наявним інтелектуальним, емоційним і вольовим якостям, таланту й геніальності, які вони проявляють у взаємодії з іншими людьми.

Соціальні інститути – сукупність діючих у суспільстві соціальних формувань, утворень, закладів, організуючих діяльність соціальних спільнот у відповідності з установленими нормами, цінностями, стандартами.

Сім'я – це є соціальна структура, інститут суспільства, що ґрунтується на шлюбі, кровній спорідненості батьків і дітей або їх усиновленні, загальному бюджеті та побуті і взаємовідповідальності.

Шлюб – історично змінювана форма соціальних відносин чоловіка і жінки, завдяки яким суспільство упорядковує і санкціонує їх статеве життя, встановлює подружні і батьківські права та обов'язки.

Полігінія – це шлюб одного чоловіка й кількох жінок.

Поліандрія – це шлюб однієї жінки і кількох чоловіків.

Егалітарна сім'я – сім'я, яка характеризується демократичним розподілом влади між членами сім'ї, подружжям.

Соціалізація особистості – це є виховання у широкому його розумінні; це взаємодія людини зі всією системою соціальних зв'язків з метою засвоєння нею соціального досвіду; це процес інтеграції людини у суспільство, групу через засвоєння нею їх норм, цінностей, правил і формування внутрішніх особистих соціально-значимих рис і якостей, необхідних для виконання соціальних ролей.

Соціальна адаптація - пристосування особистості, соціальних спільнот до умов соціуму.

Інтериоризація – сприйняття людьми зовнішніх норм, правил і включення їх до свого світогляду, до власних переконань.

Репрезентативність інформації – це є проблема забезпечення відповідності даних респондентів при вибірково-му соціологічному опитуванні – думці, даним загалу.

8. ЗАВДАННЯ ДО МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

1. Існують теорії, які стверджують, що клімат, ґрунти, флора і фауна, широти – зумовлюють особливості людського життя, цивілізованість народів.

- a) Хто є, на ваш погляд, їх авторами: Спенсер; Енгельс; Боден; Конт; Монтеस्क'є; Мальтус; Мечніков.
- b) До якої школи і якого наукового напрямку слід віднести подібні твердження?

2. Які функції соціологічної науки реалізуються у наступних дослідженнях:

- a) Наукове обґрунтування перспектив можливого розвитку соціальних процесів;
- b) Систематизація, опис, поновлення соціальної інформації;
- c) З'ясування соціологічних закономірностей на основі проведених емпіричних соціологічних досліджень;
- d) Розробка пропозицій для поліпшення ситуації у конкретній сфері життєдіяльності.

3. Яке відношення до соціологічної науки мають наступні явища, реалії: соціальна девіація; єдність соціальної статистики і динаміки; соціалізація особистості; соціальна організація і комунікація людей.

- a) Це – її гіпотези;
- b) Це – її закони;
- c) Це – соціальні теорії;
- d) Це – факти повсякденного життя.

4. Існують ідеї:

- a) Всі суспільні перетворення проходять під впливом еталонів, зразків соціальної поведінки;
- b) На заміну «ери еліти» наступає «ера мас» як суцільної руйнівної сили;

- с) Необхідно вивчати не внутрішні стани людей, а елементарну їх поведінку, стимулюючі впливи середовища на дану поведінку;
- д) Головне – це ефективне подолання протистояння у системі «особистість - суспільство»;
- е) Людина, як представник певного народу, має загальні з ним соціальні риси;
- ф) У суспільному житті при конфлікті між свідомим і підсвідомим – суб'єктивна діяльність людини підлаштовується (сублімує) до вищих культурних норм, цінностей.

До яких різних шкіл психологічного напрямку їх можна віднести?

5. Яке визначення соціальної спільноти є найбільш обґрунтованим:

- а) Явище взаємодії двох і більше осіб;
- б) Групи людей, тривалий час взаємодіючі для досягнення єдиної соціально значимої мети;
- с) Сукупність індивідів, зайнятих рівноцінними видами праці;
- д) Об'єднання людей, яке має закріплену спільну територію, культурні норми і цінності.

6. Які з нижче перерахованих тем соціологічних досліджень відносяться до макросоціологічних, а які до мікросоціологічних?

- а) Соціологія релігії, політики;
- б) Закон соціальної комунікації;
- с) Соціологія девіантної поведінки;
- д) Українське суспільство сьогодні;
- е) Соціологія сім'ї;
- ф) Соціологія М. Вебера.

7. Предметом вивчення соціологічної науки є (вибрати вірні варіанти відповідей):

- а) Соціальні інститути;
- б) Здібності особистостей;
- с) Походження, структура і розвиток суспільства;

- d) Соціальна мобільність і кар'єра;
- e) Закон заперечення заперечення;
- f) Соціальна девіація;
- g) Соціальні структури;
- h) Соціалізація особистості.

8. Виберіть, які напрями соціологічних досліджень відносяться до наукових здобутків Е. Дюркгейма:

- a) Органіцизм;
- b) Соціологізм;
- c) Єдність соціальної норми і патології;
- d) Єдність соціальної статики і динаміки;
- e) Солідарність людей;
- f) Самогубства;
- g) Афективні соціальні дії людей.

9. Складовою частиною якого соціального явища перш за все є «соціальні інститути»?

- a) Соціальної структури;
- b) Соціальної організації;
- c) Соціального управління;
- d) Соціальної системи;
- e) Соціального контролю.

10. Соціальна структура – це (вказіть на вірний варіант відповіді):

- a) Сукупні соціально-класові, соціально-демографічні, професійно-кваліфікаційні, територіальні, етнічні спільноти, пов'язані між собою відносно сталими соціальними відносинами;
- b) Сукупність соціальних спільнот, соціальних інститутів, організацій і установ з високим рівнем координації їх співпраці і співробітництва;
- c) Сукупність індивідів, зайнятих рівноцінними видами праці;
- d) Об'єднання людей, яке має закріплену територію, загальні норми і цінності.

11. Науці відомі наступні напрями досліджень: поєд-

нання статичних і динамічних процесів у суспільстві; класифікація методів соціологічних досліджень; характеристика теологічної, метафізичної та позитивної стадій суспільного прогресу; класифікація наук і визначення серед них місця соціологічної науки.

Хто, на ваш погляд, має безпосереднє відношення до даних досліджень: Г. Зіммель, М. Грушевський, О. Конт, Е. Дюркгейм, М. Шаповал, Аристотель.

12. Які із нижченаведених відносин людей є чисто соціальними?

- a) Демографічні, етнічні;
- b) Статусні, стратифікаційні;
- c) Релігійні, духовні;
- d) Економічні, політичні;
- e) Типу: керівник – підлеглий;
- f) Відносини закоханих;
- g) Сімейна любов.

13. Зміст звіту за підсумками соціологічного дослідження.

14. Характеристика програми соціологічного дослідження.

15. Навести приклад напівзакритого питання соціологічної анкети.

16. Обробка інформації у ході соціологічного дослідження, її дві стадії.

17. Письмове опитування (анкетування) респондентів, його переваги і недоліки.

18. Навести приклад закритого не альтернативного питання соціологічної анкети.

19. Етапи соціологічного дослідження. Характеристика плану соціологічного дослідження.

20. Види опитувань, їх переваги і недоліки.

21. Навести приклад відкритого питання соціологічної анкети.

22. Узагальнення даних у ході соціологічного дослідження і їх оформлення.

23. Усне опитування (інтерв'ю) респондентів, його переваги і недоліки.

24. Навести приклад закритого альтернативного питання соціологічної анкети.

25. Байкар І. Крилов заповідав:

*“Коли серед друзів немає згоди,
До ладу їх справа не дійде,
Не справа вийде з цього, тільки мука”.*

а) Що розуміє соціологічна наука під соціальною організацією?

б) У чому полягає принцип і закон соціальної організації взаємодії людей?

26. Які основи утворення та функції сім'ї у наведених нижче варіантах відповідей відсутні? (Допишіть і дайте їм характеристику):

а) Основи утворення сім'ї: 1. Біологічна (природна). 2. Соціальна. 3. Матеріально економічна. 4. Морально етична. 5. _____.

б) Функції сім'ї: 1.Репродуктивна. 2.Господарсько-економічна. 3. Культурно-виховна. 4. Комунікативна. 5. Контрольна. 6. _____.

27. Заповніть, будь ласка, праву частину таблиці:

Прізвища	Етапи соціалізації особистості
Платон	
Руссо	

28. Науці відома класифікація людей: хомо-ферус (дика), хомо-фабер (примітивна), хомо-боніс (добра), хомо-сапієнс (розумна), хомо-креатор (гармонійна), а американський психолог У. Джемс також вивів певну ієрархію (піраміду) особистостей: фізична, соціальна, духовна.

а) Дайте визначення особистості;

б) У чому полягає соціологічний аспект дослі-

дження особистостей.

29. Основні життєві цикли розвитку сучасних сімей як предмет соціологічного аналізу.

30. Існує ряд суспільних явищ: тютюнопаління, обман, раціоналізаторство, злочинність, алкоголізм, авангардизм, суїцид, наркоманія, дармоїдство, дисидентство...

а) Зміст якого соціологічного закону всі вони розкривають?

б) Обґрунтуйте їх причини.

31. Соціальний інститут – це (виберіть вірний варіант визначення):

а) Сукупність соціальних умов життєдіяльності людей, що впливають на їх свідомість, поведінку;

б) Сукупність діючих у суспільстві спеціальних утворень, закладів, організуючих взаємодію соціальних спільнот у відповідності з діючими нормами, правилами;

в) Сумісна діяльність адміністрації вузів, студентів і викладачів з метою підготовки кваліфікованих кадрів спеціалістів.

32. Англійський соціолог Е. Гідденс стверджує: «Ніхто не порушує всіх правил, але й ніхто не дотримується всіх правил», а народна мудрість теж гласить: «Це тільки для дурнів усі розумні є інакомислячі».

а) Що розуміє соціологічна наука під соціальною девіацією?

б) Наведіть різні за спрямуваннями і рівнями прояву приклади девіантної поведінки людей.

33. Форма життя, форма шлюбу, розподіл влади, місце проживання – важливі параметри соціологічного аналізу сучасних сімей.

а) Що таке «егалітарна», «матрилокальна», «нуклеарна» сім'я?

б) Наведіть приклади народів, сімейні традиції яких і сьогодні не забороняють поліандричні шлюби.

34. Соціальне управління – це (виберіть вірний варіант відповіді):

- a) Професійне, кваліфіковане управління природними, фізичними, суспільними процесами в інтересах людини;
- b) Галузь наукових знань, що охоплює перспективи удосконалення соціальних процесів;
- c) Скоординовані дії людей і соціальних інститутів, підлеглих і керівників з метою поліпшення соціальної організації при ефективному використанні вимог соціальних законів;
- d) Сукупність прийомів для досягнення поставлених цілей у процесі розв'язання різних соціальних проблем.

35. Інституалізація соціальних інститутів – це (виберіть вірний варіант визначень):

- a) Соціальний обмін цінностями;
- b) Розробка оптимальної соціальної політики;
- c) Історичне і правове патентування діяльності закладів, установ;
- d) Навчання у інституті.

36. Якщо сьогодні новоявленого Мауглі повернути до типового людського життя із забезпеченням піклування про нього лікарів, педагогів, вчених і, як прояв великої вдячності за все, він подарує їм свою посмішку, то:

- a) Чи можна його зараз назвати особистістю?
- b) Чи є він людиною?

9. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОЇ ПЕРЕВІРКИ ЗНАТЬ З КУРСУ „СОЦІОЛОГІЯ”

1. Суспільство як складна соціетальна система і об'єкт вивчення соціологією. Структура, типи суспільства, основні теорії його походження і розвитку.
2. Предмет соціології. Соціальна система: сутність і основні елементи.
3. Соціальна структура суспільства та її характеристики у рамках соціальної системи.
4. Соціальні відносини та соціальні спільноти людей: поняття і класифікація.
5. Соціально-класова структура. Соціальна стратифікація і поляризація населення у сучасному суспільстві.
6. Поняття статусу у соціальній структурі суспільства. Статусні групи і статусні ролі.
7. Проблема класифікації законів соціологічної науки.
8. Основні категорії, функції соціологічної науки. Структура соціології, її зв'язок з іншими науками.
9. Зародження і розвиток соціальних знань у Стародавньому світі.
10. Соціологічна думка періоду Нового часу.
11. О. Конт – родоначальник соціологічної науки.
12. Натуралістичний напрям розвитку соціологічної теорії у XIX ст.
13. Соціологічна система Г. Спенсера.
14. Емпірична (прикладна) соціологія XIX ст.
15. Характеристика марксистської соціології XIX ст.
16. Соціологія М. Вебера.
17. Соціологізм теоретичної концепції Е. Дюркгейма.
18. Психологічний напрям розвитку соціологічної теорії і його школи (20–60-і роки XX ст.).
19. Соціологічна наука другої половини XX ст. (соціо-

- біологія, теорія конфліктів...).
20. Історія теоретичної (академічної) соціології в Україні.
 21. Етапи соціологічного дослідження, основні заходи з його підготовки.
 22. Характеристика робочого плану й програми соціологічного дослідження.
 23. Загальна характеристика основних методів збору первинної інформації у ході соціологічного дослідження.
 24. Опитування як метод збору соціологічної інформації, його види і форми.
 25. Усне опитування респондентів, його переваги, недоліки.
 26. Письмове опитування респондентів, його переваги, недоліки
 27. Методика оформлення, структура і зміст соціологічних анкет, правила формування питань у них.
 28. Обробка соціологічної інформації у ході дослідження, її стадії й методи.
 29. Основні процедури узагальнення і пояснення соціологічних даних. Зміст звіту за підсумками соціологічного дослідження.
 30. Поняття соціальних інститутів, їх елементи, класифікація і роль у суспільстві.
 31. Соціологічні аспекти аналізу політичних, правових, економічних проблем сучасності.
 32. Соціальний інститут освіти і виховання, його зв'язок з іншими соціальними інститутами і роль у суспільстві.
 33. Соціологічні аспекти вивчення проблем релігії, культури.
 34. Сім'я як соціальний інститут, основи його утворення і функціонування.
 35. Особливості і функції сім'ї.
 36. Соціологічний аналіз структури сучасних сімей за

- умовами, формами життя членів сім'ї та формою шлюбу.
37. Структура сучасних сімей за розподілом влади у сім'ї, місцем проживання молодого сім'ї та основними типами сімей.
 38. Вплив особистих і соціальних факторів на вибір партнера для майбутнього сімейного життя.
 39. Основні життєві цикли сім'ї.
 40. Проблема припинення існування сім'ї. Соціологічний аналіз розлучень.
 41. Студентська сім'я, її особливості, головні мотиви утворення.
 42. Поняття соціальної організації, її основний принцип і закон.
 43. Ознаки соціальної організації і її дві форми.
 44. Соціальна девіація як прояв соціальної дезорганізації. Рівні і прояви девіантної поведінки у суспільстві.
 45. Проблема причинності соціальної девіації. Р. Мертон про 5 типів соціальної поведінки людей.
 46. Соціальні конфлікти, їх причини, класифікація.
 47. Основні фази, стадії соціального конфлікту і варіанти управління конфліктними ситуаціями у суспільстві.
 48. Поняття, класифікація соціального управління. Проблема авторитету, лідерства і керівництва в управлінні.
 49. Поняття „індивід”, „індивідуальність”, „людина”, „особистість” у науці. Соціологічний аспект аналізу особистості.
 50. Соціалізація особистості: поняття, психологічні основи і основні умови.
 51. Рівні, агенти і основні етапи інтеграції особистості у суспільство. Вплив соціальних факторів на соціалізацію особистості.

II. Додатки

КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Соціологія як наука

1. *Суспільство як соціетальна система і об'єкт вивчення соціологією*
2. *Соціальна система і соціальна структура суспільства*
3. *Предмет, структура та функції соціології*

1

Поняття „соціологія” походить від латинського слова „societas” (суспільство) і грецького слова „logos” (слово, вчення). Тому у буквальному перекладі соціологія є наука про суспільство, про спільноти людей і їх взаємовідносини. Соціологія – суспільна наука, її об'єктом дослідження є суспільство як досить складне, але необхідне для вивчення явище. Дану реальність наука взагалі розглядає як в широкому, так і у вузькому розумінні слова.

Виходячи з широкого (історико-філософського) розуміння – суспільство є вищий вид матерії, конкретно-історичний спосіб буття людей, сукупність їх взаємовідносин, форм життєдіяльності.

Існують різноманітні погляди на походження суспільства (космічні, амфібійно-морські, теологічні, дарвіністські...), типи суспільства: прості (аграрні), складні (індустріальні, постіндустріальні), а також теорії його розвитку – залежно від пріоритетності впливових факторів на суспільні зміни: біологізаторські (Г. Спенсер, У. Беджгот), географічні (Ж. Боден, Ш. Монтеск'є), соціокультурні (Й. Гердер, А. Тойнбі, П. Сорокін), формаційні (К. Маркс), цивілізаційні (У. Ростоу, Р. Арон, Зб. Бжезинський...).

У широкому розумінні суспільство, як об'єкт соціології, є досить складна структура – соціетальна система (впер-

ше термін запроваджено у 1913 р. соціологом А. Келлером для характеристики такого явища як суспільство у цілому). Як соціетальна система, суспільство складається з економічної, політичної, духовної і соціальної підсистем (сфер), кожна з яких є предметом вивчення, аналізу конкретними суспільними науками, а за об'єднанням людей із їх діад, тріад, соціального кола друзів, соціальних груп і спільнот (територіальних, етнічних, професійних), на роду у цілому.

Предметом безпосереднього вивчення соціологічною наукою є соціальна підсистема (сфера) суспільства, вивчення суспільства у вузькому розумінні цього слова, тобто його розумінні як сукупності людей і форм їх організації, життєдіяльності, з якими безпосередньо стикається будь-яка людина (це – сім'я, соціальні групи, колективи, соціальні інститути, тощо).

2

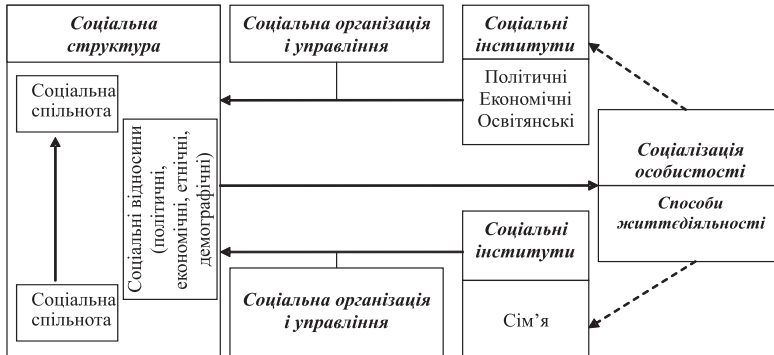
Соціальна сфера життя (соціальна система) – характеризує соціальне положення (стани, статуси) людей, ступінь реалізації їх соціального самовідчуття, їх відношення до виконання соціальних ролей у структурі суспільства.

Соціальна система як предмет дослідження соціологічною наукою є досить складним утворенням, функціонування якого забезпечує взаємодія наступних основних елементів:

- а) соціальних спільнот (груп) людей і їх соціальних відносин (що в сукупності складає соціальну структуру суспільства);
- б) соціальної організації і управління (без яких соціальна, колективна життєдіяльність неможлива);
- в) соціальних інститутів (політичних, економічних, освітянських, сімейних..., які забезпечують зазначену організацію і управління в рамках соціальної системи);
- г) соціалізації особистості, визначених способів жит-

тедіяльності людей (це – кінцевий результат функціонування соціальної системи, її впливу на особистість, людство).

Соціальна система суспільства

Таким чином, *соціальна система* – є цілісне соціальне утворення, яке характеризується соціальними спільнотами людей і їх взаємовідносинами (соціальною структурою), функціонуючих під впливом соціальної організації і управління, здійснюваних соціальними інститутами для найбільш ефективної соціалізації особистості і життєдіяльності людей у суспільстві, групі.

Головним елементом соціальної системи є *соціальна структура* як органічна єдність соціальних спільнот, груп людей і їх специфічних соціальних відносин. У найбільш загальному розумінні *соціальні відносини* – це є вся палітра суспільних політичних, економічних, духовних відносин між людьми; у більш конкретному (соціологічному) розумінні це є відносини спільнот, між людиною і спільнотою людей з приводу їх відповідного положення у суспільстві, дотримання при цьому принципу соціальної рівності (нерівності), справедливості (несправедливості), організованості (конфліктності); це є відносини, які орієнтують учасників комунікації на середовище, його суспільну думку, оцінку і реакцію.

Соціальні відносини можуть установлюватись лише між спільнотами (групами) людей, між спільнотами і особистостями.

Соціальні спільноти – це більш-менш постійні, тривалий час взаємодіючі для досягнення конкретної загальної соціально-значимої мети групи людей.

За часом існування, організацією і кількісним складом це можуть бути тривалі і короткочасні групи, пари (діади) людей, або їх соціальне коло, формальні і неформальні, макро- і мікро-, первинні і непервинні соціальні групи. Соціологічна наука звертає особливу увагу на вивчення соціальних відносин у спільнотах людей з особливим рівнем соціальних зв'язків: у сім'ї, трудових і навчальних колективах, у соціально-класових (стратифікаційних, статусних), етнічних, демографічних (статевих, вікових), професійних, територіальних. Слід звернути увагу на те, що спільнота це досить конкретна категорія для соціології, будь-яка людина є членом багатьох спільнот, має кілька статусів (син, юнак, студент, українець, боксер, бізнесмен, фанат ФК «Ворскла»).

3

Як уже зазначалось, соціологія ні в якому разі не претендує на положення „науки наук” про суспільство. „Соціологія, – підкреслював великий французький соціолог Е. Дюркгейм, – це автономна наука, орієнтована на об'єктивне вивчення соціальних фактів”. Більшість сучасних соціологів вважає, що для соціології категорія „суспільство” занадто велика абстракція, для даної науки більш підходять поняття „спільнота”, „група”, „середовище”, „соціальний інститут” тощо.

Соціологія як наука завжди людину розглядає в системі соціальних відносин, її цікавлять взаємовпливи людей, їх спільностей і зміни у них, як наслідок даних взаємовпливів. Предметом даної науки є закономірності функціонування і розвитку соціальних спільностей людей у рамках соціальної системи. Це наука про поведінку людей у серед-

овищі собі подібних, про соціальну поведінку груп людей.

До сьогодні предметом наукових дискусій є проблема, пов'язана з класифікацією основних **законів** соціологічної науки. Відомі роздуми щодо цього видатних особистостей як в історії соціологічної думки, так і в умовах сучасного періоду її розвитку (положення соціологічної теорії Ш. Монтеск'є, О. Конта, Е. Дюркгейма, М. Грушевського, Н. Смелзера, Г.В. Осипова, В.П.Андрущенко, Г.Давидюка і ін.). Безпосереднє співставлення наявних підходів дає можливість визначити деякі з основних законів соціології, які умовно об'єднуються у дві групи:

а) закони функціонування соціальної системи:

- закон соціальної комунікації людей;
- закон людської солідарності, поступового переходу від механічної її форми до органічної форми;
- закон соціальної організації і управління спільнотами людей;

б) динамічні закони (розвитку соціального життя):

- закон соціальної девіації (відхилень у соціальній поведінці);
- закон діалектичного взаємозв'язку „соціальної статистики” (стабільності, норми, злагоди) і „соціальної динаміки” (реформ, патології, конфліктів) у функціонуванні соціальних систем;
- закон соціальної (загальносупільної, географічної, статусної) мобільності;
- закон соціалізації особистості.

Виходячи із вимог соціологічних законів, дослідників завжди цікавить відповідність соціальної діяльності людей вимогам, нормам і цінностям соціального середовища, тенденціям суспільного руху, сам характер, рівень розвитку даного середовища. Місія дослідника полягає у з'ясуванні стабілізуючих факторів удосконалення соціальних спільностей, у визначенні елементів „розбрату” у соціальних механізмах, а також у розробці порад і рекомендацій з їх удосконалення у майбутньому.

Тобто, як *головні функції* соціологічної науки, слід зазначити:

- теоретико-пізнавальну, яка полягає у об'єктивному вивченні конкретної „картини” суспільного життя і систематизації соціального знання;
- практично-перетворювальну, тобто розробку рекомендацій виконавчим структурам, керівникам з питань підвищення ефективності управління соціальними процесами на основі проведених соцдосліджень.

Соціологію як науку визначають два основних рівня її структури.

а) *макросоціологія* (теоретична соціологія), яка досліджує глобальні проблеми життя суспільства, розвитку соціальної системи, її впливи на особистість, відрізняється значним охопленням явищ (держава, регіон). Через макросоціологію соціологічна наука взаємодіє з іншими, особливо з суспільними науками (наприклад із соціальною психологією, яка є соціологією малих груп, прикладною соціологією або теорією соціальної поведінки індивідів, а соціологія – це теорія соціальної поведінки соціальних спільнот, груп людей); з історією, яка вивчає суспільне життя *post factum* протягом тривалого часу, а соціологія – *in factum* за відносно короткий час.

б) *мікросоціологія* (прикладна соціологія), яка на рівні спеціальних, галузевих, соціологічних теорій досліджує закономірності окремих сфер суспільства (політика, економіка, освіта, культура), а також елементів соціальної системи (соціально-демографічні, територіальні, етнічні спільноти людей, організацію і управління, соціальні інститути, соціалізацію особистості...), а на рівні емпіричних соціологічних досліджень – фіксує соціальні факти, реєструє підсумки соціологічних опитувань, спостережень.

Таким чином, соціологія є сучасна наука про суспільство, соціальну сферу його життєдіяльності, наука про спільноти людей, їх соціальні взаємовідносини, які безо-

середньо впливають на особистість, її соціалізацію. Це наука про методологію і методику проведення конкретних соціологічних досліджень. Пріоритетним завданням соціології є не абстрактне тлумачення суспільства, не характеристика взаємодії подібного суспільства із узагальненими особистостями, а конкретне, у відповідних цифрових, статистичних показниках і графіках відтворення соціальних взаємовідносин, вражень і самовідчуття людей.

Тема 2. Історія соціологічних учень

- 1. Основні етапи, історичні форми і напрями розвитку соціологічних знань у докапіталістичний період*
- 2. Розвиток теоретичної соціології за рубежем у XIX–XX ст.*
- 3. Історія соціологічної думки в Україні*

1

Соціологія одна із молодих суспільних наук, але корені даної науки мають стародавню історію. Уже у Древній Індії проглядалась певна соціальна структуралізація людей у суспільстві з чіткою системою їх соціальних відносин, ритуалізацією способів життєдіяльності, соціальною організацією і управлінням. Активним пошуком засобів стабілізації, мудрої організації соціальних відносин, керуваності суспільного життя відрізнялися китайські мислителі. Розпочинаючи з Античних часів, соціологічна думка розвивалась на базі історичної і філософської науки. Так, одним із перших соціальних досліджень не безпідставно слід вважати „Історію” Геродота (не випадково ж за критичність, об’єктивність і системність викладок подій віїни греків з персами Цицерон і назвав автора даної праці „батьком історії”). Теж багато цінного при дослідженні суспільних відносин можна знайти у творі з такою ж на-

звою не менш знаменитого автора – Фукідіда, але про події іншої війни.

Соціологічна думка тих часів також заявила про своє існування і у рамках філософських роздумів Демокріта, Платона, Аристотеля та ін. Досить безпосереднє відношення до предмету соціології мають ідеї Платона, наприклад, щодо III типів людей суспільства: мудреців-філософів, воїнів-оборонців, селян-ремісників (соціальна структура), щодо основних етапів соціалізації особистості у суспільстві, державі. Не менш цікавими є ідеї Аристотеля про суспільну обумовленість сутності людини, необхідність управління соціальними процесами, 3 типи способу життя людей (брутальний, державний і споглядальний), його класова теорія (теорія середнього класу), а також дослідження аксіологічних, цінностних проблем, дозвілля.

Заслужують на увагу також окремі суспільні погляди, думки щодо ролі соціального інституту релігії у період середньовіччя Августина, Ф. Аквінського. В епоху Відродження стверджуються ідеї гуманізму у творіннях А. Данте, Ф. Петрарки, Д. Бруно, з'являються соціальні утопії Т. Мора, Т. Кампанелли.

Вважається, що елементи соціологічних знань з'явилися у період Нового часу, коли голландець Г. Гроцій (1583–1645) започатковує розробку теорії „суспільного договору”, італієць Н. Макіавеллі (1469–1527) працює над проблемою соціальної організації і управління, а француз Ж. Боден (1530–1596) відкриває географічний напрям у розвитку соціології (про вирішальний вплив клімату на особливості народів), який остаточно закріпив Ш. Монтеск'є (1689–1753) своєю науковою працею „Про дух законів”. Цінними для соціологічної науки є роздуми і Ж.Ж. Руссо щодо теорії „суспільного договору”, соціальної нерівності людей і привілеїв, основних етапів соціалізації особистості підлітка. На даному етапі також з'явилися дослідження у рамках філософії історії основних періодів суспільного прогресу Дж. Віко (1668–1744) і Ж.А. Кондорсе (1743–

1794), який написав свій знаменитий „Ескіз історичної картини прогресу людського розуму”. Не менш цінною є робота у даному відношенні також і Й.Г. Гердера „Ідеї до філософії історії людства”, яка започаткувала культурологічний напрям у соціології.

2

У розвитку теоретичної (офіційної, академічної) соціології розрізняють 4 етапи:

I. Поч. XIX – 60-і роки XIX ст. (Контівський етап)

II. Кінець XIX – 20-і роки XX ст. (М.Вебер, Е. Дюркгейм)

III. 20–60-і роки XX ст. (соціальний біхевіоризм, теорія конфліктів, соціобіологія...)

IV. З 60-х років – сучасний стан.

I етап. Основоположником („хрещеним батьком”) соціології є француз **Огюст Конт** (1796–1857). Класифікуючи науки від математики до соціальної фізики (соціології), він дійшов до висновку, що кожна наступна за математикою, механікою наука (хімія, біологія, психологія) є менш абстрактна, але більш складна за предметом вивчення. Таким чином Конт започаткував необхідність соціологічної науки для конкретного дослідження такого надто складного явища, як суспільство і людини у даному суспільстві.

Суспільство О. Конт досліджував як систему, основними умовами існування якої є діалектична єдність факторів збереження суспільного порядку за рахунок діяльності соціальних інститутів („соціальної статичності”, „вселенської злагоди”, гармонії) і факторів еволюції, розвитку суспільства („соціальної динаміки”, яка забезпечується завдяки прогресу людського розуму, інтелекту на 3-х стадіях: теологічній, метафізичній і позитивній). „Батьком” соціології також обґрунтовано 4 методи соціального пізнання: спостереження, експеримент, порівнювальний і історичний методи.

Контівський етап характеризується виникненням і

інших напрямів у соціологічних дослідженнях. Так, натуралістичний напрям об'єднував свої школи (органічну Г. Спенсера (1820–1903) з його еволюційною теорією, органіцизмом і вченням про соціальні інститути; соціал-дарвінізм У. Беджгота і расово-антропологічну Ж. Гобіно; географічну Г. Бокля, Л. Мечнікова і т.п.), для яких загальним було бажання зрозуміти, пояснити соціальні явища через природні, біологічні. Проводились також і емпіричні соціальні дослідження прикладного характеру (Л. Віллерме про становище серед французьких текстильників, А. Паран-Дюшатле про проституцію у Парижі, Ч. Бута про умови життя і праці населення Лондону. З'явилися і інші прикладні соціологічні дослідження з проблем злочинності, житла, захворювання, з молодіжних, жіночих, професійних проблем, проблем індустріальної соціології, емігрантства, тощо.

Марксистська соціологія, виходячи у трактуванні проблеми суспільного прогресу у той час з інших теоретико-методологічних позицій, а конкретно з пріоритетності матеріального, виробничого фактору і вирішальної ролі народних мас в історії – характеризувала розвиток світової цивілізації як природний, об'єктивний і закономірний процес зміни суспільно-економічних формацій. На погляд К. Маркса не суспільна свідомість визначає суспільне буття людей, а навпаки, суспільне буття, спосіб виробництва визначає їх свідомість, їх політичне, соціальне життя. Визначальними в суспільстві є виробничі відносини людей, суперечності в яких з часом стимулюють і політичні суперечності між основними класами суспільства, їх класову боротьбу, вищим проявом якої є соціальна революція, головною місією якої є заміна старих базису і надбудови суспільства на нові, є заміна капіталістичної суспільно-економічної формації на комуністичну.

II етап (кін. XIX – поч. XX ст.) це активний розвиток соціології соціальної дії, оформлення соціологічної науки, її офіційного визнання і початку викладання у вузах, це пері-

од плідної теоретичної діяльності Ф. Тьонніса (1855–1936), М. Вебера (1864–1920), Г. Зіммеля (1858–1914) у Германії і Е. Дюркгейма (1857–1917) у Франції, В. Паретто (1848–1923) в Італії та ін.

Патріархом німецької академічної соціології прийнято вважати **Ф. Тьонніса**, який одним із перших ввів поняття «громадської думки», а у центр соціологічних досліджень поставив соціальну спільноту, підкресливши її велику роль як для суспільства, так і людини.

Предметом соціології як науки **М. Вебер** вважав дослідження соціальної поведінки людей, ідеальних її типів. Класифікуючи колективні дії на: традиціональні (автоматизовані, звичні реакції), афективні (емоційні, імпульсивні реакції), ціннісно-раціональні (продумані реакції, пов'язані з честю і обов'язком) і цілераціональні (ідеальні реакції, пов'язані з вибором зразків, прорахуванням варіантів), німецький соціолог визначав соціальними діями дві останні, тобто такі дії особистостей, які співвідносяться з діями інших людей і орієнтовані на їх думки, реакції і оцінки. У своїй фундаментальній науковій праці „Господарство і суспільство” М. Вебер досліджує проблеми економічної, юридичної, політичної, релігійної соціології. У соціології релігії він указав на соціальні позиції всіх основних світових релігій (конфуціанства, індуїзму, буддизму, ісламу, іудаїзму, християнства). У соціології політики привертає увагу його теорії соціальної стратифікації (поділу населення на соціальні спільноти залежно від рівня доходів, відношення до влади та привілеїв) і бюрократизму, який автором поділяється на традиціональний (консервативний) і раціональний (ідеальний), без якого стає неможливою організація. Також є і сьогодні досить актуальною є точка зору М.Вебера у відношенні політичного лідерства, його поділ на традиційне (за спадщиною), легальне (за виборами, призначенням) і харизматичне (за оригінальністю представників).

Г. Зіммель вивчав проблеми об'єкта і предмета соціо-

логії (праця «Основні питання соціології» про формальну і загальну соціологію), соціальну диференціацію людей, їх спілкування, солідарність, соціалізацію. Особливо актуальними сьогодні залишаються його дослідження проблем соціології конфліктів і соціології культури.

Е. Дюркгейм є патріархом французької наукової соціологічної школи. Його наукова спадщина – це більш як 200 наукових праць (окремі з них: „Про розподіл суспільної праці”, „Метод соціології”, „Самогубство” та інші). Теоретичну концепцію Е. Дюркгейма розцінюють як „*соціологізм*” – тобто він вважав за необхідне соціологам працювати чисто над соціальними реаліями, які є важливішими з позицій ціннісних, ніж реальності індивідуальні, психологічні. Суспільство відіграє визначальну роль у становленні кожної людини уже з моменту її народження. Для встановлення загального порядку воно займається соціальним управлінням, примушує індивідумів виконувати свої вигоди, організує розподіл праці, формує у людей почуття солідарності (причому у примітивніших суспільствах дана солідарність є механічною, насильницькою, з більшою схожістю індивідів, а з розвитком розподілу праці ця солідарність стає більш органічною, природною – це є закон). Досліджуючи проблему злочинності, соціолог зробив висновок, що не слід провини беззаперечно визнавати соціальною патологією. Він вважав, що у суспільному житті поняття „соціальна норма” і „соціальна патологія” повинні сходитись, перехресчуватись. Слідування тільки „нормі” може гальмувати можливості соціальних змін, тому для еволюції, реформ, соціальних змін у суспільстві нормою повинна стати „соціальна патологія” у визначених границях (це – теж соціальний закон).

Предметом соціологічної науки у вузькому розумінні слова Е. Дюркгейм визначав вивчення суспільної свідомості, думки людей, головним показником яких є їх моральний дух. При ослабленні даного духу у людей, у суспільстві зростає моральна дезорганізованість і кількість само-

губств. Дане явище Е. Дюркгейм також досліджує як соціальний факт, як прояв влади вищої, соціальної реальності над індивідуальною (достатньо пригадати його класифікацію самогубств на егоїстичні – коли людина недостатньо інтегрована у групу, альтруїстичні – коли вона занадто розчинена у ній, і аномічні, які викликаються деякими негараздами періоду надмірного благополуччя у житті людей, або періоду суспільних криз). Е. Дюркгейм також запропонував нову типологію суспільств, за якою (на відміну від класифікації цивілізаційного підходу, підходів „інтелектуальних” зі сторони Ж. Кондорсе і О. Конта і економічного підходу К. Маркса), основами класифікації повинні стати порядок організації, простоти чи складності встановлення гармонійних соціальних відносин у суспільстві.

Представником «психологізму» у соціології на даному етапі був італійський економіст, політолог і соціолог **В. Паретто**, який предметною цариною, місією соціології визначав створення зразків логічного обґрунтування нелогічних соціальних дій (що витікають із психіки, почуттів, емоцій, інстинктів підсвідомості) людей. У політичній соціології учений основну увагу зосереджував на вивченні соціальної стратифікації суспільства і, особливо, на теорії циркуляції еліт (правлячої і скерованої, «лисиць» і «левів»).

III етап (20–60-ї роки XX ст.) відрізняється поверненням до натуралістичного, психологічного напрямків в аналізі соціальної поведінки, активною роботою над проблемою соціальних конфліктів.

Основні школи психологічного напрямку (психологія народів – М. Лацарус, В. Вундт; психологія натовпу – Г. Лебон; теорія наслідування – Г. Тард; інтеракціонізм – Ч. Кулі, Д. Мід; інстинктивізм – У. Мак-Дугалл, З. Фрейд) характеризувалися переходом від вивчення психології індивідів до психології, поведінки і взаємодії груп, спільнот людей. При цьому увага концентрувалась не на їх інтелектуальній, свідомій соціальній поведінці, а на психічних

механізмах соціальних дій, на абсолютизації ролі емоцій, інстинктів, підсвідомих імпульсів.

На даному етапі у США велику зацікавленість визвала теорія соціального біхевіоризму Б.Ф. Скіннера (1904 р.н.), Д. Хоманса (1920 р.н.), які вважали за необхідне вивчати „елементарні форми поведінки людей” (оперантну поведінку) за умов впливу на неї підкріплюючих, стимулюючих факторів зовнішнього соціального середовища (матеріальних і духовних стимулів, наявних успіхів і їх ціни). Спираючись на принципи соціального біхевіоризму (на безумовний стимул (S) – настає через вплив середовища підсилена реакція (R), Б. Скіннер зробив спробу розробити спеціальну «технологію» умовно-рефлекторної, „запрограмованої” соціальної поведінки людей, яка, до речі, критикується у самих США.

Натуралістичний напрям у 60-і роки на Заході представляла соціобіологія Е. Уілсона (США), який вважав, що тільки через природознавство, біологію є можливість не абстрактно, а конкретно тлумачити соціальне життя (необхідність ієрархії людей, їх боротьбу за домінування у групі, закодованість агресії, конфліктів, наявність нищих і вищих рас, каст...). Е. Уілсон на даній основі зробив спробу розробити і соціологію сексуальної поведінки людей, біологічно аргументуючи стратегію різноманітності статевих відносин у чоловіків і деяких обмежень у даній сфері у жінок.

У другій половині ХХ ст. на противагу ідеології і теоріям „суспільної рівноваги і злагоди”, „соціального статускво” розвивалась і „теорія конфлікту” (у США – Л. Козером, у Німеччині – Р. Дарендорфом, в Англії – Дж. Рексом).

Відповідно до положень даної теорії – всі соціальні системи характеризуються нерівним розподілом ресурсів, влади, статусів і ролей, а нерівність об'єктивно спонукає до конфліктів інтересів елементів соціальної системи, що у кінці кінців завершується реорганізацією даної системи. „Еластичне суспільство, група, – пише Л. Козер, – добуває користь із конфліктів, тому що вони допомагають моди-

фікувати, змінювати норми, які забезпечують його подальше удосконалення у нових умовах”. Тому вихід із будь-якого положення, в т.ч. і конфліктного, повинен бути, і не обов'язково через соціальні кризи і потрясіння, а через взаємообмеження, компроміси, реформи, конструктивне вирішення проблем конфлікту.

IV етап (з 60–70-х років ХХ ст.), як новітній етап розвитку соціологічної науки, представляється, в основному, політико-футурологічними напрямками соціологічного аналізу як сьогоденних, так і майбутніх суспільств, основ їх розбудови і функціонування. Головними з даних напрямів є неофункціоналізм (Дж. Александер, Дж. Тьорнер – США, які головну увагу приділяють узагальнюючому, системному аналізу суспільного життя, всіх чинників функціонування соціальної системи); постструктуралізм (К.-Л. Стросс, М. Фуко – Франція, які займаються пошуком універсальних засобів людського життя через удосконалення системи мови, законів її використання); постмодернізм (П. Бурд'є – Франція, який вважає, що майбутнє, постмодернове суспільство протистоїть сучасному, модерновому (західному) як суспільство більш ірраціональне з гнучкою системою соціальних зв'язків – суспільству з раціоналізованою, жорсткою соціальною системою).

3

В історії розвитку соціологічної думки в Україні умовно визначають два періоди:

А. Протосоціологія (до появи самостійної науки соціології на Україні).

Б. Академічна, офіційна соціологія.

А. Протосоціологічний період розвитку вітчизняної соціологічної думки обмежується часом від Київської Русі до 40–50-х років ХІХ століття.

У роки Київської Русі можна вказати на започаткування розвитку соціальних ідей, пов'язаних з державністю

(„Руська правда” Ярослава Мудрого), з елементами диференціації у соціальній структурі суспільства (поява соціальних прошарків вільних, напіввільних, невільних людей і ізгоїв), з релігією, прийняттям християнства (вплив соціального інституту релігії на політику, культуру Київської Русі), з освітою (Кирило, Мефодій і розвиток писемності, князь Володимир і розвиток перших шкіл).

У період козацької доби (XVI, XVII – поч. XVIII ст.) на Україні панують ідеї патріотизму, просвітництва, духовного і національного відродження, єдності слов'янських народів, боротьби за соціальну справедливість. Це був період появи Острозької, Києво-Могилянської академії, братських шкіл, де працювали видатні учені-інтелектуали і полемісти того часу: в Острозькій академії Костянтин Острозький, Герасим Смотрицький, Іван Вишенський; у Києво-Печерській лаврі (академії) Захарій Копистенський, Петро Могила, І. Гізель, Л. Баранович, Ф. Прокопович, Г. Кониський (до речі – вчитель Гр. Сковороди, який у свою чергу досить плідно працював над такими соціологічними ідеями, як проблема щастя, яке вбачалося великому гуманістові не у багатстві як такому, а у багатстві душі, у поміркованому способі життя; як ідея „сродної праці”: не бігай за званнями і посадами, а відшукай „сродну” від твоєї природи працю і будеш щасливий; як вчення про ідеал суспільства: дійсний „Горний Єрусалим” знаходиться не у сфері матеріальних, уречевлених відносин, а на ґрунті глибоких моральних і духовних принципів.

У XVIII – поч. XIX ст. у розвитку соціологічної думки в Україні також панують ідеї державотворення (Конституція П. Орлика), теорії суспільного договору і удосконалення суспільства (Я. Козельський, І. Шад, В. Каразін, П. Лодій), історіографічні ідеї і козацькі літописи (Гр. Граб'янка, С. Величко...), а також ідеї становлення українського етносу, української літературної мови (І. Котляревський).

Б. Офіційна, академічна соціологія в Україні історично пов'язується із заснуванням Кирило-Мефодіївського брат-

ства М.І. Костомаровим, П. Кулішем, Т.Г. Шевченком та ін., їх боротьбою за відродження української нації і державності в союзі слов'янських народів, створення суспільства соціальної рівності і справедливості.

Але безпосередньо у витоків української соціологічної науки стояли М. Драгоманов, І. Франко, С. Подолинський, М. Ковалевський, М. Грушевський, Б. Кістяківський, М. Шаповал, В. Липинський та ін.

М.П. Драгоманов (1841–1895) першим у курсі лекцій для студентів Київського університету використав термін „соціологія”, вважаючи її універсальною і, одночасно, найбільш точною наукою про суспільство. Під суспільством учений розумів III системи: матеріал, з якого воно складається (індивідууми, спільноти); суспільство (сім'я, клас, держава, їх союзи) і продукти суспільної діяльності (політичні, економічні, духовні, соціальні). Виходячи з останніх (продуктів), М. Драгоманов використовував багатofакторний підхід до вивчення, аналізу суспільства, причому особливу увагу приділяв (на відміну від ідеалізму теорій Віко, Тойнбі, Конта, Гегеля, Гердера) вирішальній ролі матеріального фактору у суспільному прогресі, в якому на відміну від марксизму вітав виключно еволюційну, а не революційну тенденцію прогресу.

Щодо політичного фактору суспільних змін, то М. Драгоманов активно досліджував проблеми влади, співвідношення держави і суспільства, церкви, індивідуальної свободи, федералізму і централізму, вітаючи федеральне об'єднання автономій при державотворенні.

І.Я. Франко (1846–1916) – це видатний український письменник, поет, публіцист і суспільний діяч, філософ і соціолог. Соціологію, як науку про соціальні спільноти людей, форми їх суспільного життя, вважав найважчою, найзапутанішою, але й найважливішою з наук про людину, про правду людського життя. І. Франко вивчав методологію соціологічних досліджень, активно впроваджував у них історичний метод. Письменник розвивав ідею соці-

альної структуралізації (стратифікації) українського суспільства, гостро критикував соціальну нерівність, несправедливість, експлуатацію людей. Він знав марксизм, був прихильником соціалізму як справедливого соціального устрою, але, як і М. Драгоманов, шлях до нього він вбачав не у зростанні антагонізмів, анархії, а у кооперації людей, у реформах.

С. Подолинський (1850–1891) головним законом суспільного життя вважав боротьбу за існування, за отримання додаткової вартості. Але поряд з даним законом повинен діяти закон зростання солідарності людей, що значно вивільняє сили людей для економічного зростання і вияву людських талантів. У праці «Ремесла і фабрики на Україні» він аналізував основну причину соціальної диференціації людей за рахунок привласнення додаткової власності, дослідив проблему впливу національності на соціальну мобільність.

М. Ковалевський (1851–1916) у своїй 2-томній «Соціології» (1910 р.) захищав ідеї плюралістичного підходу до аналізу суспільства. Він підкреслював, що тільки соціологія може ставити за мету розкриття елементів, необхідних для блага суспільства, для підтримки у ньому порядку («статики») і сталого розвитку («динаміки»), уточнення причин, що сприяють чи заважають цьому у суспільстві.

М.С. Грушевський (1866–1934) – добре сьогодні знайома історична постать в Україні і у світі. Цікаво, що у своїй біографії він мало писав про особисті соціологічні надбання, але сам був добре знайомий з Е. Дюркгеймом, іншими видатними людьми Заходу, багато писав з соціології і, нарешті, у 1919 р. у Відні організував Український соціологічний інститут. При його кафедрі з історії України плідно функціонувала секція та кабінет соціології. Соціологом за фахом і покликанням була і його донька Катерина.

М. Грушевський був одним з небагатьох учених в історії соціології, який зробив спробу класифікувати за-

кони даної науки (полемізуючи з думкою Ф. Енгельса на походження сім'ї, держави, із запереченнями В. Вундтом існування будь-яких соціологічних законів). У своїй „генетичній соціології” він вказав на біологічні (спадковість, самоохорона роду, диференціація, виживання сильних), психологічні (наслідування і вибір) і економічні (поділ праці, попит і пропозиція) закони виникнення суспільного життя, походження соціальних спільнот. У даній соціології М. Грушевський аргументує і свій основний закон зміни, „трансформації” суспільств, як результат конкуренції індивідуалістських і колективістських тенденцій.

У центрі політичної соціології М. Грушевського знаходиться „українське питання”, ідея переходу від автономії до суверенної української державності, дослідження механізмів утримування влади верхівкою, аналіз співвідношення класової держави і демократії.

Б.О. Кістяківський (1868–1920) – академік АН України з дня її заснування, близький друг (кум) І. Франка, особисто знав і приятелював з відомими німецькими соціологами М. Вебером, Г. Зіммелем. Через основну свою працю «Філософія і соціологія права» увійшов в історію української соціологічної думки як послідовний борець за перетворення соціології – у справжню науку про суспільство, яке полягає не в її „психологізації” (інтуїтизації), а у широкому використанні філософії, що дозволяє розробити чіткий понятійний апарат соціології, широко використовувати при вивченні суспільних явищ: причин-наслідків, необхідності-випадковості, можливості-дійсності (категорій філософії), визначити ті норми, цінності, які особливо впливають на життя людей (норми права, закону, цінності національної культури...).

„Українському народу, – вважав Б. Кістяківський, – притаманна особлива воля, сила, яка спонукає його відстоювати свою самобутню національну індивідуальність».

М. Шаповал (1882–1932) теж один з великих захисників права соціології на зайняття належного місця серед

інших наук про суспільство. Не випадково ним (за прикладом М. Грушевського) за кордоном був організований інститут громадознавства (Прага, 1924 р.), а також була розроблена система загальної соціологічної теорії. Вказана система охоплює:

- загальну соціологію (теорію суспільства, соціальних спільнот, суспільних відносин і соціальної поведінки);
- соціографію (методологію соціологічних досліджень);
- соціотехніку (розробку практичних програм діяльності в сферах політики, права, економіки...).

М. Шаповал був щиро переконаний, що політика може стати наукою лише на ґрунті соціології, а що стосується українського народу, то без серйозної організації соціологічних студій він йтиме навпомацки, не бачитиме перспектив і впаде жертвою могутньої механіки міжнародного суспільного життя.

Досить неординарною особистістю, у т.ч. і в історії української соціологічної думки, був **В. Липинський** (1882–1931). На відміну від В. Винниченка, М. Драгоманова, М.С. Грушевського він виступав ортодоксальним захисником ідеї державної незалежності України, не федеративної, а суверенної національної держави Україна. Досліджуючи проблему нації, її центральними категоріями він вважав територію і громадянство. Останні – це люди, які не живуть за рахунок виконання державних функцій, це – слабкі і політично пасивні люди, які поділяються:

- на класи (промисловий, хліборобський, фінансово-купецький і інтелігенцію) – вертикальний поділ;
- на стани (організатори і організовані) – горизонтальний поділ.

Нації, на погляд В. Липинського, поділяються також на державні (одна нація – одна держава), поневолені (їх державність зруйнована іншою нацією) і недержавні (відсутня єдність народу у прагненні мати власну державу).

Тобто, у світовому процесі, у нації – провідними силами є держава, еліта, яким протистоять, з якими ведуть боротьбу суспільство, громадянство. Сила і авторитет – за елітою як вищою, привілейованою, організованою частиною суспільства. Тільки вона може зорганізувати суспільство, перебороти деструктивні суспільні тенденції, створити і захистити національну державу. Тому ідеалом для українського суспільства є відродження гетьманства, панства, еліти національної аристократії, козацького війська і незалежної України.

Таким чином, соціологічна думка у світі, на Україні пройшла досить складний шлях свого становлення, ствердження та розвитку. Тому сьогодні у своєму розпорядженні вона має фундаментально розроблену тематику, напрями досліджень, продуману систему понять і категорій, чітко визначені завдання на подальше вивчення проблем удосконалення соціальних відносин людей як у сучасних умовах, так і на перспективу.

Тема 3. Соціологічні дослідження: класифікація, організація і проведення

- 1. Підготовка соціологічного дослідження, його основні документи***
- 2. Методи збору соціологічної інформації***
- 3. Обробка, узагальнення і пояснення результатів соціологічного дослідження***

1

Будь-яке соціологічне дослідження включає V етапів:

I. Підготовку до дослідження.

II. Збір первинної соціологічної інформації.

III. Підготовку даних для аналізу, їх обробку.

IV. Науковий аналіз результатів, формулювання висновків і рекомендацій.

V. Практичне впровадження результатів соціологічного дослідження.

На етапі підготовки соціологічного дослідження слід потурбуватися про надійність теоретичної основи дослідження (вибір теми, її наукове обґрунтування), про логіку і методику збору інформації компетентними людьми, про матеріально-технічне забезпечення дослідження і оперативне вирішення всіх його питань.

Слід зважити також на те, який вид дослідження буде проводитись. За метою розрізняють: фундаментальні, прикладні соціологічні дослідження; за строками (довгострокові, середньострокові, короткострокові і експрес дослідження); за фінансуванням – держбюджетні, госпрозрахункові; за частотою проведення: разові (точкові) і повторні (когортні, панельні, лонгітюдні); за глибиною аналізу соціальних явищ вони поділяються:

а) розвідувальне (зондажне, пілотажне) – просте експрес-опитування для одержання оперативної соціологічної інформації, для перевірки «значимості» проблеми, якості інструментарію і кваліфікації членів робочої групи;

б) інформаційно-описувальне – для отримання відносно цілісного уявлення про явища, їх структурні елементи, параметри;

в) аналітичне – визначає не тільки структурну побудову явищ, але і їх причини, напрям і тенденції змін.

На етапі підготовки соціологічного дослідження розробляються програма, робочий план дослідження і допоміжні його матеріали.

Важливим, стратегічним теоретичним документом соціологічного дослідження, всебічним обґрунтуванням методологічних підходів і методичних засобів вивчення соціальних явищ є *програма дослідження*. Вона складається з двох частин:

1) методологічна (теоретична) частина (зазначаються головна проблема, об'єкт і предмет, мета і основні завдання дослідження, категоріальний апарат, гіпотези);

2) методична (прикладна, процедурна) частина визначає вибірку респондентів, методи збору інформації, схему опрацювання даних.

Робочий план є головним дороговказом, організаційним документом соціологічного дослідження, де зазначаються основні його технічні заходи на всіх етапах дослідження (обговорення, затвердження документів, підготовка робочих груп, проведення пробного пілотажного дослідження, вся діяльність, пов'язана зі збором інформації, її обробкою і аналізом, підготовкою звіту), дати їх проведення і виконавці.

Також на етапі підготовки дослідження розробляються такі допоміжні матеріали, як бланки інтерв'ю і анкет, інструкції (анкетерам, інтерв'юерам, по програмуванню анкет...), картки вибірок (де, коли, скільки і яких респондентів слід опитати), кошторис дослідження.

2

Основними *методами збору* первинної соціологічної інформації є:

- а) спостереження за соціальними явищами;
- б) експеримент (соціальний);
- в) аналіз документації;
- г) опитування.

Спостереження у соціології відрізняється тим, що проводиться за конкретною програмою і буває: прямим і повторним, відкритим і прихованим, безпосереднім і через посередників, стандартизованим і нестандартизованим. Пряме і безпосереднє відображення соціальних подій дослідником є важливою перевагою соціальних спостережень.

Основними проблемами даного методу є постійна зміна спостерігаємих явищ, їх обмежена кількість, великі затрати часу для одержання об'єктивних даних, а сам факт спостереження може викликати суб'єктивні зміни у соціальній поведінці об'єкту спостережень.

Соціальний експеримент (природний або лабораторний, з контрольною і експериментальними групами) це метод планових, цілеспрямованих змін соціальної дійсності (конкретно в експериментальних групах), внаслідок чого підтверджуються або спростовуються попередні гіпотези.

Аналіз документів (словесних і письмових, офіційних і неофіційних і т.п.) – важливий метод збору інформації. Але при його застосуванні слід постійно зважати на важливий принцип: перевірки даних, фактів на їх точність, відповідність дійсності з допомогою джерелознавства, текстології, біографічного методу і контент-аналізу.

Опитування – специфічно-соціологічний (класичний) метод збору соціологічної інформації. Його різновидами є масове або вибіркове опитування (останнє пов'язане із проблемою забезпечення репрезентативності даних (тобто відповідності одержуваних відповідей думці загалу), але його перевагами перед масовим опитуванням є значно менші витрати часу і коштів на соціологічне дослідження.

За формами опитування класифікують на усне (інтерв'ю), письмове (анкетування) опитування. Перевагами усного (розвідувального чи глибинного, стандартизованого чи нестандартизованого) опитування є відсутність пропусків у відповідях респондентів (особливо на головні питання), а також можливість отримання в момент інтерв'ювання додаткової інформації. Але даний метод пов'язаний з обмеженою кількістю опитуваних за певний час і особливими вимогами до кваліфікації інтерв'юєрів, що є його певними проблемами.

Письмове (поштове, пресове, телефонне, інтернетне, безпосереднє) опитування проводиться з допомогою спеціальних *анкет*. Будь-яка анкета характеризується наявністю її титульних даних: організації, від імені якої проводиться дане дослідження, назви документа, звернення до респондента, мети дослідження, вказівки щодо заповнення анкети, гарантії анонімності, «паспортички» – основних демографічних даних респондента (прізвище, якщо

анкета не є анонімною, вік, стать, рід занять, тощо), дати заповнення, подяки за роботу.

Щодо правил формулювання питань в анкеті, то вони повинні бути короткими, змістовними і зрозумілими, різноманітними за постановкою, стосуватися теми дослідження і виключати непорозуміння, звroти і слова навіюваної дії. За кількістю питань в анкеті слід зважати на принцип оптимальності (для відповіді на них респондент повинен витратити не більше 45 ± 15 хв.), головні питання краще зосереджувати всередині. Слід продумувати розміщення питань, таблиць, графіку і шрифти їх оформлення. Взагалі питання за змістом бувають: про знання, факти, погляди респондентів, мотиви їх поведінки, а за формою – прямі і непрямі, а за функціями – допоміжні (контактні, буферні, фільтри, контрольні) і основні. Основні питання анкети безпосередньо стосуються теми соціологічного дослідження і поділяються на відкриті (коли залишається місце для вільної відповіді опитуваного), закриті (причому варіант альтернативного закритого питання передбачає наявність двох протилежних варіантів відповіді: „так” чи „ні”, а варіант неальтернативного закритого питання передбачає більше таких можливих варіантів), і напівзакритими (поєднання відкритого і неальтернативного закритого питань). Окрім лінійного оформлення питань в анкетах, в останній час широке розповсюдження отримали табличні питання-шкали та питання-ранги.

Перевагами анкетування є забезпечення анонімності (об'єктивності) у роботі респондентів, велика кількість опитаних за визначений час, більший обсяг даних для соціологічного аналізу.

Але при анкетуванні можливе неповне повернення анкет, відсутність відповідей на всі (у тому числі і на головні) питання, прояв елементів нечесності, несамостійності і підтасовок.

Яким би методом і скільки забагато соціологічної інформації ми б не здобули, сама по собі вона ще не дає узагальнених висновків, не дозволяє прослідити тенденції, перевірити гіпотези, тобто вирішити головні завдання програми дослідження. Тому, щоб дана первинна соціологічна інформація розпочала активно працювати, її слід обробити, узагальнити, проаналізувати і науково інтерпретувати (пояснити), виробити рекомендації для практичних змін ситуації.

Обробка соціологічної інформації проводиться на двох стадіях: попередньої і безпосередньої. При попередній стадії проводиться перевірка інструментарію (анкет) на точність, грамотність і повноту заповнення (редагування) і програмування (відповідно до вимог окремої інструкції) всіх питань і варіантів відповідей на них, після чого первинна соціологічна інформація одержує статус соціологічних даних. На стадії безпосередньої обробки соціологічними даними вже оперують при допомозі електронно-обчислювальної техніки (сканування кодованих даних, сортування, введення інформації у пам'ять ЕОМ), або вручну (при допомозі системної фіксації всіх відповідей респондентів з кожного питання у спеціальних таблицях).

Після обробки соціологічні дані узагальнюються (проводиться групування відповідей респондентів за ознаками віку, статі, професії, позитивності чи негативності оцінок; результати групування наочно оформляються у вигляді таблиць, графіків, діаграм, гістограм).

Пояснення узагальнених показників передбачає висвітлення взаємозв'язків всіх їх ознак, уточнення відповідності отриманих даних гіпотезам, виключення несуттєвих характеристик і конкретну інтерпретацію одержаних даних, тобто пояснення того, як їх слід розуміти.

Завершальним документом соціологічного дослідження є **звіт**, у якому зазначаються предмет, мета, методи і всі заходи, проведені на шляху дослідження, гіпотези і їх під-

твердження або спростування, додаються всі документи дослідження, результати обробки і узагальнення даних, фіксуються висновки, а також практичні рекомендації стосовно того, що і як слід удосконалити, виходячи із результатів дослідження і, що вивчити додатково. Дані соціологічного дослідження відображаються у наукових доповідях, публікаціях, дисертаціях, засобах масової інформації, оформляються як банк даних у відповідних технічних системах.

Тема 4. Соціальні інститути

1. *Поняття соціальних інститутів, їх класифікація і роль у суспільстві*
2. *Соціологічні аспекти дослідження проблем політики, економіки, освіти, релігії, культури*

1

Даною темою продовжується вивчення основних елементів соціальної системи суспільства. Важливішими координаторами і суб'єктами всіх соціальних змін у суспільстві виступають соціальні інститути. Вони відіграють особливу роль у попередженні хаосу, невизначеності і неорганізованості у функціонуванні соціальної системи, у підтримці необхідних соціальних відносин, у практичній розробці і контролі за виконанням людьми соціальних і культурних норм і цінностей.

Соціальні інститути – це сукупність діючих у суспільстві соціальних утворень, закладів, формувань, організуючих соціальну поведінку спільностей людей у відповідності з діючими у суспільстві нормами, цінностями і стандартами.

Основними *елементами* функціонування будь-якого соціального інституту і одночасно параметрами соціологічного аналізу їх діяльності є:

- соціальна мета, функції (забезпечення сталості суспільного життя, згуртування зусиль всіх людей, створення можливостей для задоволення кожною людиною, спільнотою своїх соціальних потреб);
- засоби для її досягнення (матеріальні, духовні, соціальні);
- символи соціального інституту;
- набір соціальних статусів і ролей (апарат, штат співробітників);
- соціальні норми і правила діяльності;
- соціальний контроль (внутрішній через звички, традиції і зовнішній через апарат);
- санкції заохочення необхідної соціальної поведінки або стримування девіації (позитивні і негативні, формальні і неформальні, політичні, економічні, соціальні, релігійні, етичні, сатиричні, правові, тощо).

За змістом тих завдань, які виконують соціальні інститути, вони поділяються на політичні, економічні, правові, охорони здоров'я, військові, соціокультурні (освіти, релігії, культури), сімейні...

За формою діяльності вони бувають формальними, інституалізованими (формальним політичним соціальним інститутом, наприклад є інститут президентства, Соціалістична партія України (СПУ), соціальним інститутом охорони здоров'я є міністерство, лікарня, освіти – ПДПУ ім. В.Г. Короленка), і неформальними (неформальним політичним соціальним інститутом може бути будь-яка підпільна політична партія, соціальним інститутом охорони здоров'я – об'єднання знахарів від медицини, соціального інституту освіти – не ліцензоване репетиторство). Тобто слід розрізняти два аспекти інституалізації соціальних інститутів: а) генетичний (історичний); б) правовий (юридичний).

Ідеалом є організація і підтримка діяльності соціальних інститутів суспільства у такому стані, коли вони діють

відповідально, узгоджено, зкоординовано і з користю для суспільства. Якщо ж соціальні інститути або їх представники не виконують своїх основних рольових функцій, то у діяльності соціальних спільностей з'являються неузгодження (дисфункції), що у кінцевому рахунку закінчується недоліками у підготовці кадрів, невизначеністю мети функціонування, відсутністю ідеалів і падінням авторитету, престижу конкретного соціального інституту або їх конгломерату. Коли дані процеси не зупиняються, то обов'язково у суспільстві з'являються нормативно-некеровані форми діяльності: обдурювання, крадіжки, спекуляції, інші соціально-небезпечні рецидиви, які завершуються уже паралічем всієї соціальної системи.

2

Основними проблемами, які є предметом соціологічних досліджень у сфері соціології політики в сучасних умовах є:

- вивчення суспільної думки, її оцінок органів політичної влади, лідерів у центрі і на місцях;
- аналіз діяльності політичних партій і рухів, їх авторитету і впливу у масах;
- визначення рівня і форм політичного управління, режиму у країні, ступеню бюрократизації, демократизації, конфліктності суспільно-політичного життя;
- вивчення рівня і напрямків розвитку політичної культури у різних верств населення;
- аналіз ситуації, пов'язаної з підготовкою, ходом і результатами виборів у країні, регіоні...

Соціологія економіки вивчає і аналізує місце національної економіки у світовій економіці, вплив інтернаціоналізації економіки на розвиток національного народного господарства, витрати (ресурсні, екологічні) економічного розвитку країни, соціальні проблеми трудової діяльності (предмет соціології праці), обміну, розподілу і спожив-

вання матеріальних благ (ступінь дотримання принципів рівності і нерівності, справедливості і несправедливості), співвідношення секторів економіки відповідно до різних форм власності, зміни в економічних відносинах людей на сучасному етапі і відповідні зміни в їх економічній свідомості, рівень і характер діяльності нових економічних організацій і їх вплив на ситуацію у державі у цілому, проблеми закриття підприємств, скорочення штатів, безробіття і т.п.

Соціологія освіти перш за все досліджує вплив освіти на розвиток людьми своїх обдарувань і талантів, на зайняття ними, залежно від підготовки, відповідних соціальних статусів і виконання соціальних ролей у суспільстві, групі. Дійсно, освіта є своєрідним соціальним фільтром більш-менш цивілізованого і оптимального розподілу людей за статусами в ієрархії структури суспільства у відповідності з їх здібностями. „Слід прагнути до знань, – підкреслював Фр. Бекон, – але не заради сперечання, вигоди, слави і влади, а заради того, щоб бути корисним у житті”. Не випадково держава завжди використовувала соціальний інститут освіти як своєрідний засіб удосконалення соціальної (класової, демографічної, професійної, етнічної, статусної...) структури суспільства, підвищення загальної культури населення, контролю за формуванням ціннісних орієнтирів молоді.

Предметом вивчення соціології освіти є співвідношення і рівень практичної реалізації основних функцій освіти (загальноосвітньої, загальнокультурної, виховної, професійної підготовки, інтегруючої і диференціюючої), структури, ступеней освіти (дошкільної, шкільної, вищої), форм освіти (непрофесійної дошкільної і шкільної, і професійної: самоосвіти, заочної і стаціонарної), моделей освіти (екстенсивної – одержання знань з ряду предметів за визначений час; і інтенсивної – якісна підготовка спеціаліста з творчими нахилами за короткий час).

У сучасних умовах соціологічні дослідження у сфері освіти пов'язані перш за все з вивченням проблем рефор-

ми освіти (появою ліцеїв, гімназій, коледжів, вузів різних рівнів акредитації, магістрату і бакалаврату, введення кредитно-модульної системи організації навчального процесу, дистанційного навчання тощо), розподілу, перепідготовки спеціалістів, дослідженням реального впливу освіченості на якість праці (не секрет, що в умовах сьогодення сучасні знання іноді „пасують” перед досвідом, освіта отримується „задля диплому”), впливу соціальних факторів на освітянську сферу (попиту-пропозиції і іміджу професій, фінансування, місця проживання, національності, статі і віку, батьків і друзів), а також з вивченням соціального стану працівників освіти, морально-психологічної атмосфери у навчальних закладах.

При дослідженні релігійних процесів у країні, соціологічна наука аналізує співвідношення двох протилежних процесів, тенденцій щодо релігії у державі і суспільстві: сакралізації (тобто союзу, опори у діяльності інститутів суспільства на релігію) і секуляризації (втрати релігією впливу у суспільстві, обмеження її функцій державою). Соціологію релігії цікавлять також границі реалізації релігією основних своїх (регулятивної, комунікативної і інтегруючої) функцій, ступінь релігійності населення (вплив релігії на окремі спільноти людей і окрему людину), рівень релігійності (співвідношення релігійного і нерелігійного населення у даній спільноті, у даній місцевості), характер релігійності (представленість у районі конкретних релігій, конфесій).

У відношенні до релігії у сучасних умовах домінуючою тенденцією є зростання зацікавленості до релігійної проблематики як людей з недостатньою освіченістю, так і „елітних” прошарків суспільства. Завдяки захопленням інтелігенцією, молоддю містичними вченнями, в останні роки виникла проблема розповсюдження в Україні нетрадиційних релігій (еклектики східних релігій, а також іудейсько-християнських, або модернізованого сектантства). Дослідження також показали, що зростання уваги

до релігії завжди пов'язувалось з кризами у суспільстві, а при активному впровадженні як атеїзації, так і релігійного клерикалізму у суспільній думці закономірно визріває зворотній ефект, або реакція несприйняття. Так, за прогнозом авторитетного спеціаліста у сфері соціології релігії М.П. Мчедлова, який базується також на досвіді передових країн світу, найближчі 10–12 років будуть характеризуватись стабілізацією релігієзації населення країни і розпочнеться її зниження.

А на сьогодні відносно можливостей підтримування контакту з релігією розглядають 4 типи людей:

- „гармонійний” – це люди, орієнтовані на цікаву роботу, сім'ю, суспільні інтереси, вони відірвані від церкви внаслідок атеїстичного виховання і невміння церкви з ними співпрацювати, їх релігійність позаконфесійна;
- „технократичний” – орієнтовані на кар'єру, особисте життя людей, які допускають вирішення деяких проблем у рамках релігійних організацій;
- „неадаптований” – люди негативного життєвого досвіду, з тягою до нетрадиційних культів, до зміни конфесій, що є небезпечним для церкви;
- „традиційний” – люди стійкої віри, серед яких є представники як з низьким рівнем освіти, так і високоосвічені верстви населення.

Соціологія вивчає, досліджує культуру як головний об'єктивний фактор виховання, удосконалення, „облагодження” людських звичаїв, способів і зразків їх взаємовідносин у групі, суспільстві. Під культурою розуміється сукупність засобів, способів, норм, зразків, орієнтирів, ціннісних уявлень людей, які генетично не наслідуються, а свідомо формуються людьми для соціальних дій і спілкування.

Предметом соціологічних досліджень у сфері соціології культури є такі основні елементи культури: мова; цінності, універсалиї, норми і зразки поведінки; види (матеріаль-

на і духовна, політична, економічна, правова, педагогічна, релігійна, естетична, етична, культура дозвілля, культура творчості...); форми (елітарна, народна, масова; домінуюча, субкультура, контркультура); функції (освоєння, перетворення світу; розробка, накопичення культурних норм і цінностей; комунікативна; освітня і виховна та інші).

Соціологія культури також звернула увагу на необхідність аналізу протистояння двох однаково шкідливих для культури у цілому процесів: ксенофобії (несприйняття вітчизняною культурою інших культурних цінностей) і культурного релятивізму (надмірне їх сприйняття, що призводить до „саморозчину” у світовому культурному просторі національно-самобутнього у культурі).

Отже, головне соціальне призначення культури полягає в організації, відшліфуванні поведінки людей, в ефективній соціалізації їх у суспільстві. Але не слід культуру з її цінностями, правилами і універсаліями розуміти як безперервний примус, репресії по відношенню до особистості, спільностей людей. Культура лише вгамовує окремі спонукання, інстинкти, але вона їх не виключає, а тільки визначає рамки, границі задоволення цих спонукань. Не слід, таким чином, і перебільшувати роль соціального інституту культури як фактору управління людськими відносинами, тому що всі життєві ситуації нормами культури застрахувати і передбачити не можливо, дані норми іноді „екрануються” середовищем і, врешті, окрім культури, у суспільстві є й інші інститути регулювання людських відносин (у тому числі і правові).

Тема 5. Соціологія сім'ї і шлюбу

1. Сім'я як соціальний інститут
2. Основні параметри соціологічного аналізу сучасних сімей
3. Соціологія студентської сім'ї

1

Досить відповідальним авторитетним, активним і повноцінним, здібним самостійно вирішувати безліч соціальних питань соціальним інститутом, організуючий і соціалізуючий вплив якого з самого початку життя відчуває на собі будь-яка людина є соціальний інститут сім'ї.

Сім'я – це соціальна структура (соціальний інститут суспільства), яка ґрунтується на шлюбі, кровній спорідненості батьків і дітей або їх усиновленні, загальному бюджеті і побуті та взаємній відповідальності.

Шлюб – це історично змінювана форма соціальних відносин чоловіка і жінки, завдяки яким суспільство упорядковує і санкціонує їх статеве життя, встановлює їх подружні і батьківські права та обов'язки.

Основними особливостями сім'ї у порівнянні з іншими соціальними групами, інститутами є перевага у відносинах людей тенденцій на згуртування, більша допомога і взаємна відповідальність, стійкість, спорідненість, інтимність інтересів і стосунків, особлива емоційність відносин і віковій комунікації.

Основами для утворення, успішного функціонування сім'ї є: біологічні (фізіологічні, природні, вікові, сексуальні); матеріально-економічні (забезпечення здорового побуту, дозвілля); правові (укладення шлюбу, договору); соціальні (вільна згода на шлюб і рівні права та обов'язки у ньому); морально-етичні (кохання, втілення основних етичних норм).

Більшість спеціалістів у сфері демографічної політики, соціологів зійшлися на тому, що у сучасних умовах головними функціями сім'ї є: репродуктивна функція (демографічного спрямування – продовження роду, народження дітей і побутового, рекреаційного – підтримка життєдіяльності членів сім'ї, відновлення їх сил і можливостей), культурно-виховна, соціальна (забезпечення соціального статусу кожному члену сім'ї), господарсько-економічна, контрольна функція та ін.

Основними суперечностями сучасних форм сімейного життя і актуальними проблемами для розробки нової сімейної політики держави в Україні є зростання смертності при деякій стабілізації народжуваності, зростання у структурі населення жінок при існуванні міфу про особливі якості чоловічої статі щодо жіночої (гендер), розширення потреб сучасної молоді сім'ї і обмежені можливості держави, сім'ї батьків у їх задоволенні, легковажне ставлення до утворення сім'ї і необхідність підвищення її ролі у суспільстві, занепад взаємоповаги у сім'ї, знецінення етичних принципів честі, совісті, обов'язку, зростання цинізму, алкоголізму, наркоманії, розлучень.

Таким чином, сім'я є не стільки біологічним, скільки соціальним утворенням. У сім'ї статевий інстинкт отримує інше морально-естетичне і соціальне забарвлення. Сім'я – це не є простий союз двох анатомій типу „чоловік-жінка”, це є відносини подружжя, союз соціальних структур типу: «батько – мати», «батьки – діти», це є якісно новий сплав кохання, обов'язку, відповідальності.

2

Предметом конкретного соціологічного аналізу, досліджень у сфері сімейних відносин являються умови життя, структура сімей і їх життєві цикли.

При дослідженні **умов життя** сімей, їх поділяють на загальні соціальні умови (економічні, політичні, культурні, демографічні, екологічні, психологічні), умови соці-

ального оточення (тип населеного пункту, характеристика місцевого господарства, закладів освіти, культури, медицини, демографічного і етнічного середовища) і безпосередні умови сімейного життя (квартира, побутові умови, фінансові можливості...).

Щодо **структурної** побудови, сім'ї розрізняються за формами життя, або їх спорідненістю, за формою шлюбу, розподілом влади (режимом), місцем проживання, наслідуванням майна, за типами.

За формами проживання сім'ї поділяються на прості (чоловік та жінка) і нуклеарні (з дітьми: одnodітні, малодітні і багатодітні), розширені, складні (з представниками різних поколінь, різних родичів), неповні (одинокі), альтернативні (гетеросексуальні пари без реєстрації шлюбу, комуни – об'єднання сімей за різними мотивами, однастатеві пари), дистантні (геологів, полярників, військових) сім'ї.

За формою шлюбу відрізняють подружні відносини одного чоловіка з однією дружиною (моногамний шлюб), а також полігамний, груповий шлюб (свингінг), різновидами якого є шлюб одного чоловіка і кількох дружин, дозволений, наприклад, ісламом (полігінія), або шлюб кількох чоловіків з однією дружиною, як у племені тодасів з Індії, шерпів з Непалу (поліандрія).

За розподілом влади (режимом) сім'ї бувають авторитарні (матріархальні, патріархальні, дітоархальні) і демократичні (егалітарні); за місцем проживання – патрілокальні (молоді мешкають у батьків чоловіка), матрілокальні (у батьків нареченої) і неолокальні (мешкають окремо); за наслідуванням майна (за чоловічою, чи жіночою лінією).

За типами: першими в історії соціології фундаментальними дослідженнями сім'ї були дослідження французького вченого Ле Пле (1806–1887), який виділяв 3 типи сім'ї: патріархальну (залежну від волі батька), нестійку (діти з часом зі своєю долею спадщини залишають сім'ю батьків), корінну (залишається опікунство сім'ї однієї дитини над

батьками). У сучасній класифікації – це сільські або міські, відкриті – закриті, виховно сильні, слабкі чи кримінальні сім'ї, або за професіями батьків: сім'ї бізнесменів, аграріїв, педагогів, лікарів тощо.

Наступним важливим елементом соціологічного аналізу сімей є їх **життєві цикли**: утворення сім'ї, початок і кінець народження дітей, „порожнє гніздо”, припинення існування сім'ї.

При утворенні сім'ї враховуються всі основи її успішного функціонування. За ст. 26 Сімейного кодексу України у нас забороняється ендогамія, інцест, або єдинокровний шлюб. Велике значення на даному життєвому етапі для майбутніх наречених мають такі соціальні фактори, як територіальна близькість, статус і спорідненість діяльності, ідеалізовані їх уявлення про партнера („він – як мій батько, брат, вона – як і я, як і моя мати”), фактори освіти, культури, релігії, національності. Слід особливо зважити у даний період на принципи добровільності і рівноправності у відносинах. Також у даному випадку мають значення індивідуальні особливості партнера: його зовнішні дані, антропометрія, краса, здоров'я, психологія.

На другому життєвому циклі існування сім'ї слід сумісно вирішувати, через який період сім'я повинна стати нуклеарною, скільки і яких за статтю дітей буде у сім'ї, яка між ними повинна бути різниця у віці. Народження дітей залишається найважливішою соціальною потребою людей, а не реалізацією простого статевого інстинкту розмноження. Очікування народження дитини у сім'ї є перевіркою самого кохання, а факт народження – є перевіркою міцності сімейних уз.

„Порожнє гніздо” – це той життєвий етап сім'ї, коли остання дитина дорослішає, отримує спеціальність, вступає у шлюб і покидає рідну сім'ю (що є приводом для більш згуртованої подальшої життєдіяльності батьків, іноді – для їх розлучення).

Припинення існування сім'ї може бути пов'язане зі

смертю одного із членів простої сім'ї, або з розлученням. У світі співвідношення шлюб-розлучення складає 2:1 (на Україні пропорція більша), причому у 2/3 випадків ініціаторами розлучень є дружина, найбільш часто розлучаються молоді сім'ї. Причин розлучень занадто багато, однак основні із них – це легковажний вступ у шлюб, прояви антикультури у період дозвілля (побутовий алкоголізм), дисгармонія в інтимних відносинах, зради (адюльтер), несумісність характерів, матеріальні причини, проблеми з дітьми (їх відсутність) тощо.

З припиненням існування сім'ї пов'язана і проблема повторних шлюбів (слід мати на увазі, що дані шлюби частіше є тріумф надії над досвідом, а деякі соціологічні дослідження навіть стверджують, що відчутна частка розлучених і чоловіків, і дружин заявили про свою згоду з часом вступити у повторний шлюб з першим чоловіком (першою дружиною)).

Слід вказати і на ті сили, які все ж таки утримують подружні пари у шлюбі: внутрішні сили сім'ї (кохання, діти, почуття обов'язку перед членами сім'ї, сумісне прагнення до реалізації планів, можливості гармонійного розвитку всіх членів сім'ї...) і зовнішні сили (допомога держави, її піклування про сім'ю, тиск суспільної думки, можливість утрати соціального статусу, престижу, вплив економічних умов життя...)

За останніми дослідженнями соціологів підкреслимо окремо головні критерії успішності сімейного життя: суб'єктивне відчуття щастя усіма членами сім'ї, взаємна повага і розуміння, взаємна допомога і гармонійний розвиток особистості членів сім'ї, подружня вірність і скасування криз, надійні друзі, висока і об'єктивна оцінка благополуччя сім'ї іншими. Не випадково народна мудрість гласить: «Виконуй свої обов'язки у сім'ї на стільки старанно і точно, щоб перевершити усіх своїх знайомих».

3

Поняття „молода сім'я”, „студентська сім'я” – досить часто зустрічаються в арсеналі основних соціологічних досліджень сучасності. Загальний висновок даних досліджень полягає у тому, що сімейні студенти є більш організовані, навчаються не гірше інших, при наявності у них дітей-виховують їх навіть краще, аніж інші сімейні пари, дані сім'ї відрізняються дещо іншими орієнтаціями у питаннях лідерства в сім'ї (частіше егалітарні сім'ї), психологічного комфорту, ціннісних орієнтаціях, у питаннях дозвілля, здоров'я...

Соціологи визначають 4 основних групи мотивів створення студентських сімей: емоційні мотиви (закоханість), соціально-психологічні (загальні інтереси, погляди), морально-етичні (інтимні обставини), меркантильні (матеріальні і нематеріальні вигоди від шлюбу).

На тривалість шлюбного союзу студентів відповідно впливає період їх дошлюбного знайомства і, навіть, обставини (місце) даного знайомства (найбільше зневірованих сімей студентів серед тих, які були знайомі у дошлюбний період приблизно 3–6 місяців і які познайомились у момент випадкового проведення сумісного дозвілля).

За соціальним походженням сімейні студенти це переважно вихідці із повних сімей, із інтелігенції і службовців, представники великих міст. Абсолютна їх більшість отримують допомогу від батьків. За віком – це молоді люди, коли жениху 21–23 роки, нареченій 19–20 років (у 40% випадків це є однокурсники).

Як і у будь-якій сім'ї діти є об'єднуючим фактором студентської сім'ї, проте поява першої дитини не є першою програмовою її метою. Частіше головне піклування про дітей студентів беруть на себе батьки студентів. Щодо впливу наявності дітей на успішність сімейних студентів, то тільки 6% з них відрізняються різким зниженням результатів екзаменаційних сесій.

Розлучення, як надзвичайний засіб припинення шлюбних відносин, підтримують майже 70% як сімейних, так і несімейних студентів, і лише 12% вважають його злом і, навіть, трагедією для сім'ї.

Отже, студентська сім'я залишається типовою реальністю нашого часу, є дійсно прогресивною егалітарною і відповідальною соціальною структурою суспільства. Головними соціальними проблемами таких сімей є матеріальна і соціальна допомога у її становленні і функціонуванні, розв'язанні проблем житла, охороні здоров'я матері і дитини, забезпеченні оптимального рівня професійного становлення.

Тема 6. Соціальна організація і управління

- 1. Соціальна організація як упорядкована взаємодія соціальних спільнот**
- 2. Соціальна девіація і конфлікти – прояви соціальної дезорганізації**
- 3. Соціологія управління**

1

Актуальність даної теми підкреслює вже той факт, що у Міжнародній енциклопедії соціальних наук предмет соціологічної науки визначається як „вивчення соціальних груп в їх інституційній організації, вивчення інститутів і їх організації”. Раніше вже зазначалось, що соціальна організація і управління є одним із елементів соціальної системи і соціологічним законом (таким закономірним явищем, до речі, у соціальному житті є і девіація).

Дійсно, будь-яке суспільство, спільнота людей не є безпорядним, „броунівським” рухом їх складових частин. Навпаки, у людському, соціальному світі всі основні дії людей відрізняються доцільністю, метою спрямування. А єдиної мети досягають лише розподіляючи соціальні статуси,

координуючи соціальні ролі учасників дії. Все це можливе лише при відповідній суспільній, соціальній організації і управлінні, коли спостерігається ефект синхронності, соціального резонансу і кожен не розпоршує зусилля і, навіть, відмовляючись від реалізації особистої, індивідуальної мети спрацьовує на єдине колективне завдання.

Випробуваням принципом організації є збирання, акумулювання, інтеграція зусиль окремих частин в єдине ціле, у систему для досягнення загальної мети, тому що ціле - завжди більше, міцніше його складових (кулак у дії – ефективніший у досягненні мети від ударів його складових, тобто окремих пальців).

Соціологічна наука більш прихильна аналізувати категорію соціальної організації не у широкому розумінні слова (тобто – не як соціального закладу, установи – державної організації, партійної, молодіжної і т.п.), а в конкретно-соціологічному розумінні. Навіть у перекладі з французької, латини слово „організація” – це є „влаштування”, „упорядкування”, „придбання гармонійного вигляду”, у словниках з соціології також знаходимо, що соціальна організація це є елемент соціальної системи, вид діяльності, це внутрішня упорядкованість, погодженість частин цілого.

Отже, *соціальна організація* – є погодженням, координацією зусиль, упорядкуванням соціальних дій людей для досягнення ними загальної мети.

Основним законом соціальної організації є у деякій мірі стандартизація і бюрократизація роботи людей, деіндивідуалізація і конформізація їх особистості, однак, це є і раціоналізація, оптимізація всією сумісною роботи. Суттєвими ознаками соціальної організації слід назвати: наявність загальної мети, сукупність соціальних статусів і ролей, правил, які регулюють рольові відносини, безпосереднє, конкретне втілення даних правил у життя.

Розрізняють дві форми соціальної організації: формальну (з офіційним розподілом праці, ієрархією посад, підготовкою працівників, з публічною канцелярією, пра-

вилами, режимом, санкціями...) і неформальну (з відсутністю жорсткої структури влади, з добровільним членством, роботою на суспільних засадах, лідери у ній користуються переважно психологічним впливом...). Дані форми проявляють себе у суспільстві, групі, і майстерність керівника полягає у тому, щоб уміло використовувати позитивні їх моменти (демократизм неформальної, або стійкість, надійність і ефективність, оперативність в управлінні формальної організації).

Проте, у випадку суттєвих розбіжностей у співпраці цих форм організацій, колективу і мікрогруп, при згортанні необхідної організаційної і виховної роботи настає заплутування соціальної системи, її параліч, настає суспільна дезорганізація.

2

Основними різновидами соціальної дезорганізації, які досліджуються сучасною соціологічною наукою, є *девіація* (відхилення у соціальній поведінці людей) і *соціальні конфлікти*. Вчені вже давно звернули увагу на те, що у суспільстві до нестандартної, контркультурної поведінки схильні чималі групи, великі маси людей (порушники законів, наркомани, алкоголіки, дармоїди, проститутки...). Проте, ними є й соціальні реформатори, раціоналізатори у будь-якій сфері людської діяльності. Залежно від ступеню небезпеки у девіантній поведінці людей, відрізняється і порядок використання соціальних санкцій. Так, слабкі, випадкові девіації (обман, грубіянство) зразу ж фіксуються увагою суспільства і корегуються безпосередньо учасниками взаємодії, а вже стійкі, постійні, суспільно-небезпечні випадки (протиправні, аморальні...) потребують реагування більш високих соціальних інститутів.

Соціолог, як і всі інші суспільні явища, девіантну поведінку вивчає об'єктивно, неупереджено, для нього вона не є зло (як вважається моралістами), не хвороба (думка лікарів) і не злочин (як це класифікують юристи). Подібні

відхилення у соціальних діях людей є результатом криз, суспільної неупорядкованості, особливо у періоди трансформацій суспільства, коли культурні норми, цінності, соціальні орієнтири або є відсутні, або їх дія послаблена, або вони суперечать одна одній. Це є вираз своєрідного конформізму груп людей, їх пристосування до соціальної ситуації, тільки навпаки до суспільно бажаного. „Девіація, – знаходимо у американського соціолога Р. Мертона, – є результат розриву між культурною метою і соціально ухваленими засобами її досягнення”. Він же, залежно від цього, розглядає п’ять типів (з яких перший не є девіантним) соціальної поведінки:

- конформізм (відповідність поведінки людей культурним цілям з використанням позитивних засобів їх досягнення);
- інновація (згода їх з цілями, але досягаються вони не завжди визнаними суспільством засобами (девіація спекулянтів, рекетирів, але й реформаторів);
- ритуалізм (схвалюються лише старі засоби без урахування кінцевої мети – девіація бюрократів);
- ретретизм (заперечення суспільно-визнаних і цілей, і засобів – девіація лацюг, люмпенів);
- бунт (відчуженість від старих, формування нових цілей і засобів – девіація революціонерів).

Отже, девіантна поведінка явище глибоко соціальне (проте, в історії науки існували спроби окремих дослідників вказати на схильність людей до девіантної, делінквентної (злочинної) поведінки, виходячи з їх зовнішнього вигляду (Ц. Ломброзо), з побудови їх тіла (У. Шелдон), або з аномалії статевих хромосом (Прайз, Уіткін). Тому лише соціальними факторами обумовлюється протидія, зниження руйнівних впливів девіації. Розумна соціальна політика держави, професійне соціальне виховання і перевиховання у даному випадку більш корисне і ефективніше, аніж непродумані втручання, тим більш правове чи адміністративне переслідування девіантів.

Поряд з девіацією, проявом соціальної дезорганізації є соціальний конфлікт як надзвичайне загострення суперечностей, зіткнення економічних, політичних, правових, релігійних, психологічних інтересів у суспільстві, між спільностями, особистістю і групою з метою стримання впливу або усунення впливу протилежної сторони. Детально дана проблема висвітлюється у навчальних посібниках: Соціологія. Курс лекцій / За ред. Пічі В.М. - Львів, 2002. - Гл. X; Соціологія / Під ред. Городяненка В.Г.-К., 2003.-Розділ 3, гл. 7.

Вчені розглядають наступні основні групи причин соціальних конфліктів:

1) конфліктологи в цілому схиляються до виробничо-психологічного підходу, тому мотивують їх як об'єктивними умовами (праці, нечітким розподілом обов'язків, нерациональною системою управління...), так і суб'єктивними факторами (невірними способами ділових відносин), вони вказують на раціональні причини соціальних конфліктів (викликані структурою самих закладів, взаємодією відділів, спеціалістів...) і ірраціональний їх різновид (типу „сердиті працівники, підлеглі – нескорений, „авторитарний керівник”);

2) соціологи дані причини знаходять у нерівномірному, несправедливому розподілі соціальних статусів, ролей у суспільстві, групі, у різному сприйнятті людьми мети, норм, цінностей і принципів поведінки інших, у низькій культурі спілкування і у незрівнянності індивідуальних особливостей людей, керівників і підлеглих, старших і молодших...

Конфлікти бувають реалістичними (предметними) і нереалістичними. Реалістичні конфлікти характеризуються наявністю двох фаз розвитку – конструктивної (з розкриттям недоліків сторін, що дає можливість їх виправити, спілкування погіршується, але сторони ще зберігають орієнтацію на предмет конфлікту) і деструктивної (з необґрунтованою критикою опонентів, неповагою до

них, образами, утратою самоконтролю і самого предмету конфлікту). Нереалістичний (безпредметний) конфлікт характеризується наявністю лише деструктивної фази.

Основними стадіями конфлікту є: виникнення конфліктної ситуації, усвідомлення всіма її наявності, перехід до конфліктної поведінки і розв'язання конфліктної ситуації.

У соціологічних дослідженнях Н. Смелзера (США) розглядаються чотири варіанти управління конфліктною ситуацією:

- 1) попередження (усунення об'єкту конфлікту, залучення незацікавлених осіб, поступки однієї сторони на користь іншої);
- 2) здержування (зменшення числа конфлікуючих, розробка нових правил взаємин, упорядкування відносин конфлікуючих);
- 3) відстрочка (зміна відносин конфлікуючих через підвищення позитивної і зниження негативної думки про одну із сторін, зміна уявлень сторін про предмет конфлікту, його наслідки, результати);
- 4) розв'язування (відновлення нормальних відносин конфлікуючих, кооптація учасників конфлікту для вирішення загального і більш складного завдання, зміна структури організації, установи за необхідністю).

Найголовніше завдання, як вважають соціологи, полягає у тому, щоб конфлікти розв'язувати у конструктивній, продуктивній фазі. Конфлікт стає фактором розвитку соціальних систем, спільностей тоді, як він завершується злагодою, консенсусом сторін, коли його учасники чітко визначаються хто є хто, коли у результаті соціальний статус одних зростає, інших – падає, а сама соціальна організація поліпшується, зміцнюється, удосконалюється.

логічних, технічних, соціальних) необхідним для забезпечення збереження і підтримки певних режимів діяльності і ефективної реалізації програм відповідними структурами є управління. Розрізняють управління стихійне (еволюційні процеси у природі, некеровані ринкові відносини в економіці і т.п.) і свідоме (управління технічними пристроями у системі „людина-машина”, яке вивчається, наприклад, інженерною психологією, ергономікою; соціальне управління у системі „людина-людина”, „людина-суспільство”, яке є предметом вивчення в тому числі і соціологією).

Головними ознаками системи соціального управління є тісне поєднання у рамках даної системи об'єкту і суб'єкту управління (суб'єкт соціального управління – це структурно організована соціальна спільнота, яка виконує функції керівництва і впливу на об'єкт з метою його удосконалення; об'єкт – є також соціальна спільнота, що знаходиться під впливом суб'єкта для досягнення загальної мети соціального управління); соціальне управління вимагає свідомого впливу на різні угруповання людей для організації сумісної їх життєдіяльності; самий механізм соціального управління є сукупністю відносин різних соціальних спільнот – від діади, тріади людей до рівня суспільства у цілому.

Соціальне управління людьми, як стверджували Аристотель, М. Вебер – є найвищою політикою і мистецтвом, це є найскладніша і найвідповідальніша ланка у системі управління і соціальної організації взагалі. Якщо соціальна організація є кінцева мета функціонування соціальних спільнот, діяльності соціальних інститутів і соціальної системи у цілому, то соціальне управління розцінюється як основний засіб досягнення даної організації, мети.

Соціальне управління, таким чином, є процесом координації зусиль суб'єктів і об'єктів, підлеглих і керівників, людей і соціальних інститутів з метою поліпшення соціальної організації, досягнення єдиних соціальних ці-

лей з урахуванням свідомого і ефективного використання суб'єктами вимог соціальних законів. Його основні *принципи*: об'єктивність, компетентність, системність та комплексність, гласність та ін.; історичні *типи*: родове (первісне), феодално-кріпосницьке, капіталістичне, соціалістичне, сучасне цивілізоване; функціональні *види*: соціально-політичне, соціально-економічне, духовно-ідеологічне...; організаційні *форми*: централізоване-децентралізоване, адміністративне-демократичне, вертикальне-горизонтальне; *рівні*: управління суспільством у цілому, галузевий і територіальний рівень, соціальне управління на рівні трудового, навчального колективу.

Успіхи системи соціального управління безпосередньо пов'язані перш за все з вдалим вирішенням у даній системі проблем керівництва, менеджменту, лідерства й авторитетності.

Керівник (у перекладі „збираючий”, „об'єднуючий”) є центральною ланкою соціального управління. Він організує співпрацю усіх підрозділів, підлеглих. На основі збору, аналізу інформації приймає остаточне управлінське рішення: в ім'я якої мети – що, коли, як і кому робити, і несе головну відповідальність за його виконання. За стилем діяльності керівників-управлінців поділяють: на авторитарних (домінування над підлеглими, що буває виправданим на початковій стадії функціонування спільнот, в екстремальних ситуаціях, при вирішенні завдань у стислі строки), на демократичних (стиль партнерства, співробітництва без „забалакування” справи), на ліберальних (даний стиль, як і демократичний, є виправданим, коли у колективі співпрацюють кваліфіковані і відповідальні професіонали, діяльність яких чітко алгоритмизована, коли у групі є діловий лідер, для якого головною є загальна справа, а не чвари). Професор Ренсіс Лайкерт (США) взагалі керівників поділяє у даному відношенні на дві групи:

1. Зосереджені на роботі (піклуються тільки про підтримку ефективності виробництва, навіть уміле застосу-

вання примусу й нагород у них має один розрахунок – підвищення продуктивності праці);

2. Зосереджені на людях (предмет їх піклування – забезпечення людяності у процесі трудових відносин, задоволення потреб людей, їх професійного росту, що теж сприяє зростанню продуктивності праці).

„Потрібно, необхідно любити тих, кому наказуєш, – рекомендував С. Екзюпері, – але не слід їм про це говорити”, а академік П. Капіца завжди підкреслював: „Керувати – означає не заважати хорошим спеціалістам працювати”.

Звісно, у соціальному управлінні окрім загального керівництва, вагомою й відповідальною нині його ланкою виступає *менеджер* – керівник проміжного рівня, імпресарію, який на основі рішення головного керівника організує його виконання: планує подальшу діяльність, підшукує, готує кадри, забезпечує співпрацю людей, контроль і звітує перед макрокерівником за роботу. Не випадково стверджують, що менеджер людина достатньо розумна для того, щоб вести й організувати вашу справу, але й достатньо мудра, щоб не мати своєї власної. На думку американського ученого Дугласа Мак-Грегора, існує дві протилежні теорії менеджменту:

1. Теорія типу „Х” (передбачає централізм, адміністрування, чітке визначення завдань, контроль, санкції – використовується менеджерами, коли у підлеглих відсутнє здорове честолюбство, вони не бажають самостійно працювати і прагнуть того, щоб їх організували, захищали);

2. Теорія типу „У” (це – мотиваційний демократизм, що відрізняється прагненням менеджера максимально задіяти потенціал підлеглих, які самі проявляють самоорганізованість й відповідальність, зацікавлені в участі у соціальному управлінні і піклуються про власну кар’єру).

Близькими (але не тотожними) у науці і людській життєдіяльності є поняття: „керівник” і „лідер”, а у ситуації соціального управління кожен із них посідає відповідне місце, виконуючи при цьому свої специфічні соціальні ролі:

Керівник	Лідер
<ul style="list-style-type: none"> ▪ регулює офіційні формальні відносини людей; 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ впливає на міжособові, неформальні відносини;
<ul style="list-style-type: none"> ▪ змінює, формує все макросередовище; 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ працює у мікросередовищі;
<ul style="list-style-type: none"> ▪ призначається, обирається; 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ з'являється стихійно;
<ul style="list-style-type: none"> ▪ більш стабільний на посаді; 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ все залежить від середовища, ситуацій і особистих якостей;
<ul style="list-style-type: none"> ▪ у арсеналі – чітка система санкцій; 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ залишаються лише впливи психологічного характеру;
<ul style="list-style-type: none"> ▪ рішення приймає з урахуванням думки вищих інстанцій 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ рішення приймає безпосередньо, самостійно

Узгоджені, цілераціональні, цінніснораціональні дії, комбінована діяльність людей характеризує соціальну організацію, але сама організація, як підкреслювали класики, неможлива без авторитету. *Авторитет* – є загальноновизнаний вплив, яким користуються конкретні люди завдяки наявним особистим інтелектуальним, емоційним і вольовим якостям, таланту й геніальності, які вони проявляють у взаємовідносинах з іншими людьми. Авторитетність поділяють на *функціональну* (формальну, посадову) і тому не випадково Наполеон зауважував, що мистецтво управління полягає у тому, щоб не дати людям зістаритися на своїх посадах; *дійсну* (персональну, неформальну авторитетність людей у всіх її вимірах) і вірно засвідчує народна мудрість, що потрібно мати таку авторитетність, щоб нею ніколи не користуватись; *хибну* (фальшиву) авторитетність з такими її негативними проявами, як пригнічення інших, дистанціювання від людей, педантизмом та резонерством, потураннями й „доброю” тощо.

Слід особливо зауважити, що тільки дійсно авторитетна людина, керівник-лідер, а у цілому керівник-особистість спроможний успішно здійснювати всі акти управлінської діяльності і досягти тієї якості, яку можна назвати „соціально-організованим суспільством” тому що, як підкреслював К.Д. Ушинський, „тільки особистість може впливати на особистість, тільки характерами відтворюються і змінюються характери.

Тема 7. Соціалізація особистості

- 1. Проблема особистості у науці: соціологічний аспект**
- 2. Особистість і суспільство. Основи соціалізації особистості**

1

Перш ніж розглядати проблему соціалізації особистості як завершального елемента соціальної системи і важливого закону соціологічної науки, слід згадати деякі наукові положення щодо теорії особистості взагалі, вказати на її соціологічні аспекти. Для цього доцільно співставити такі наукові поняття, як: індивід, індивідуальність, особистість і людина. „Індивід” це конкретний представник людського роду з притаманними тільки йому біологічними індивідуальними якостями і особливостями (тобто це є біоістота і екземплярність – її головна характеристика). Досить близькими є поняття: індивідуальність і особистість. Одержуючи підготовку, розвиваючись у суспільстві (сім’ї, групі, колективі, соціальній системі) – індивід набуває якостей індивідуальності, удосконалюється як особистість. „Індивідуальність” – це індивід з його соціально обумовленими персональними якостями, духовним складом, цінностями, значимістю – частіше індивідуальною (головна характеристика індивідуальності: оригінальна, яскрава, неповторна). „Особистість” – це індивід із соціально обу-

мовленими і соціально значимими, корисними якостями і властивостями (головна характеристика: сильна, енергійна, незалежна, історична...). Тобто, і індивідуальність, і особистість – це є соціальні істоти, але індивідуальність є соціоістота з якостями індивідуально значимими, а особистість – із соціально значимими якостями. Класичним визначенням „людини” є її визначення як біосоціальної істоти, тобто у науці серед вищерозглянутих категорій ця категорія є найбільш широкою, інтегруючою.

Особистість вивчається різними науками. Наприклад, як структура з її пізнавальними (відчуттями, сприйняттями, судженнями, мисленням, пам'яттю, мовою...), емоційними (настроями, афектами, пристрастями), волевими процесами, з її станами (фрустрації, страху...), утвореннями (знаннями, уміннями, навичками) і властивостями (спрямуваннями, темпераментом, характером, здібностями) особистість вивчається у психологічній науці, як суб'єкт соціальних відносин в історії, філософії (роль особистості в історії), як об'єкт даних відносин – у багатьох науках, у тому числі – у педагогіці і соціології.

Цікавими для усвідомлення специфіки соціологічного аспекту аналізу особистості є підходи до даної проблеми російського психолога М.С. Кагана і американського психолога і філософа У. Джемса.

М. Каган характеризує 5 основних потенціалів структури особистості: гносеологічний (тобто, об'єм і якість знань людини), аксіологічний (цінності її, орієнтири, ідеали і переконання), комунікативний (рівень і форми спілкування), художній (смаки, здібності людини сприймати і творити світ за законами краси) і творчий (можливості діяти у незвичайній ситуації), які є уже соціологічною характеристикою особистості, тому що формування даних потенціалів неможливе без активного засвоєння нею у процесі соціалізації соціального досвіду.

А У. Джемс започаткував відому ієрархію особистостей: фізична особистість життєвими пріоритетами вважає

блага матеріально-економічної сфери (їжа, тіло, гроші, одяг...), соціальна орієнтується переважно на соціальну і політичну сферу, відрізняється бажанням подобатися іншим, бути помітною у житті, прагненням зайняти помітне місце у житті, змагатися, спілкуватися, лідувати..., а духовна особистість володіє розвинутими інтелектуальними, моральними, релігійними почуттями, її панівна сфера – духовна. Соціальна особистість, вважає У. Джемс, вища фізичної (вона більше дорожить честю, статусом, думкою про неї інших – аніж грошима, матеріальними благами, здоров'ям). А духовна – найвища особистість, вона жертвує друзями, положенням, життям скоріше, аніж втратою переконань, духовних благ особистості.

Соціологічний аспект дослідження особистості полягає в тому, що соціологія звертає особливу увагу на частку й долю у суспільстві соціальних і духовних особистостей, в яких концентруються дійсно соціально значимі відносини і дії: від бажання подобатися, посідати відповідний статус у суспільстві, групі – до розвинутих духовних і професійних якостей. Тільки вони є рушіями суспільного прогресу. Тільки на рівні соціальної і, особливо, духовної особистості люди демонструють не стільки зовнішні свої риси (квартира, одяг, тіло...), скільки внутрішні якості, переконання, свою соціальну цінність для оточуючих, які формуються під впливом соціального середовища і для даного середовища є найбільш важливими.

Слід пам'ятати, що у соціальному розумінні бути особистістю досить важко (це обтяжує людину додатковими обов'язками, конфліктами), але не солодко і не бути особистістю (що призводить з часом до безвідповідальності, плазування, злоби, заздрощів, деградації і розкладу особистості).

„Головне у житті, – підкреслив у одному із своїх літературних творів український письменник Р. Андріяшик, – це не втратити стратегію особистості, відчуття істини, правди, не розмити власну натуру”.

Люди, як соціальні істоти, залучаються до діяльності суспільства через соціальні спільноти, соціальні інститути, проходять у результаті своєрідні соціальні „університети”, або – соціальне навчання, розвиток і виховання, соціалізуються у суспільстві. Завдяки соціальному навчанню вони отримують соціальні знання, уміння і навички, необхідні їм для функціонування у середовищі собі подібних. Соціальне виховання розглядають у вузькому (педагогічному) розумінні як формування у підопічних (з урахуванням змісту, основних напрямків виховання, його принципів, форм і методів) якостей і рис, необхідних вихователю, а також у широкому (соціологічному) розумінні як соціальне виховання груп, спільностей, колективів людей, тобто соціалізацію особистостей.

Отже, *соціалізація особистості* – це є взаємодія людей зі всією системою соціальних зв'язків з метою засвоєння ними соціального досвіду, це процес їх інтеграції у суспільство, інші спільноти через активне засвоєння їх вимог, норм і цінностей і формування внутрішніх соціально значимих якостей, необхідних для виконання соціальних ролей у суспільстві (коли говорять про необхідність особистості пристосовуватися до змінених соціальних обставин, нових норм і цінностей середовища, то даний процес уже носить назву ресоціалізації).

Психологічними основами соціалізації особистості є соціальна адаптація, реадптація (пристосування особистості, групи до умов середовища), інтериоризація (сприйняття і включення до внутрішнього світу людей, їх переконань – зовнішніх норм і правил) і конформізація особистості (стандартизація і стереотипізація її, наслідування еталонів поведінки).

Соціалізація особистості неможлива без умов наявності у суспільстві, групі очікуваного виконання соціальних ролей, без бажання людей йти на соціалізацію, відпо-

відати даним очікуванням. Соціалізація особистості буде незавершеною також без наявності реальних змін у її соціальній поведінці.

Соціологи розглядають 4 рівня інтеграції особистості у суспільство: об'єктивний (на рівні сім'ї, коли діти не посідають ще самостійного соціального статусу у соціальній структурі суспільства), міжособовий (психологічний рівень, пов'язаний з відносинами симпатії і антипатії, ворожнечі і дружби у вузькому колі людей), нормативний (засвоєння особистістю правил і норм для формування внутрішньої структури особистості) і функціональний (засвоєні норми стають основою виконання соціальних функцій у суспільстві).

У соціологічній літературі існують різні підходи щодо характеристики основних етапів соціалізації особистості. Так, Платон до 17-річного віку вважав за необхідне навчання письму, читанню, розвиток почуттів у людини, до 30 років – волі і мужності, 30–35 років – навчання у вузі, засвоєння філософії, діалектики, після успішного оволодіння якою з 35 до 50 років окремі випускники допускалися до державної служби, а з 50 років надавалась свобода дій. Ж.Ж. Руссо у віці до 2-х років радив особливу увагу батькам звертати на фізичний розвиток, загартування дитини, до 12 років перевагу віддавати формуванню почуттів, з 12 до 15 років – інтелектуальному розвитку, а з 15 років – моральному вихованню підлітка. Американський соціолог Д. Мід вважає такими етапами: імітацію, гру, колективну гру, а його земляк Е. Еріксон вказує на 8 стадій соціалізації особистості: довіра, автономія, ініціатива, старанність, формування індивідуальності, інтимність, продуктивність і старість. Представники радянської соціологічної школи пов'язували дані етапи з працею людей, а тому наголошували на дотрудовому, трудовому і післятрудоному етапах соціалізації особистості.

Слід мати на увазі, що на характер, рівень соціалізації особистості впливають також фактори релігії, націо-

нальні, класові, расові, сімейні, соціально-територіальні фактори (більш конформні сільські люди, негри, католики...).

Соціалізація особистості це постійний компроміс між біологією, внутрішнім світом людини і культурою, зовнішніми впливами. Будь-які крайнощі в абсолютизації ролі сторін даної взаємодії тільки на шкоду самій соціалізації, як є неприпустимими в організації анархія і деспотія.

Соціалізація не може проходити успішно, коли не дотримується міра у зовнішніх впливах на особистість, що заважає формуванню її самосвідомості, коли нав'язуються надумані, спрощені авторитети, на шкоду й невірне використання методів соціалізації.

Основними показниками ефективності, результативності соціалізації особистості, спільностей людей, на думку академіка Б.Г. Ананьєва, є: соціальні установки, спрямування людей, складність їх мотиваційної діяльності, прояви досконалості характеру.

Тема 8. Соціологія молоді

- 1. Предмет, основні поняття і категорії соціології молоді*
- 2. Соціологічні дослідження молодіжних проблем в Україні*

1

Соціологія молоді є одною із важливіших складових частин соціологічного знання, його спеціальною соціологічною теорією і елементом державної молодіжної політики. Вона досліджує специфічну соціально-демографічну спільність, яка перебуває у процесі переходу від дитинства до світу дорослих і переживає важливий етап сімейної та позасімейної соціалізації, соціальних і професійних очікувань. Основними завданнями соціології молоді є визначення ролі і місця даної спільноти в соціальному розвитку

суспільства, вивчення тенденцій зміни її соціального обличчя, цінностей, норм і інтересів, аналіз процесів, які відбуваються у молодіжному середовищі, виявлення і прогнозування на цій основі напрямків вирішення молодіжних проблем.

Молодь – це суспільно диференційована соціально-демографічна спільнота зі специфічними фізіологічними, психологічними, пізнавальними, соціокультурними властивостями, самовиразом внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей у період біосоціального дозрівання, формування і становлення. Це спільноти людей періоду настання правової відповідальності, повноліття, можливостей приступити до праці, одруження і створення сім'ї, виховання дітей, здобуття професії і досягнення соціально-економічної самостійності.

Традиційно вважалось, що рамки молодіжного віку містяться в інтервалі 16–30 років, а за законами України – 15–28 років. Однак в останній час більшого поширення набули погляди, відповідно до яких молодь своєю нижньою межею сягає 14, а верхньою – 35 років.

В основі цього лежить міркування науковців про пролонгацію (або продовження) часу молодості, збільшення віку вступу у трудове життя, підготовки молоді до праці, досягнення економічної незалежності від батьків.

Це відображає об'єктивні процеси у житті та розвитку людства: з одного боку все наполегливіше висувається завдання більш ранньої соціалізації особистості, включення її до трудової практики на більш ранніх етапах, з іншого зростають межі середнього і старшого віку, продовжуються терміни навчання, одержання другої вищої освіти, соціально-політичної адаптації, стабілізації сімейно-побутового статусу молодих людей.

Провідною проблемою соціології молоді є проблема дослідження молодіжної свідомості, яка (як різновид суспільної свідомості) розглядається на теоретико-пізнавальному; когнітивному (систематизовані наукові

знання і погляди як основа світогляду і переконань, моральних норм і принципів); емоційно-чуттєвому (це пов'язані з когнітивним рівнем переживання і емоційні стани, які за надмірністю можуть перетворитися в недоліки для молоді) і поведінковому, когнітивному (соціальні установки, прагнення і вміння якісно здійснювати свою діяльність) рівнях. Всі ці рівні повинні спрацьовувати у діалектичній єдності і взаємодоповненні, тому що роздвоєність знань, переконань, емоцій і почуттів, соціальних установок призводить до руйнації цілісності особи молоді людини, її дисгармонійності, духовного дискомфорту (з'являється подвійна мораль, взаємовиключаючі почуття і емоції, невідповідність між словом і ділом, свідомістю і діяльністю, формуються інфантильні, соціально незрілі особистості).

Деякі учені пропонують розглядати соціальний портрет сучасної молоді у порівнянні зі старшим поколінням. Виходить, що молодь є більш нетерпимою, гостріше і різкіше реагує на суперечності життя, не так жорстко вписана у суспільні відносини і тому є мобільнішою, швидше завоює нове, їй притаманні також перебільшення власної здатності до самостійної діяльності, її менше, ніж дорослих, турбують економічні мотиви життя, комфорт і безпека та відповідальність за близьких.

Зростає схильність молоді до „богемного” життя, все більше і більше вона включається у суспільні відносини як споживач різних благ, а не як їх творець, що суттєво обмежує можливості самореалізації особистості молоді людини. Сучасна молодь велике значення приділяє дозвіллю, в її середовищі скорочується частка тих, хто працю розглядає як важливу життєву потребу. Але наявна інфраструктура дозвілля, бездуховність обумовлюють беззмістовність і антикультуру проведення вільного часу тими, у руках яких знаходиться наше соціальне майбутнє.

що нині молодь – це одна з найбільш уражених в економічному плані та найбільш безправна у соціально-правовому відношенні соціальна спільнота, яка живе в умовах підвищеної соціальної напруги і психологічного дискомфорту. Як наслідок з'являються все нові і нові факти зростання у молодіжному середовищі проявів девіантної поведінки: злочинності, наркоманії, токсикоманії, алкоголізму, проституції (рівень злочинності серед молоді за останні 10 років зріс на 12%, а серед дівчат – у 2,5 рази), молодь серед наркоманів складає 80%, самогубство все більше набирає молодого обличчя. В цілому, питома вага молодих людей серед населення країни за 10 років зменшилась з 22,2% до 19,7%.

У ситуації, коли суспільство стоїть перед альтернативою вибору подальшого шляху розвитку, молодь теж ще не визначила свого місця у цих складних процесах, хоча всі ми є безпосередніми свідками активної боротьби за молодь з боку багатьох політичних партій і рухів, але лише деякі з них мають у своєму складі молодіжні секції (іноді це ті рухи, організації, які схильні до неконституційних дій), а молодь у складі партій складає лише 1% від їх загальної кількості. Зменшилось представництво молоді і в управлінських структурах, у ешелонах влади. Серед молоді тільки 0,8% респондентів проявляють інтерес до політичних проблем, 19% – зовсім не цікавить політика, а 55% – вона тільки дратує. Це результат розчарувань молоді щодо „демократичної влади”, головними орієнтирами якої стала сфера бізнесу, споживання.

Нині близько 90% молодих людей живуть на частковому або повному утриманні батьків, рідних. При переході до ринкової економіки молодь більш розраховує на суспільну допомогу і захист, а не на власні сили, тому що значно розширились у суспільстві праценедостатня сфера, приховане і явне безробіття, вимивання молоді із виробничих структур у сфери бізнесу з тимчасово вигідною і добре оплачуваною роботою, але яка супроводжується ма-

совою декваліфікацією молоді. Низький престиж освіти став загалом. Загострилися проблеми, пов'язані з проявами соціальної нерівності молоді в отриманні професійної освіти і, особливо, місця роботи, де перевагу мають спеціалісти зі стажем.

У порівнянні з міською молоддю, у сільських дівчат і хлопців невисокі можливості набути якісної освіти, престижних місць працевлаштування, змістовного проведеного дозвілля. Все це спричиняє помітне зменшення питомої ваги молоді серед сільського населення, її масове переміщення у міста ще більше загострює проблему маргіналізації міського населення.

Вражає, у цілому, економічне становище молоді. На її долю випадають фізично-важкі, шкідливі і непривабливі місця роботи, постійна загроза безробіття, отримання мінімальної заробітної платні. Так, середня заробітна платня молодих робітників складає нині 60% від середньоукраїнського рівня і є вдвічі нижчою від величини мінімального споживчого бюджету для юнаків і дівчат. Наслідком є падіння рівня життя молоді, що спонукає молодь вдаватися до підробітку окрім основної роботи і навчання, де вона стає часто об'єктом визиску та посиленої експлуатації (сьогодні у тіньовій економіці працює 21% молодих людей у віці 15–28 років, у віці 20–28 років – 25,3%. Наданням послуг приватним особам сьогодні займається від 40 до 47% молоді).

До числа молодіжних проблем, крім названих, належать також недоліки у забезпеченні наукового, духовного, фізичного розвитку молодих людей, зміцненні молоді сім'ї, тощо.

Таким чином, соціологія молоді є важливою галуззю соціологічного знання і досліджень. Від рівня розробок у даній сфері залежить своєчасність і ефективність, якість програм в області молодіжної політики, оперативність вирішення нагальних молодіжних проблем в умовах нової соціальної реальності.

Тема 9. Основні умови і форми життєдіяльності людей

1. *Природне і соціальне середовище людської життєдіяльності. Соціальна екологія*
2. *Соціально-територіальні спільноти людей. Соціологія міста і села*
3. *Соціологія праці і відпочинку*

1

Всі сфери суспільства, його соціальна сфера у кінцевому рахунку орієнтовані на забезпечення відповідної життєдіяльності членів суспільства, яка і проходить в умовах конкретного на даний час природного (екологічного) і соціально-територіального середовища, в процесі праці або відпочинку. Проблеми взаємовідносин суспільства і природи, людини і природи, а також моральної і психофізіологічної „чистоти” відносин людини і оточуючого її соціального (макро- і мікро-) середовища, соціальні умови праці й рекреаційні можливості всієї інфраструктури відпочинку вивчає відносно молода ще наука *соціальна екологія*. Своєю працею люди змінюють середовище існування, змінюються у ньому і самі, стаючи більш раціоналістичними і прагматичними. Але дане явище не є загрозливим до визначеної межі, за якою вже настає „соціально-екологічна захворюваність” (абсолютизується технократизм, суттєво знижуються людяність, чуттєвість, щиросердечність, емоційність) народонаселення. Соціологи звертають увагу і на те, що дисбаланс у взаєминах суспільства і природи породжує не тільки фізичне, технічне забруднення навколишнього середовища (власне – екологічні проблеми), скільки скривлення соціальні, соціально-демографічні:

- безвідповідальність за долю прийдешніх поколінь;
- зниження менталітету, іміджу даного, свого народу

- серед світової спільноти людей;
- падіння імунітетної захищеності людей від захворювань;
- зниження тривалості життя, народжуваності, зростання смертності, дебілізму дітей;
- викривлення в екології поведінки людей „в організації” (соціальна фацилітація і соціальна інгібіція);
- зниження стресостійкості населення, зростання психічних захворювань, аморальності, криміналітету, суїцидних явищ;
- локалізація, „районізація” народного господарства, освіти тощо.

Тому завдання соціоекології полягає у вивченні стану взаємин людини з природно-географічним і соціокультурним середовищем, в усвідомленні впливів людської діяльності на середовище і останнього на кількісні і якісні соціальні відтворення у сучасних умовах і на перспективу.

2

У соціологічній літературі соціально-територіальні спільноти визначаються як сукупності людей, які характеризуються подібністю відношення (економічного, політичного, соціального, духовно-ідеологічного) до даної господарськи-освоєної території. Ці спільноти обумовлюються розселенням людей в містах, селах, регіонах.

Місто – це територіально сконцентрована форма розселення людей, зайнятих переважно несільськогосподарською працею. Особливостями міст є: мала територія і більша на ній компактність населення, комплексність архітектурної забудови, особлива соціальна структура і спосіб життєдіяльності народонаселення, розповсюдження правового впливу даного адміністративного центру на конкретну територію.

Міста класифікують на адміністративні, наукові, торгові, промислові і культурні центри (столиці, обласні); пов'язані переважно з наукою (Дубна), з релігією

(Загорськ, Ватікан), військові, прикордонні міста (Чоп, Брест); міста-курорти; провінційні міста...

Для міст характерні різноманітність трудової діяльності (суспільно-політичної, розумової, фізичної), стилю життя, дозвілля, закладів культури, освіти, медицини, соціальна і професійна неоднорідність населення, висока енергоозброєність праці, вища освітня підготовка населення, компактність соціальних зв'язків людей, велика інтегрованість у роботі, побуті, динамізм життя, дистанціювання між місцем роботи і місцем проживання і т.п.

Село, як іншу форму соціально-територіального розселення людей, відрізняють нижча ступінь соціально-економічного і побутового розвитку, більша соціальна і професійна однорідність населення, одноманітність видів діяльності і форм дозвілля, органічний зв'язок з природним середовищем, більша доля трудомісткої праці всіх членів сім'ї в особистому господарстві, певне перехрещення праці і побуту, специфіка міжособистих відносин людей, менші психологічні навантаження. Найважливішими проблемами соціологічного дослідження сучасного села і негайного їх вирішення є проблема стабільності його фінансового забезпечення, взаєморозрахунків, розвитку інфраструктури села, соціального відтворення його населення (росту народжуваності, зниження міграції), врахування змін соціально-класової структури сільського населення, пов'язаних зі зміною форм власності на землю та ін.

3

Соціологія праці вивчає трудову діяльність як соціальний процес, соціальні фактори підвищення ефективності і продуктивності праці.

Соціологія праці на Заході розвивалась як індустріальна соціологія, надбаннями якої була система „видавлювання” поту Ф. Тейлора, „Хотторнський експеримент» Е. Мейо, дослідження малих груп Я. Морено, теорія збагаченої праці Ф. Харцберга та інші. На жаль, на цінні

висновки даних теорій не завжди зверталась відповідна увага у нашій країні, як і на положення теоретичних праць вітчизняних учених С.Г. Струмиліна, А.К. Гастева, П.М. Керженцева...

Умовно визначаються три основні напрями досліджень у сфері соціології праці:

- 1) відношення людей до трудової діяльності;
- 2) відношення до умов, характеру і змісту праці, її мотивації;
- 3) відношення до системи трудових відносин у колективі, зв'язки між працівниками, соціально-психологічний клімат трудового колективу, методи керівництва і лідерства у ньому.

Головними категоріями соціологічного аналізу праці є: умови праці (санітарно-гігієнічні, естетичні, ергономічні, соціально- і морально-психологічні); характер праці (її соціально-економічна природа, залежна від суспільства і типу власності; її зміст як конкретна трудова діяльність зі всіма її ознаками, і форми кооперації людей у праці: технологічна кооперація, соціально-субординаційна, професійна, вікова, статева...); типи праці (суспільна чи індивідуальна); види праці (ручна чи механізована); групи праці (некваліфікована – проста, чи праця середньої і вищої кваліфікації – складна).

На відношення працівників до праці впливає ряд чинників. Об'єктивними впливовими чинниками є сам характер праці, соціально-економічна структура суспільства, зайняття спеціалістом відповідного соціального статусу у суспільстві, суб'єктивними – система суспільних, трудових орієнтацій людей, безпосередня моральна і матеріальна мотивація їх праці.

Дана мотивація розглядається на слідуючих рівнях:

- відношення до праці як до вищої цінності; відношення до своєї професії як до найкращого виду діяльності;
- відношення до праці з точки зору заробітної платні, премій, кола посадових обов'язків.

Поряд з розглянутими, важливим напрямом досліджень у сфері соціології праці є проблема трудових відносин у колективах і соціально-психологічного клімату у них. З точки зору соціології велике пізнавальне і практичне значення має розгляд питань не стільки пов'язаних із сутністю, етапами формування, різновидами трудових колективів, скільки вивчення співвідношення функцій даного колективу, їх впливу на окремих працівників.

Такими функціями є:

- виробничо-економічна (оптимізація трудової діяльності, підвищення ефективності і продуктивності праці, її моральне і матеріальне стимулювання, технічне удосконалення виробництва та поліпшення його умов, наукова організація праці і управління, вірний підбір кадрів);
- соціально-політична (дотримання соціальної справедливості у процесі організації праці і використанні її результатів, удосконалення трудових відносин, залучення працівників до керівництва трудовим колективом, розвиток самоуправління, підвищення соціальної активності трудящих у цілому);
- духовно-ідеологічна (формування високої свідомості у членів колективу, творчого відношення до праці, взаємодопомоги, розвиток високих моральних якостей у трудівників, піклування про створення необхідного соціального, морально-психологічного клімату у колективі).

Психологічний клімат це є домінуюче, типове для колективу відношення до справи, мети і мотивів сумісної діяльності, це пануючі настрої, відносини, звичаї, моральні і інтелектуальні настанови і поривання людей. Психологічний клімат є важливим фундаментом для підвищення ефективності праці трудового колективу, необхідним соціальним резервом розвитку виробництва. Його формування, регулювання є невідкладним соціально-психологічним завданням, визначною складовою діяль-

ності будь-якого керівника трудового колективу. Не випадково під словом „керівник” розуміють того, хто збирає, об’єднує людей на досягнення певної мети.

Соціологія праці зацікавлена також у активному пошуку невикористаних можливостей для підвищення ефективності суспільного виробництва, наполегливого впровадження у життя нових прогресивних методів організації праці, збагачення її змісту, удосконалення умов праці. Останнім часом особливої актуальності набуває дослідження проблем професійної самовизначеності (профорієнтації), самореалізації і професійного зростання працівників.

Окрім праці, важливою умовою і формою життєдіяльності людей є їх відпочинок, дозвілля. **Соціологія дозвілля**, як галузь соціологічної науки, розвивається давно (роботи С.Г. Струмиліна 20–30-х років, подружжя Р. та Е. Лінд, Дж. Ламберга, у 1964–65 рр. було проведено міжнародне дослідження бюджетів часу міського населення 14 країн, з 1969 р. видається міжнародний журнал „Суспільство і дозвілля”). Найбільш відомі дослідники даної проблеми у Франції Ж. Дюмазед’є, Ж. Фураст’є, у Англії К. Робертс, С. Паркер, у США М. Каплан, Дж.П. Робінсон, у Польщі К. Жигульський, у СРСР з 60-х років досліджували вільний час Б. Грушин, Л. Гордон, В. Клопов, В. Патрушев, А. Мискевич, В. Піча та ін.

Людину дійсно не можна уявити не тільки поза простором (природним і соціальним середовищем), але й поза часом, добовий бюджет якого умовно поділяють на робочий час (працю) і неробочий, який включає і вільний час (дозвілля). Цікавими є соціологічні дослідження річного бюджету часу (весь річний бюджет соціальних витрат часу на всі види діяльності складає 8760 год., з яких: на працю витрачається – 2000 год., на сон, їжу, гігієну – 2920 год., на дозвілля – 2920 год.). За формою річний бюджет неробочого часу поділяється на відпустки, вихідні, святкові дні.

При конкретних соціологічних дослідженнях добо-

вий неробочий час розглядають на двох рівнях:

- 1) необхідні, неодмінні витрати неробочого часу (на транспорт, домашню працю, навчання після роботи, виховання членів сім'ї, задоволення потреб в їжі, сні, особистій гігієні...);
- 2) вільний час (дозвілля) з його двома головними функціями: відновлення сил, які поглинула праця і неодмінні витрати неробочого часу, а також функція духовного (культурного, естетичного, освітнього, релігійного...) і фізичного розвитку.

Соціологічна наука вільний час характеризує III параметрами: обсягом, структурою і змістом. **Обсяг** (величина) вільного часу залежить від часу праці і неробочого часу взагалі, від витрат часу на побутові проблеми, транспорт тощо. Тому у сучасних умовах для розширення обсягу вільного часу слід розвивати і удосконалювати службу побуту, раціоналізувати міське господарство, транспорт, розселення людей... **Структура** дозвілля – це може бути активна творча, суспільна діяльність, навчання, самоосвіта, духовний і культурний розвиток, любительські заняття, спорт, зустрічі з друзями, допомога їм, сусідам, ігри з дітьми, пасивний відпочинок, однак – це можуть бути витрати часу, пов'язані з проявом антикультури, девіації (дармоїдством, алкоголізмом, наркоманією). Основними шляхами удосконалення структури вільного часу є відтворення розвинутої матеріально-технічної бази відпочинку людей, підвищення ефективності організаційної і виховної роботи у масах. Конкретні заняття людини у вільний час, їх рівень і якість складають його **зміст**, тому для його удосконалення необхідно суттєво розвивати активну життєву позицію громадян, широко залучати їх до участі у суспільному житті, підвищувати їх загальну і професійну культуру.

У відношенні використання вільного часу соціологами виявлені деякі закономірності. Так, з більш високою творчістю і різноманітністю проводять своє дозвілля жителі міст, люди з вищою освітою (останні частіше відвідують

заклади культури, більше читають – особливо наукових праць, цікавляться життям видатних осіб, у спорті більш цінують інтелектуальні, елітарні його види і реально беруть участь у змаганнях, вони більш винахідливі у любительських заняттях, при проведенні дозвілля з дітьми).

Трудящі сіл, з нижчою освітою частіше вільний час проводять біля телевізора, у гуртках художньої самодіяльності, у читанні віддають перевагу книгам про любов, сімейне життя, пригодницькій літературі, гумору. У відношенні до спорту вони не прагнуть до безпосередньої участі у змаганнях, а залишаються глядачами, особливо у таких змаганнях, як бокс, футбол...

А взагалі, від того, як розподіляється робочий і позаробочий час, залежить вся різнобічність і багатство особистого життя громадян. Слід регулярно задумуватись над тим, як використати свій „зірковий час”, щоб не змарнувати на непотріб найдорожчі хвилини життя. Особливо це важливо для молоді, у якої відчуття часу дещо завуальовано, аніж у дорослих.

На жаль, більшість людей, заробляючи гроші, працюють на роботі напружено, з повним використанням можливостей, а що стосується вільного часу, то вони залишаються не пристосованими й просто не готовими до його розумного і ефективного використання. Раціоналізація ж дозвілля є не тільки побажання, але й актуальною соціальною потребою, важливою умовою складного процесу удосконалення людської особистості.

**2. ВАРІАНТ ЗВІТУ ЗА ПІДСУМКАМИ ПРОБНОГО
СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА

ЗВІТ

*за підсумками соціологічного дослідження
на тему:*

Гендерні стереотипи в сучасній Україні

Підготували:

студенти історичного факультету

Кругляк Ірина Сергіївна (група ІІІ-32)

Блоха Ярослав Євгенійович (група ІІІ-42)

Науковий керівник:

старший викладач

Рендюк Петро Григорович

ПОЛТАВА 2008

ЗМІСТ

Вступ

1. Програма соціологічного дослідження
2. Робочий план
3. Основна анкета
4. Обробка, узагальнення соціологічних даних
5. Висновки і рекомендації

ВСТУП

Зміна політичного статусу України в сучасному світі, перетворення її на незалежну державу, призвело до певного перерозподілу соціальних ролей в українському суспільстві. Зокрема, відбулися зміни у розумінні необхідності деякого перерозподілу гендерних ролей, який сьогодні відбувається в основному під впливом зовнішніх стимулів (найефективнішими з яких є іноземні гранти, виділені на дослідження гендерної та феміністичної проблематики в Україні та на практичну діяльність у цьому напрямі). Проте, у сучасному українському суспільстві насправді існує об'єктивна необхідність зміни традиційних функціональних рольових розподілів між чоловіками і жінками, яка не стає меншою від небажання чи нездатності суспільства усвідомити цю необхідність.

Україна знаходиться у фарватері так званих традиційних культур, і у нашій країні, як і у більшості пострадянських країн, основну роль у формуванні гендерних ролей відіграють соціальні очікування суспільства, які виникають відповідно до конкретної соціально-культурної матриці і виявляються у процесі виховання, тобто як гендерні стереотипи.

Гендерні стереотипи (грец. stereos – твердий, typos – відбиток) – спрощені, стандартизовані, стійкі, емоційно насичені, ціннісно позначені полярні оцінки, жорстоко

фіксовані образи чоловіка і жінки, які спонукають до певного ставлення.

Функціонують гендерні стереотипи як стандартизовані уявлення про моделі поведінки і риси характеру, які відповідають поняттям „чоловіче” і „жіноче”. Поведінку, яка узгоджується з прийнятим у суспільстві розподілом гендерних ролей, називають статево типізованою. Така поведінка відповідає генералізованому, узагальненому уявленню про „типово” жіночу (фемінну) і „типово” чоловічу (маскулінну) поведінку.

Гендерні стереотипи виражають сприйняття, оцінку людини як представника певної статі через поширення характеристик певної статевої групи на всіх її представників без критичного усвідомлення можливих індивідуальних відмінностей. Отже, гендерні стереотипи є набором загальноприйнятих норм і суджень про становище жінок і чоловіків, норм їхньої поведінки, мотивів, потреб. Вони часто диктують, приписують чоловікам і жінкам певні якості, норми поведінки, рід занять, професії тощо, цементують існуючі гендерні розбіжності, часто ускладнюють оптимізацію процесів у сфері гендерних відносин.

За змістом гендерні стереотипи поділяються на чотири групи:

1. Стереотипи маскулінності/фемінності. Чоловікам і жінкам приписують певні психологічні якості, особливості поведінки. Якості, які асоціюються з чоловіками називають інструментальними, оскільки вони характеризують чоловіків як діячів, що впливають на світ. Якості, що асоціюються з жінками, називають експресивними, бо вони характеризують емоційне функціонування жінок у сім'ї, ставлення до дітей, чоловіка. Чоловіки і жінки здебільшого погоджуються з тим, що інструментальні якості (емоційно витримані, орієнтовані на працю в суспільстві, непохитні, ділові, розуміються в техніці, реактивні в гніві, поводять себе як лідери, самовпевнені, мають логічний тип мислення, егоїстичні) властиві чоловікам, а експе-

сивні (емоційно вразливі, орієнтовані на дім і сім'ю, легко навіювані, працелюбні, розуміються в мистецтві, делікатні, схильні поступатися владою іншим, потребують похвали, мають образний тип мислення, здатні до самозречення) – жінкам.

2. Стереотипи, пов'язані з відмінностями у змісті праці статей. Сферою жінок вважається емоційна, експресивна діяльність, у якій є визначальними опікуючий, виконавчий та обслуговуючий компоненти. Інструментальну сферу діяльності, яку характеризує творча, керівна, результативна праця, приписують чоловікам. Поширенню цього стереотипу в гуманістичних науках сприяли концепції „природної” взаємодоповнюваності статей Т. Парсонса і Р. Бейлза та біологічно детермінованих, вроджених якостей (якою вважається, наприклад, материнський інстинкт).

3. Стереотипи, які закріплюють сімейні та професійні ролі відповідно до статі. Головними соціальними ролями жінок вважають сімейні (мати, господиня), чоловіків – професійні (керівник, шеф). Чоловіків оцінюють за професійними успіхами, соціальним статусом, а жінок – за господарськими вміннями, наявністю сім'ї та дітей.

4. Стереотипи, пов'язані з привабливістю, критеріями оцінки зовнішності чоловіка та жінки. Наприклад, він – суцільна сила м'язів, вона – струнка і тендітна. Маскулінність і фемінність є нормативними уявленнями про соматичні, психічні та поведінкові особливості чоловіків і жінок.

Попри те, що гендерні стереотипи змінюються, вони є найконсервативнішими у масовій та індивідуальній свідомості. Отже, гендерні стереотипи є важливим соціально-психологічним механізмом передачі знань про те, якими повинні бути чоловіки та жінки. Зміст стереотипів у конкретному суспільстві певною мірою відображає його гендерну культуру.

З метою визначити рівень гендерної культури студентів історичного факультету Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка і було проведене дане соціологічне дослідження.

1. Програма соціологічного дослідження

I. Методологічна частина

Мета дослідження: виявити, чи дійсно на сучасному етапі розвитку української держави діють стереотипи, згідно яких чоловіки мають значно більше прав для самореалізації, в той час як на жінку покладений обов'язок виховувати дітей і вести домашнє господарство.

Об'єкт дослідження: права людини, рівність прав чоловіків і жінок у сучасній Україні.

Предмет дослідження: гендерні стереотипи у сучасному українському суспільстві.

Аналіз основних понять (категорії дослідження):

Gender – це своєрідний результат соціалізації людини у суспільстві відповідно до її статевої належності.

Гендерні стереотипи (грец. stereos – твердий, typos – відбиток) – спрощені, стандартизовані, стійкі, емоційно насичені ціннісно позначені полярні оцінки, жорстко фіксовані образи чоловіка і жінки, які спонукають до певного ставлення.

Маскулінність – певні психологічні якості, особливості поведінки, якості, які асоціюються з чоловіками (емоційно витримані, орієнтовані на працю в суспільстві, непохитні, ділові, розуміються в техніці, реактивні в гніві, поводять себе як лідери, самовпевнені, мають логічний тип мислення, егоїстичні).

Фемінність – певні психологічні якості, особливості поведінки, якості, які асоціюються з жінками (емоційно вразливі, орієнтовані на дім і сім'ю, легко навіювані, працелюбні, розуміються в мистецтві, делікатні, схильні поступатися владою іншим, потребують похвали, мають об'єктивний тип мислення, здатні до самозречення).

Гіпотеза: якщо змінити ставлення українського народу до ролей чоловіка і жінки в сім'ї, виховуючи представників обох статей як рівних з самого дитинства, не нав'язуючи

їм думку про зверхність однієї з статей – гендерні стереотипи можна подолати.

Основні завдання дослідження:

- визначити думку чоловіків і жінок про їх права, рівність чи нерівність закріплення цих прав між статями на законодавчому рівні і у свідомості пересічного українця;
- порівняти і співставити думки представників обох статей;
- виробити відповідні рекомендації з метою зламати негативні сторони тендерних стереотипів і знизити рівень „гендеризації” сучасного українського суспільства.

II. Методична частина

Вибірка респондентів і метод збору інформації: під час проведення анкетування опитати 50 студентів історичного факультету (I–V курси): 25 з них жіночої, 25 – чоловічої статі. ***Опрацювання інформації:*** ручну обробку даних і опрацювання інформації провести відповідно до графіку, передбаченого робочим планом соціологічного дослідження.

2. Робочий план соціологічного дослідження

„Затверджую”

Керівник _____

„___” _____ 2008 р.

ПЛАН

проведення соціологічного дослідження на тему
„Гендерні стереотипи в сучасній Україні”

№	Дата виконання	Зміст роботи	Відповідальні
1.	5 жовтня 2008 р.	Визначення теми соціологічного дослідження	Кругляк І.С. Блоха Я.Є.
2.	8 жовтня 2008 р.	Написання програми соціологічного дослідження	Блоха Я.Є.
3.	13 жовтня 2008 р.	Розробка анкет для проведення дослідження	Кругляк І.С. Блоха Я.Є.
4.	15 жовтня 2008 р.	Узгодження теми у керівника, коректування програми і анкети дослідження	Кругляк І.С. Блоха Я.Є.
5.	16–17 жовтня 2008 р.	Проведення анкетування серед студентів I–V курсів історичного факультету ПДПУ імені В.Г.Короленка	Кругляк І.С. Блоха Я.Є.
6.	18–19 жовтня 2008 р.	Аналіз результатів дослідження, побудова гістограм	Кругляк І.С. Блоха Я.Є.
7.	21–22 листопада 2008 р.	Підбиття підсумків дослідження, написання висновків і рекомендацій	Блоха Я.Є.
8.	23 листопада 2008 р.	Виступ на семінарському занятті з метою оприлюднення результатів дослідження	Кругляк І.С.

Студент

Я.Є. Блоха

3. Основна анкета

Полтавський державний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

АНКЕТА

Шановні респонденти!

Велике прохання до Вас уважно прочитати питання, варіанти відповіді і підкреслити ті з них, які Вам найбільше підходять, відповідають Вашим уявленням про співвідношення прав чоловіків і жінок у сучасній Україні.

Будь ласка, будьте щирими!

Особисті дані: *Прізвище* _____
 Ім'я _____
 Вік _____
 Стать _____
 Місце навчання (роботи) _____

1. Як Ви вважаєте, чоловіки і жінки у сучасній Україні мають рівні права?
 - а) так;
 - б) ні.
2. Хто, на Вашу думку, має більше прав у сім'ї?
 - а) чоловік;
 - б) жінка;
 - в) рівні.
3. Як Ви думаєте, хто має бути головою сім'ї?
 - а) чоловік;
 - б) дружина;
 - в) демократія;
 - г) залежно від ситуації;
 - д) свій варіант _____ .

4. Чи вважаєте Ви жінку слабшою за себе? (питання для чоловіків):

- а) безперечно так;
- б) ні;
- в) у фізичному плані – так, у решті компонентів – ні;
- г) свій варіант _____ .

5. Чи соромитесь Ви робити „жіночу роботу”? (питання для чоловіків):

- а) так, звичайно;
- б) ні, ніколи;
- в) у разі необхідності можу, але зазвичай не роблю;
- г) залежно від обставин.

6. Ви вважаєте себе слабшою за чоловіка? (питання для жінок):

- а) звичайно так;
- б) ні в якому разі і щоразу наголошую на цьому;
- в) ні, але не показую цього;
- г) свій варіант _____ .

7. Як Ви вважаєте, чоловіки утискують Ваші права в побуті? (для жінок):

- а) так;
- б) ні;
- в) інколи;
- г) так повинно бути;
- д) свій варіант _____ .

8. На Вашу думку, хто чи що є причиною насильства в сім'ї?

- а) нестійка психіка чоловіків;
- б) надмірна агресивність жінки;
- в) несумісність характерів;
- г) бажання довести свою правоту будь-якими методами;
- д) свій варіант _____ .

9. Хто, на Вашу думку, має забезпечувати сім'ю матеріально?

- а) чоловік;

- б) дружина;
- в) обоє;
- г) батьки чоловіка чи дружини;
- д) залежно від ситуації в сім'ї.

10. Як Ви вважаєте, хто в сім'ї має займатися вихованням немовляти (дитини до 1 року) у повній сім'ї?

- а) тільки батько;
- б) тільки мати;
- в) тільки обидва батьки;
- г) тільки дідусь і бабуся;
- д) усі разом;
- є) свій варіант _____.

11. На Заході нормою стала декретна відпустка обох батьків для виховання дитини. Чи доцільно впровадити цю практику в Україні?

- а) ні, адже комусь потрібно буде утримувати сім'ю;
- б) так, адже вихованням дитини мають займатися обоє батьків;
- в) залежно від економічного становища в сім'ї;
- г) це не в традиціях українського народу, такі чоловіки стануть посміховиськом.

12. Як Ви ставитесь до української приказки: „Для жінки сім'я – це друга робота, а для чоловіка робота – це друга сім'я”?

- а) погоджуюсь, адже головний обов'язок чоловіка – заробляти гроші, а жінки – підтримувати домашній затишок і виховувати дітей;
- б) не погоджуюсь, бо сім'я – це справа обох її „засновників”, а не лише дружини;
- в) погоджуюсь, бо у сім'ї має бути чіткий розподіл функцій для ефективного функціонування цього соціального інституту;
- д) свій варіант _____.

13. В якій мірі Ви згодні з тим, що дружина має бути для чоловіка:

	Не згоден(на)	іноді	Згоден(на)
а) музою			
б) тією, хто завжди вислухає і заспокоїть			
в) тією, на кому можна „зірватися”			
г) об’єктом для задоволення своїх потреб			
д) другом і порадником			
є) надійною опорою в житті			

14. В якій мірі Ви згодні з тим, що чоловік має бути для дружини:

	Не згоден(на)	іноді	Згоден(на)
а) захисником і опорою			
б) об’єктом для задоволення своїх потреб			
в) „плечем”, в яке можна виплакати			
г) другом і порадником			
д) чітким виконавцем її вказівок			

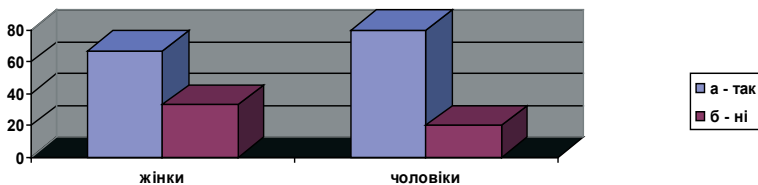
15. Які заходи щодо удосконалення гендерної політики української держави ви могли б запропонувати:

Дякуємо за участь в анкетуванні!

4. Обробка, узагальнення соціологічних даних

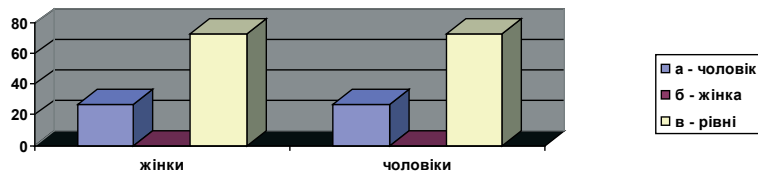
До 1 запитання:

Як Ви вважаєте, чоловіки і жінки у сучасній Україні мають рівні права?

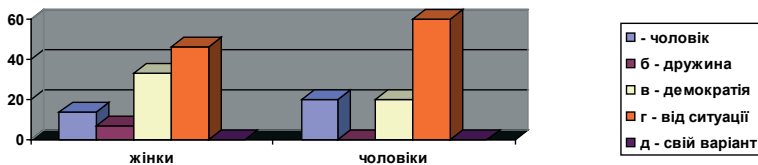
До 2 запитання:

Хто, на Вашу думку, має більше прав у сім'ї?

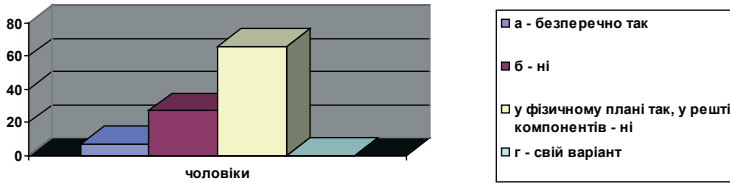
До 3 запитання:

Як Ви думаєте, хто має бути головою сім'ї?

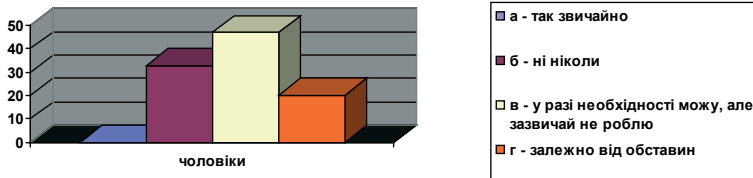
До 4 запитання:

Чи вважаєте Ви жінку слабшою за себе? (питання для чоловіків)?

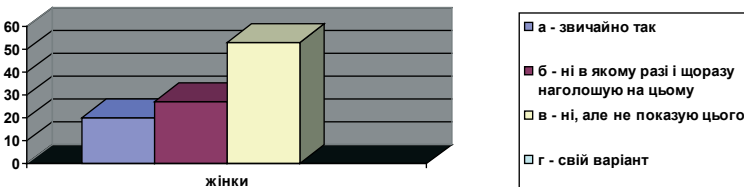
До 5 запитання:

Чи соромитесь Ви робити „жіночу роботу”? (питання для чоловіків)

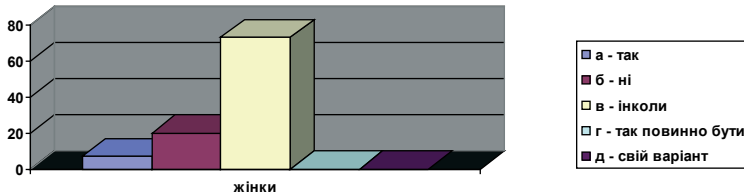
До 6 запитання:

Ви вважаєте себе слабшою за чоловіка (питання для жінок)?

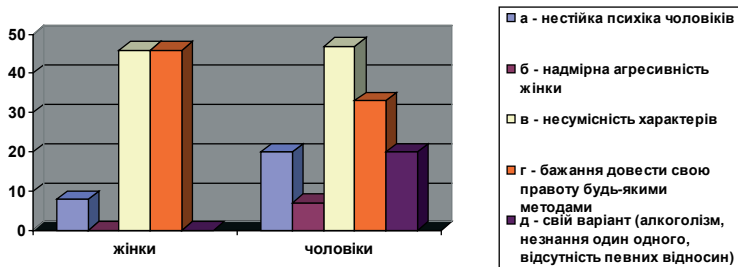
До 7 запитання:

Як Ви вважаєте, чоловіки утискають Ваші права в побуті? (питання для жінок)

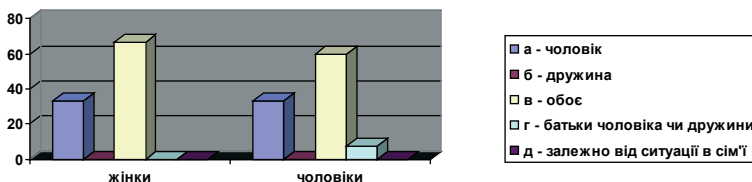
До 8 запитання:

На Вашу думку, хто чи що є причиною насильства в сім'ї?

До 9 запитання:

Хто, на Вашу думку, має забезпечувати сім'ю матеріально?

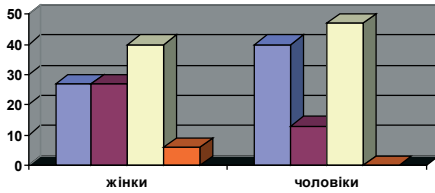
До 10 запитання:

Як Ви вважаєте, хто в сім'ї має займатися вихованням немовляти (дитини до 1 року) у повній сім'ї?

До 11 запитання:

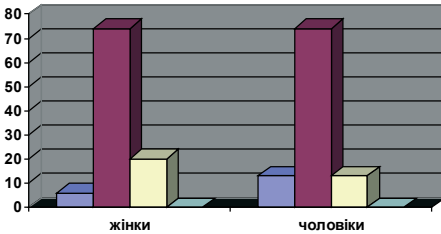
На Заході нормою стала декретна відпустка обох батьків для виховання дитини. Чи доцільно впровадити цю практику в Україні?

- а - ні, адже комусь потрібно утримувати сім'ю
- б - так, адже вихованням дитини мають займатися обоє батьків
- в - залежно від економічного становища в сім'ї
- г - це не в традиціях українського народу, такі чоловіки стануть посміховиськом

До 12 запитання:

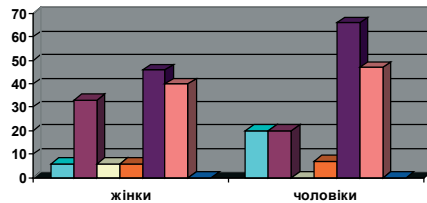
Як Ви ставитесь до української приказки: „Для жінки сім'я – це друга робота, а для чоловіка робота – це друга сім'я”?

- а - погоджуюсь, адже головний обов'язок чоловіка заробляти гроші, а жінки - підтримувати домашній затишок і виховувати дітей
- б - не погоджуюсь, бо сім'я - це справа обох її "засновників", а не лише дружини
- в - погоджуюсь, бо у сім'ї має бути чіткий розподіл функцій для ефективного функціонування цього соціального інституту
- г - свій варіант

До 13 запитання:

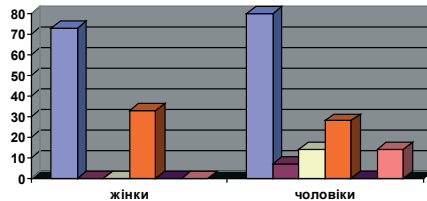
Ким, на Вашу думку, має бути дружина для чоловіка?

- а - музою;
- б - тією, хто завжди вислухає і заспокоїть;
- в - тією, на кому можна "зірватися"
- г - об'єктом для задоволення своїх потреб;
- д - другом і порадником;
- е - надійною опорою в житті;
- г - свій варіант

До 14 запитання:

Ким, на Вашу думку, має бути чоловік для дружини?

- а - захисником і опорою;
- б - об'єктом для задоволення своїх потреб;
- в - плечем, в яке можна виплакати
- г - другом і порадником
- д - чітким виконавцем її вказівок
- е - свій варіант (коханцем, з ним почувашся в безпеці)

ВИСНОВКИ

1). Більшість чоловіків (82%) і жінок (68%) вважають, що в сучасній Україні представник обох статей не мають рівних прав. І лише незначна частина респондентів зазначає, що права чоловіків і жінок рівні.

2). Наші респонденти в один голос заявляють (по 74%), що права представників обох статей в сім'ї рівні, 26% стверджують, що більше прав має чоловік, але ніхто не зазначив, що більше прав має жінка.

3). Головою сім'ї, на думку учасників анкетування, 62% чоловіків і 45% жінок мають бути представники обох статей залежно від ситуації; 31% жінок і 21% чоловіків вважають, що в сім'ї повинна панувати демократія; 15% жінок і 19% чоловіків стверджують, що головою сім'ї має бути чоловік; і лише 2% жінок (1 респондент) стверджують, що головою сім'ї має бути жінка.

4). Жінкою слабшою за себе у фізичному плані, але рівнею в інших компонентах називають 68% чоловіків; вважають, що жінка ні в якому разі не слабша за них – 26%; і слабшою за себе жінку вважають 6% чоловіків.

5). Виконувати „жіночу” роботу у разі необхідності можуть, але зазвичай не роблять, 49% чоловіків, ніколи не соромляться виконувати „жіночу роботу” 32% чоловіків; залежно від обставин виконують „жіночу роботу” 19% чоловіків. І ніхто не зазначив, що він соромиться робити „жіночу” роботу. Як на мене, трохи дивно.

6). Слабшою за чоловіка себе вважають 19% жінок; 29% не вважають себе слабшими і щоразу наголошують на цьому, а 52% жінок не вважають себе слабшими, але не показують його.

7). 24% жінок вважають, що чоловіки утискують їх права в побуті; 2% вважають, що утискують, а 74% респондентом вважають, що інколи чоловіки таки утискують їх права.

8). На питання: „Що чи хто, на Вашу думку, є причиною насильства в сім'ї?”, 48% жінок і 49% чоловіків вважають, що цією причиною є несумісність характерів; 44% жінок і 35% чоловіків стверджують, що це – бажання довести свою правоту будь-якими методами; 2% жінок і 22% чоловіків вважають, що це – нестійка психіка чоловіків, а 2% чоловіків називають цією причиною надмірну агресивність жінки, в той час як жінки не вважають цю причину причиною насильства в сім'ї.

9). Забезпечувати сім'ю матеріально на думку 66% жінок і 64% чоловіків мають обидва члени сім'ї; 34% і чоловіків, і жінок стверджують, що сім'ю має забезпечувати чоловік; 2% чоловіків вважають, що сім'ю мають забезпечувати батьки чоловіка чи дружини; але ніхто не зазначив, що забезпечувати сім'ю матеріально має дружина.

10). Вихованням немовляти у повній сім'ї на думку 85% жінок і 62% чоловіків повинні займатися тільки обидва батьки; 15% жінок і 26% чоловіків вважають, що це повинні робити батько, мати, дідусь і бабуся разом, і 2% чоловіків вважають, що вихованням дитини має займатися тільки мама.

11). За доцільність впровадження декретної відпустки для чоловіків виступають 15% чоловіків і 29% жінок, адже вихованням дитини мають займатися обидва батьки; проти цього – 42% чоловіків і 25% жінок, адже комусь потрібно утримувати сім'ю, а залежно від економічного становища в сім'ї доцільність декретної відпустки схвалюють 52% жінок і 38% чоловіків.

12). Не погоджуються з приказкою „Для жінки сім'я – це друга робота, а для чоловіка робота – це друга сім'я”, бо сім'я – це справа обох її „засновників”, а не лише дружини, 70% чоловіків і жінок; погоджуються з нею – 2% жінок і 15% чоловіків; а про чіткий розподіл функцій у сім'ї стверджують 22% жінок і 11% чоловіків.

13). На питання: „Ким має бути дружина для чоловіка?»: респонденти відповіли наступним чином: другом і по-

радником – 68% чоловіків і 44% жінок; надійною опорою в житті – 44% жінок і 46% чоловіків; тією, хто завжди вислухає і заспокоїть – 35% жінок і 24% чоловіків; музою – 4% жінок і 23% чоловіків; тією на кому можна зірватися – 2% жінок і жодного чоловіка; об'єктом для задоволення своїх потреб – 6% жінок і 5% чоловіків.

14). На питання „Ким, на Вашу думку, має бути чоловік для дружини?” відповіді були наступні: захисником і опорою – 74% чоловіків і 70% жінок; другом і порадником – 35% жінок і 26% чоловіків; плечем, у яке можна виплакати – 16% чоловіків і жодної жінки.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Із закріпленням рівноправності чоловіків і жінок на законодавчому рівні, тобто з прийняттям 8 вересня 2005 року закону України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” (набув чинності 01.01.2006) жінка в Україні має перестати боятися чоловіка і більше наполягати на наданні їй рівних прав і можливостей в усі сферах життя.

Тим більше, що метою цього Закону є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України.

Аналіз результатів дає змогу зрозуміти, що права жінки утискуються і вона сама визнає це. Але потрібно пам'ятати відомий вислів: „До тебе ставляться так, як ти дозволяєш, щоб ставилися до тебе”.

Тобто, якщо показати себе сильною і незалежною, чоловіки будуть ставитися до жінки так, як захоче цього вона, самі і не помічаючи цього.

А в побуті, інколи краще визнавати пріоритет прав чоловіка деюре (щоб не зачіпати їхньої гордості), але не дотримуватися цього насправді. Адже, насправді, саме жінка є головою сім'ї в Україні ще з часів трипільської культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асп Э.К. Введение в социологию.- СПб.: Алетейя, 2000.- 248 с.
2. Болотин И.С. Основы общей социологии.- М., 1993.- 62 с.
3. Бурдые П. Социология политики.- М., 1993.- 336 с.
4. Вебер М. Соціологія.- К.: Основи, 1998.- 534 с.
5. Гендерний розвиток у суспільстві.- К.: Фоліант, 2005.- 351 с.
6. Герасимчук А. Соціологія.- К., 2004.- 246 с.
7. Гідденс Е. Соціологія.- К.: Основа, 1999.- 726 с.
8. Головатий М.Ф. Соціологія молоді.- К.: МАУП, 2006.- 304 с.
9. Городяненко В.Г. Социологический практикум.- К., 1999.- 160 с.
10. Дюркгейм Е. Самоубство.- К.: Основа, 1998.-519 с.
11. Жоль К.К. Соціологія.- К.: Либідь, 2005.- 440 с.
12. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології.- К.: Либідь, 1993.- 334 с.
13. Кистякивський Б. Философия и социология права.- СПб, 1999.- 800 с.
14. Кон И. Социология личности.- М.: Политиздат, 1967.- 383 с.
15. Лукашевич М.П. Соціологія праці.- К.: Либідь, 2004.- 440 с.
16. Лукашевич М.П. Соціологія економіки.- К.: Каравела, 2005.- 288 с.
17. Лукашевич М.П. Социология воспитания.- К., 1996.- 180 с.
18. Лукашевич М.П. Социология образования.- К., 1997.- 224 с.
19. Лукашевич М.П., Туленков М.В. Соціологія. Загальний курс.- К.: Каравела, 2004.- 456 с.
20. Методологія та методи соціальних досліджень.- К., 2003.- 216 с.
21. Моргун В.Ф. Делинквентный подросток.- Полтава, 1995.- 161 с.
22. Назарук М.Н. Соціоекологія.- Львів., 1998.- 172 с.
23. Нечаев В.Я. Социология образования.- М.: МГУ, 1992.- 200 с.
24. Новикова С. Методика составления социологической анкеты.- М., 1993.- 59 с.
25. Огаренко В.М. Соціологія праці.- К., 2005.- 304 с.
26. Павліченко П.П., Литвиненко Д.А. Соціологія., К.: Лібра, 2002.-256 с.
27. Паніна Н. Технологія соціологічного дослідження.- К.: Наукова думка, 1996., 232 с.
28. Педагогічна соціологія.- Тернопіль, 1998.- 144 с.
29. Піча В.М. Соціологія.- К.: Каравела, 2000.- 248 с.

30. Пича В. Ваше свободное время.- К., 1988.- 205 с.
31. Погорілий О.І. Соціологічна думка ХХ століття., К.: Либідь, 1996.- 224 с.
32. Попова І. Соціологія.- К., 1996.-271 с.
33. Практикум з соціології.- Львів.: Новий світ, 2004.- 368 с.
34. Рабочая книга социолога.- М.: Наука, 1983.-477 с.
35. Радаев В.В. Экономическая социология.- М., 2000.- 368 с.
36. Радугин А.А., Радугин К.А. Социология.- М.: Центр, 1999.- 160 с.
37. Ромашов О.В. Ромашова Л.О. Социология и психология управления.- М.: Экзамен, 2002.- 512 с.
38. Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології.- К.: Наукова думка, 1995.- 223 с.
39. Смелзер Н. Социология.- М.: Феникс, 1998.- 688 с.
40. Социология. Основы общей теории/Ред. Г.В. Осипов.- М.,2002.-912 с.
41. Соціологія /Ред. В.Г. Городяненка.- К.: Академія, 2003.- 560 с.
42. Соціологія: підручник /За ред. В.П. Андрущенка.- К.- Х., 1998.- 624 с.
43. Соціологічна думка України.- К.: Заповіт, 1996.- 424 с.
44. Соціологія: підручник/Ред. В.М. Піча.- Львів.:Новий світ,2008.- 280 с.
45. Соціологія освіти.- К.- Запоріжжя, 2005.- 296 с.
46. Соціологія /За ред. С.О. Макаєва.- К.: Знання, 2003.- 455 с.
47. Спеціальні та галузеві соціології /За ред. В.Є. Пилипенка.- К.: Каравела, 2003.- 304 с.
48. Удальцова М.В. Социология управления.- М.- НСБ, 1999.- 144 с.
49. Фролов С.Ф. Социология: сотрудничество и конфликты.- М.: Юрист, 1997.- 240 с.
50. Харчев А.Г. Социология воспитания.- М.: Политиздат, 1990.- 222 с.
51. Черниш Н. Соціологія: курс лекцій.- Львів.: Кальварія.- 6 вип.
52. Шаповал М. Загальна соціологія.- К., 1996.- 368 с.
53. Шаповал М. Соціологія українського відродження., К.: Україна, 1994.- 45 с.
54. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии.- М.: Прогресс, 1969.- 240 с.
55. Юрій М.Ф. Соціологія.- К.: Кондор, 2007.- 288 с.
56. Якуба О.О. Соціологія.- Х.: Константа, 1996.- 192 с.

ЗМІСТ

I Робоча навчальна програма	3
1. Пояснювальна записка	4
2. Тематичні плани	6
3. Програма курсу	8
4. Загальні методичні вказівки	13
5. Плани семінарів, тематика рефератів і література	18
6. Тести самоконтролю знань	33
7. Базові терміни та поняття	46
8. Завдання до модульних контрольних робіт	49
9. Питання для підсумкової перевірки знань	56
II Додатки	59
1. Конспекти лекцій	60
2. Варіант звіту за підсумками пробного соціологічного дослідження	127
III Література	147

Видавництво ТОВ "Фірма "Техсервіс".
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції. Серія ДК № 1891 від 06.08.2004 р.

Папір газетний. Друк трафаретний.
Ум. друк. арк. 6,0. Наклад 100 прим. Формат 60x90/16. Зам. № 425.
Підписано до друку 6.10.2008 р.

Адреса: 36011, м. Полтава, вул. В. Міщенка, 2.
Тел.: (0532) 56-36-71